

Birey ve Toplum

Sosyal Bilimler Dergisi

Bahar 2020. Cilt 10 . Sayı 19

BiLsam

Birey ve Toplum

Altı Aylık Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Individual & Society
Cilt/Volume: 10 Sayı/Number: 19 Yıl/Year: 10
ISSN: 2146-4634 & E- ISSN 2148-2071

Sahibi / Owner
BİLSAM

Editör / Editor in Chief
Mehmet SAĞLAM (Dr., İnönü Üniversitesi)

Sayı Editör / Editor in Chief
Osman KARACAN (Dr., İnönü Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörü
Süleyman EKİCİ (Dr., İnönü Üniversitesi)

Türkçe Dil Editörü
Sariye UZAN

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Emin ÇELEBİ (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ARSLAN (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ÇEVİK (Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), Ebru Burcu YILMAZ (Dr., İnönü Üniversitesi), İlhan ERDEM (Dr., İnönü Üniversitesi), Gökhan TUNCEL (Dr., İnönü Üniversitesi), Oğuzhan GÖKTOLGA (Dr., İnönü Üniversitesi), Musa ÖZTÜRK (Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Yılmaz DEMİRHAN (Dr. Dicle Üniversitesi), Mehmet Emin BABACAN (Dr. İbn-i Haldun Üniversitesi), Mehmet SAĞLAM (Dr., İnönü Üniversitesi), Osman KARACAN (Dr. İnönü Üniversitesi), Mohsen HABİBİ (Dr., Allame Tabatabai Üniversitesi), Jamal Al SHALABİ (Dr., Hashemite-University-Zarqa), Ayman HAYAJNEH (Dr., Yarmouk University), Masood Nawaz KALYAR (Dr., GC University Faisalabad), Saed ENVARI-ALLAME (Dr., Tabatabai Üniversitesi), Saim KAYADİBİ (Dr., International Islamic University Malaysia), Merziyye NECEFOVA (Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Emin ÇELEBİ (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ARSLAN (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ÇEVİK (Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), Ebru Burcu YILMAZ (Dr., İnönü Üniversitesi), İlhan ERDEM (Dr., İnönü Üniversitesi), Gökhan TUNCEL (Dr., İnönü Üniversitesi), Oğuzhan GÖKTOLGA (Dr., İnönü Üniversitesi), Musa ÖZTÜRK (Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Yılmaz DEMİRHAN (Dr. Dicle Üniversitesi), Mehmet Emin BABACAN (Dr. İbn Haldun Üniversitesi), Mehmet SAĞLAM (Dr., İnönü Üniversitesi), Mohsen HABİBİ (Dr., Allame Tabatabai Üniversitesi), Jamal Al SHALABİ (Dr., Hashemite-University-Zarqa), Ayman HAYAJNEH (Dr., Yarmouk University), Masood Nawaz KALYAR (Dr., GC University Faisalabad), Saed ENVARI-ALLAME (Dr., Tabatabai Üniversitesi), Saim KAYADİBİ (Dr., International Islamic University Malaysia), Ahmet KARADAĞ (Dr., İnönü Üniversitesi), Hasan KAVRUK (Dr., İnönü Üniversitesi), Mehmet KUBAT (Dr., İnönü Üniversitesi), Mehmet ÖNAL (Dr., İnönü Üniversitesi), Süleyman EKİCİ (Dr., İnönü Üniversitesi), Hasan ÇİÇEK (Dr., Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi), Fatma ZEREN (Dr., İnönü Üniversitesi), Neslihan DERİN (Dr., İnönü Üniversitesi), Osman KARACAN (Dr., İnönü Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Reviewers for this Issue

Hülya SÖNMEZ (Dr., Muş Alparslan Üniversitesi), Bünyamin SARIKAYA (Dr., Muş Alparslan Üniversitesi), Aykut KÜÇÜKPARMAK (Dr., İnönü Üniversitesi) Hasan ÇİÇEK (Dr., Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi), Oğuzhan ZENGİN (Dr., Karabük Üniversitesi) Erhan EKİNGEN (Dr., Batman Üniversitesi), Mehmet KARAGÖZ (Dr., İnönü Üniversitesi) Yılmaz KARADENİZ (Dr., Amasya Üniversitesi), Hava SELÇUK (Dr., Erciyes Üniversitesi), Şeymus BİNGÜL (Dr., Muş Alparslan Üniversitesi), Mustafa Yunus GÜMÜŞ, (Dr.) Erhan AKIN (Dr., Siirt Üniversitesi) Ramilya YARULLİNA YILDIRIM (Dr., İnönü Üniversitesi), Suna ALTAN (Dr., İğdir Üniversitesi), Aziz KILIÇ (Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi), Kazım KARTAL (Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi), Bahattin ÇATMA (Dr., İnönü Üniversitesi), Mert AYTAÇ (Dr., Bingöl Üniversitesi), Özgür ALTINDAĞ (Dr., Dicle Üniversitesi), Mirpenç AKŞİT (Dr., İğdir Üniversitesi), Emin ÇELEBİ (Dr., İnönü Üniversitesi), Duygu AYDIN (Dr., Selçuk Üniversitesi), Mehmet Emin BABACAN (Dr., İbn Haldun Üniversitesi), Ayşe Aslıhan ÇELENK (Dr. Erciyes Üniversitesi), Abdullah AYDIN (Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi), Zafer AKBAŞ (Dr., Düzce Üniversitesi)

Yazı İşleri Md.
Sinan AKINCI

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, Türkçe ve İngilizce dillerinde yılda iki defa (Mayıs ve Kasım) yayımlanan uluslararası katılımlı, hakemli, disiplinlerarası akademik bir dergidir. Dergi'nin amacı tarih, edebiyat, felsefe, ilahiyat, kamu ve sosyal bilimlerin ilgili diğer alanlarında özgün çalışmaları yayımlamak ve bu alanlardaki disiplinler arası çalışmalarını özel sayılarla teşvik etmektir. Dergide yayımlanan makalelerin bilimsel, fikri ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazıların tüm yayın hakları Birey ve Toplum Dergisi'ne aittir.

Kapak & İç dizayn
M. Arslan & Ahmet Yanar

Baskı
Step Ajans Matbaacılık Ltd. Şti., Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar- İSTANBUL
Tel: (0212) 446 88 46, Matbaa Sertifika No: 12266

Dağıtım
© BİLSAM Yayıncılık, Küçük Hüseyinbey Mah. Azizler 1. Sokak İstanbulluoğlu Konağı Malatya/Türkiye.
Mail: mu_arslan@hotmail.com, Tel: 00 90 422 323 69 80.
Banka Hesap No: Türkiye Finans Katılım Bankası Malatya Şubesi: 865245

Web: <http://bireyvetoplumdergisi.com>
© BİLSAM Yayıncılık, Malatya 2019

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Osmanlı'nın Bisikletle Tanışması ve Osmanlı'da Bisikletin Kullanım Alanları Ülkü YANCI	5	Ottoman Meeting With Cycling and Usage Areas of Cycling in Ottoman Ülkü YANCI
1840-1850 Tarihlerini Kapsayan Balıkesir ve Bigadiç Kazaları Cizye Defterlerinin Tanıtımı ve Tahlili Kazım KARTAL	27	Identification and Analysis of Balıkesir and Bigadiç Jizya Books Covering The Dates of 1840-1850 Kazım KARTAL
Küba Devrimi ve Devrimin Türk Basınına Yansıması: Milliyet Gazetesi Örneği Mehmet KOCA	43	The Cuban Revolution and Its Reflection to The Turkish Press: The Case of Milliyet Newspaper Mehmet KOCA
XVII. Yüzyılda Ankara Hacı Doğan Mahallesinde Bulunan Sivil ve Dini Yapılar Fatma ERKAYA TOPÇU	67	Civil and Religious Buildings in Ankara Hacı Doğan Mahallesi in XVII and XVIII Centuries Fatma ERKAYA TOPÇU
Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Halkla İlişkiler ve İletişim Uygulamaları Osman AĞIR	89	President of The Russian Federation's Public Relations and Communication Practices Osman AĞIR
Hegel'in Hristiyan-Cermen İlkesi: İlahilik-Beşerilik Birliği Ceyhan IŞIK	105	Hegel's Christian-German Principle: The Unity of Divinity and Secularity Ceyhan IŞIK
Antik Yunan Mitosları: Kahraman Tanrılardan Tanrısal Kahramanlara Mehmet Ali YILDIZ	113	Ancient Greek Myths: From Hero Gods to Divine Heroes Mehmet Ali YILDIZ
Salgın Hastalık Döneminde Algılanan Sosyal Desteğin Bireylerin Psikolojik Sağlamlığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi Eser KARAL / Berna Gül BİÇER	129	Examining The Effect of Perceived Social Support on The Psychological Well-Being of Individuals During The Epidemic Period Eser KARAL / Berna Gül BİÇER
Türkiye'de Sağlık Politikalarının Dönüşümü Özgür ALTINDAĞ / Ahmet YILDIZ	157	Transformation of Health Policy in Turkey Özgür ALTINDAĞ / Ahmet YILDIZ
Tüketimcilik Karşıtı Küresel İnsiyatif ve Manifestolar: Gereklere, Gereçeklere, Gerçekliklere Sertaç Timur DEMİR	185	Global Anti-Consumerist Initiatives and Manifestoes: Necessities, Reasons, Realities Sertaç Timur DEMİR
Yabancılara Türkçe Öğretim Kitaplarında Kültür Aktarımı ile Metin ve Görsel Bütünlüğünün İncelenmesi Erhan AKIN / Ezra ÖZENÇ	207	Examination of Text and Visual Integrity With Cultural Transfer in Turkish Teaching Books to Foreigners Erhan AKIN / Ezra ÖZENÇ
Bağımsızlık Döneminde Zalimhan Yağub'un Şiirlerinde "Karabağ" Teması Merziyye NECEFOVA	231	The Theme of "Karabakh" in The Poetry of Zalimkhan Yağub During The Independence Period Merziyye NECEFOVA

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2020
Yıl 10, Sayı 1, ss.05-26.

Journal of Individual & Society
June 2020
Year 10, Issue 1, pp.05-26.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.726676>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 25.04.2020
Kabul Tarihi: 08.05.2020

Article Type: Research article
Submitted: 25.04.2020
Accepted: 08.05.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yancı, Ü. (2020). Osmanlı'nın Bisikletle Tanışması ve Osmanlı'da Bisikletin Kullanım Alanları. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), 05-26.

OSMANLI'NIN BİSİKLETLERLE TANIŞMASI VE OSMANLI'DA BİSİKLETİN KULLANIM ALANLARI

OTTOMAN MEETING WITH CYCLING AND USAGE AREAS OF CYCLING IN OTTOMAN

Ülkü YANCI

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü. Asst. Prof., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education.

u.yanci@hotmail.com,

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5822-1813

Öz

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin bisikletle tanışmasını, ardından bisikletin devletin emniyet ve haberleşme teşkilatlarında nasıl ve ne şekilde kullanıldığını ele almaktadır. Bisiklet, dünyada ilk kez 19. yüzyılın ilk yarısında bugünkünden daha farklı olarak pedalsız ve tahtadan bir şekilde yapılmış ve kullanılmış, zaman içerisinde günümüze en yakın haline ulaşarak daha işlevsel hale gelmiştir. Bisiklet Osmanlı Devleti'ne ne zaman ve hangi kullanım alanlarıyla girmiştir soruları çalışmanın öncelikli olarak cevaplamaya çalıştığı sorular olmuştur. Dünyada yaygın olarak kullanılmaya başlamasının hemen ardından 1890'lı yıllarda Osmanlı ülkesi bisikletle tanışmış,

bisiklet yarışları düzenlenmiş ve bisiklet kullanımı 20. yüzyıl başlarında ülkede daha da yaygınlaşmıştır. Ancak bu yaygınlık devletin merkez ve taşrasında aynı mıdır, yoksa bisikletin kullanım zamanı, kullanım alanları açısından farklılıklar var mıdır? Çalışmada bu sorular üzerinde ayrıca durulmuştur. Bu konular ele alındıktan sonra, devletin bu yeni aracı emniyet birimlerinde ve haberleşme teşkilatında neden tercih ettiği sorusuna arşiv belgeleri ışığında cevap verilmiş, devletin bisiklet temini için hangi yolları kullandığı da ayrıca incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bisiklet, Velosipet, Osmanlı, Ordu.

Abstract

This study focuses on the introduction of the bicycle to the Ottoman Empire and then in what way and how the bicycle was used in the state security and communication organizations. For the first time in the world in the first half of the 19th century, the bicycle was built and used without pedals and wood, and became more functional by reaching its current state in time. When and with which usage areas the bicycle entered the Ottoman Empire are the questions that the study primarily tried to answer. Immediately after its widespread use in the world, in the 1890s, the Ottoman country was introduced to bicycles, bicycle races were organized and the use of bicycles became more widespread in the early 20th century. However, is this prevalence the same in the central and provincial government, or are there differences in terms of bicycle usage time and areas of use? These questions are also emphasized in the study. After addressing these issues, the question of why the state preferred this new vehicle in the security units and communication organization is answered in the light of archival documents and the ways in which the state used to supply bicycles are also examined.

Key Words: Bicycle, Velocipette, Ottoman, Army.

GİRİŞ

Dünya üstünde bisikletin ilk kullanımı 19. yüzyılın ilk yarısına rastlar. Tahtadan yapılarak 6 Nisan 1818'de Paris'te sergilenen ve “drezin” adı verilen bu ilk bisikletin mucidi, Baron Karl de Drais de Sauerbrun'dur. Baden Büyük Dükalığı'nda¹ bir orman subayı olan Karl de Drais, görevinden ayrılıp bir mucit olarak kariyerine devam etmiştir. Piyano müziğini kâğıda kaydetmek için bir cihaz da icat eden Karl de Drais'in en önemli icatlarından biri “drezin” veya “hobi atı” olarak da adlandırılan iki tekerlekli “velocipede” denilen bisiklet olmuştur. Bu icadını Karl de Drais, ilk olarak 12 Haziran 1817'de Mannheim'da sunmuştur.²

Hareket edebilmek için binicisinin yerden desteğine ihtiyacı olan bu ilk bisiklet, 1839 yılında İskoç asıllı Kirk Patrick McMillan'ın pedalı bulması ile günümüzde kullanılan bisikletlere biraz daha yakın bir görünüm almıştır. Fakat bugünkü mekanizmaya yakın ilk kullanışlı mekanizma, 1861'de Fransız Pierre Michaux tarafından geliştirilmiştir. Michaux, bu bisikleti kendi oğlu Ernst ile yapmıştır. Baba ve oğlu tarafından bu bisikletten 142 adet üretilmiştir. Bisikletin kullanımında tahta ve demir kullanılmıştır. (Süme ve Özsoy, 2010:346).

Ahmed Tevfik'in “*Velosipet ile Bir Cevalan 1900'e Doğru İstanbul'dan Bursa'ya Bisikletli Bir Gezi*” adlı eserinde verilen bilgilere göre de dünyada ilk bisiklet, pedalsız bir bisiklet olup Fransız İhtilali'nden sonra Fransa'da kurulan Direktoire döneminde icat edilmiştir. Bu bisiklete pedalı ekleyerek günümüzdekine daha yakın bir hal almasını sağlayanlar ise İngilizler olmuştur. İngilizler, 19. yüzyılın sonlarına doğru bisikleti pedallı hale getirmişler, fren, zincir gibi parçalar ise daha sonraki yıllarda bisiklete eklenmiştir (İbnülcemal Ahmed Tevfik, 2006: 6).

1. Osmanlı Devleti'nin Bisikletle Tanışması

Avrupa'da önceleri daha zengin kesim tarafından kullanılan bisikletin Osmanlı ülkesine girişi çok sürmemiştir. 19. yüzyılın sonlarına

1 1806- 1918 tarihleri arasında Almanya'nın güneybatısında yaşayan bir devlettir.

2 http://www.karl-drais.de/en_biography.pdf. Erişim Tarihi, 14.10.2019.

doğru Thomas İstefanis adında bir Amerikalı vasıtası ile Osmanlı ülkesi bisiklet ile tanışmıştır. Bu tanışma 517 numaralı 31 Ağustos 1885 tarihli Tarık gazetesinin 2. sayfasında şu şekilde anlatılmıştır:

“Mösyö Thomas İstefanis namında bir Amerikalı'nın velosped ile seyahat ve Dersaadet'e muvasalatla buradan dahi hareket ettiğini yazmış idik. Ankara'dan yazıldığına göre mûmâ-ileyh İzmit'ten beş günde şehr-i mezkûra muvasalat ve Vali Paşa hazretleri ile memûrin-i vilâyet ve binlerce ahali merkumun hareketini temaşa etmişler ve merkûm kendisine yapılan rica-yı mahsus üzerine üç defa şose üzerinde velosped ile yürüyüp bin iki yüz yarda mesafeyi iki dakika ve on dört saniyede kat etmiştir. Merkûm bilahare Vali Paşa hazretleri ile memûrin-i vilâyetten veda edip Yozgat'a müteveccih-i azimet olmuş oradan dahi Sivas'a azimet etmiştir” (Tarık, Sayı: 517).

Osmanlı Devleti'nde halk, bisikletle ilgili bilgileri bu şekilde önce basından öğrenmiş ve kendilerine oldukça yeni olan bu alete Fransızca söyleminden hareketle “velospit” veya “velosipet” adını vermiştir.³ Ayrıca Ali Kemal'in⁴ 1901'de İkdâm gazetesindeki yazısında önerdiği “derrace” adı da halk tarafından bisiklet için kullanılan kelimelerden biri olmuştur (Emiroğlu, 2002:528). Nitekim “bisiklet sürücüsü” anlamına gelen “Derrace-i Süvar” tabiri de bisiklet kullanıcıları için telaffuz edilmiştir (Develliöğlu, 2005:176).

Arşiv kayıtlarından ve dönemin gazetelerinden, seyahatnamelerinden anlaşıldığına göre bisiklet kullanımı Osmanlı ülkesinde çok hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Zira daha 1890'lı yıllarda İstanbul halkının pek de alışkın olmadığı bir vasıtanın sokaklarda görülmesi son derece merak uyandıran bir durum olmuştur. Hatta bu aracı kullananlar için “monden” tabiri biraz da alaycı bir tavırla kullanılmış, aracı

- 3 Kelime Fransızca'da bisiklet anlamına gelen “Vélocipède” kelimesinin telaffuzudur.
- 4 Osmanlı Devleti'nde 1867-1922 yılları arasında yaşayan önemli gazeteci, yazar, edebiyat ve siyaset adamıdır. “İkdâm'ın Paris Muhabiri” adıyla “Paris Musâhabeleri” başlığı altında her hafta İkdâm'a gönderdiği yazıları ile Türk okuyucusuna Batı dünyasını, buradaki sanat ve edebiyat anlayışı ile faaliyetlerini tanıtmaya çalışmıştır. Bkz. Mustafa Uzun, “Ali Kemal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, s. 405.

kullananlara çok iyi bir nazarla bakılmamıştır. Osmanlının bisikletle tanıştığı bu ilk yıllarda bisiklet gezileri düzenlenmiş ve bu geziler dönemin gazete ve dergilerinde de çok sayıda yer almıştır. Örneğin 1896 yılının Haziran ayında Şakir Bey yanına aldığı üç arkadaşıyla birlikte İstanbul'dan Bursa'ya, Bursa'dan Bandırma'ya bisikletle bir gezi düzenlemiş ve söz konusu yolu 7,5 saatte gitmiştir. (Süme ve Özsoy, 2010:347-348). Yine Ahmed Tevfik'in yanına bir arkadaş da alarak toplam 266 kilometrelik Bursa yolculuğunu 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında yaptığı bilinmektedir. Bu gezisini “*Velosipet ile Bir Cevelan 1900'e Doğru İstanbul'dan Bursa'ya Bisikletli Bir Gezi*” adını verdiği kitabında anlatmıştır (İbnülcemal Ahmed Tevfik, 2006: 1-2 vd.)

O yıllarda bisikletle gezi yapan yalnız Ahmed Tevfik değildir elbette. Osmanlı arşiv belgelerinde bulunan 27 Temmuz 1898 tarihinde Kosova Valisi Hafız Mehmed tarafından İstanbul'a gönderilen bir telgrafta da Mösyö İstefanovik ve Madam Nikovenik'in Üsküp yoluyla İstanbul'a ve oradan Anadolu'ya seyahat etmek niyetinde oldukları, bu seyahat için yolların müsait olup olmadığı sorulmuştur. İstanbul'dan verilen cevapta ise “*herhangi bir vukuata sebep verilmemiş olmak için münasip suretle bu seyahatten feragat ettirilmesi lazım gelir*” ifadesi kullanılmıştır. Çünkü yine belgede geçen ifadelerden anlaşıldığına göre; bu yollar bisikletle seyahat için uygun değildir ve tam da bu nedenle söz konusu iki kişiye seyahat için müsaade edilemeyeceği bildirilmiştir (BOA, BEO / 1165 – 87366).

İstanbul'da yayınlanan Saadet gazetesinin 1884 yılındaki haberi bisiklet ile ilgili bir yazıya yer verilmiştir. Gazetede geçen ifadeler şu şekildedir: “*Velosiped kullanımının dünyanın her tarafında ne derecelere terakki ettiği malumdur. Galata'da Şişli Tramvay hattı mevkiinde Voyvoda Karakolhanesi istisalinde kâin Mösyö Edmon Karvana'nın İngiliz Mağazası bu terakkiyi nazarı dikkate aldığı cihetle, bu kere meşhur 'Anglo Amerikan' şirketinin Dersaadet Vekâletini deruhte etmiştir. Bu şirket en sağlam, en hafif, en ziyade süratle hareket eden ve en müzeyyen 'velosiped'lerin imali ile iştihar etmiştir*” (Süme ve Özsoy, 2010: 347.) Gazetede yer alan bilgilerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti,

bisiklet temini için İngiltere ve Amerika ile irtibata geçmiştir. Sonraki yıllarda da yabancı şirket veya Osmanlı tebaası da olsa gayrimüslimlerin bisiklet imalatı ve satın alımı ile ilgili oldukları arşiv kayıtlarına yansımıştır. Örneğin, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne yazılan 1916 tarihli bir belgede Almanya Devleti tebaasından olup Frankfurt şehrinde ikamet eden Mösyö Adler Fahradværke tarafından imal olunan bisiklet için alamet-i farika yani patent istendiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti tarafından verilen cevabi yazıda numune olarak bir bisikletin incelendiği ve bu konuda bir mahzur bulunmadığı dile getirilerek istenen patent Alman asıllı adı geçen kişiye verilmiştir (BOA, ZB. / 363 – 118).

Bu konu ile ilgili arşiv kayıtlarına yansıyan başka bir belge de 1909 tarihlidir. 31 Ekim 1909 tarihli belgede Kırşehir Polis mürettebatında kullanılmak üzere satın alınacak bisikletlerin İngiliz mamulatından oldukları dile getirilmiş ve bu popüler markalı bisikletlerden dokuz parça levazım ile teçhiz edilmiş olarak her biri mecdi yirmi kuruş hesabıyla toplam iki yüz altmış kuruşa satın alındığı bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.MH /11 – 59).

Arşiv kayıtlarına yansıyan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla o yıllarda İngiltere yapımı olan bisikletler Osmanlı Devleti tarafından tercih edilmiştir. Zira 5 Eylül 1909 tarihli bir arşiv kaydında, posta memurlarının kullandıkları velosipetlerin iki çeşit ve renkli olarak birinin İngiltere'nin Birmingham şehrinde bulunan "Allday Avinyon" fabrikası mamulatından kırmızı renkte olduğu diğerinin yine İngiltere fabrikaları mamulatından olup "Popüler" markalı ve siyah boyalı tekerlek lastiklerinin yuvası nikelli olduğu belirtilmektedir. Belgede ayrıca "Allday Avinyon" fabrikası mamulatu bisikletlerin üzerinde fabrikasını temsilen V.A.Y. harflerinin bulunduğu ve bisikletlerin her biri yirmi kuruştan bin iki yüz kuruşa Beyoğlu telgraf merkezi memurlarından Ahmed Robinson Efendi marifetiyle doğrudan doğruya fabrikasından getirildiği de belirtilmiştir. Diğer fabrikadan getirilen bisikletlerin ise her biri yirmi kuruştan altı yüz altmış kuruşa Şehzadebaşı'nda ve Yenicami-i Şerif hariminde mağazaları bulunan Mehmed Salim Efendi'den satın alınacağı bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.THR. / 5 – 15).

Tüm bu bilgilere rağmen 20. yüzyılın başlarında bile Osmanlı Devleti için bisikletlerin henüz toplumsal hayatın bir parçası olmadığı 18 Ağustos 1917 tarihli bir belgede yer alan bilgilerden çıkarılabilmektedir. Zira belgede Niğde Polis İdaresi'nde demirbaş olarak bulunan eski bir bisikletin tamir için Konya'ya gönderildiği ve ancak oradaki tamirden sonra kullanılabilir duruma getirildiği bilgileri verilmektedir. Bu hususla ilgili Niğde Polis Komiseri Celaleddin tarafından merkeze gönderilen belgede şu ifadeler yer verilmiştir: *“Niğde Polis idaresinin demirbaş olarak bir adet bisikleti olup senelerce metruk bir halde kaldığı görülerek geçenlerde beray-ı şehadet Konya divan-ı harp reisinden talep olunan polis memuru İbrahim Efendi ile mezkûr bisiklet beray-ı tamir (tamir için) Konya'ya irsal (göndermek) edilmişti. Merbut pusula mucebi 303 kuruş sarfiyla metruk kalan mezkûr velosipet bu günkü rayici vechle 30 liralık bir bisiklet haline getirilmiş ve memurin esna-yı vazifede istimal (kullanmak, faydalanmak) etmekte bulunmuş olduğundan mezkûr tamirat bedeli ile telefon tamiratına karşılık olmak üzere mikdar-ı kâfi havalename itası ve telefonların zengi (zili) pek az kalmış ve buraca tedariki gayr-ı mümkün bulunmuş olduğundan 20 kadar zeng irsali bilhassa arz-ı istirham eylerim”* (BOA, DH.EUM.MH. / 161-70).

Bisiklet ve tamiri için gerekli olan malzemelerin Osmanlı'nın belli başlı bölgelerinde ancak var olduğunun anlaşılması açısından belgede tamirat ile ilgili kısımları vermenin faydalı olacağı düşünülmüştür. Belgenin altına not düşülen tamirat bedelleri de şu şekildedir:

	Para	Kuruş
Bir Subap Demiri	-	30
İki adet somon	-	20
İki adet boru bedeli lastik	-	50
Bunları geçme ücreti	-	20
Bir adet pedal kapağı	-	7
İki kırmızı subap lastiği	-	10
Kırmızı lastik subap	-	5
İki büyük yama	-	10
İki küçük yama	-	5
Bir adet solisyon	-	15

İki adet bilya	-	3
		175
28 adet bilya	-	28
		203
Bir ayak tulumbası	-	100
		303

Osmanlı taşrasında bisikletin yaygın kullanım imkânı bulunmasına karşın 20. yüzyılın başlarında artık İstanbul'da bisiklet kullanımının yaygınlaştığı arşiv kayıtlarında bulunan bir belgeden anlaşılmaktadır. Belgede geçen ifadelerde Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti'nde yarım lira rüsumat karşılığında bisikletlere numara verilmesi ve her bisikletin sahip ve binicisinin defterlere kaydedilmesi gerektiği dile getirilmiştir (BOA, DH.MKT. /1075-34). Bu uygulama İstanbul'da bisiklet kullanımının oldukça artış gösterdiğinin göstergesidir. Öyle ki İstanbul Şehremaneti, Beyoğlu'nda bisiklet kullanıcılarının çok olmasından dolayı, bu kişilerin yalnızca Taksim- Şişli yolunu kullanmalarını isteyen dilekçeyi Dâhiliye Vekâlet'ine sunmuştur. Sadaret Makamına iletilen istek, bu yolda bisiklet kullanımının şimdiye kadar herhangi bir kötü duruma neden olmadığı dile getirilerek reddedilmiştir (BOA. DH.MKT. 345/83).

Osmanlı topraklarında 1890'lı ve sonraki yıllarda bisiklet yarışları düzenlenmiştir. Servet-i Fünun Dergisi'nde 1893 yılında İstanbul'da düzenlenen bisiklet yarışından bahsedilmiştir. Haber şu şekildedir: *"Bilmem hatırlarda mı? Sohbetlerimizin birinde velosipetden bahsederken belki pek yakında Kuşdili Çayırında bir velospet yarışı görürüz demiştik. Zannımız pek çabuk hakikat oldu, ama yarış Kuşdili Çayırı yerine Tepebaşı Bahçesi'nde oldu. Yarışmanın esası bahçe etrafını bir saatte 120 defa devretmekti. Bu müsabakayı ortaya çıkaran Mösyö Ortek, bir saatte ancak 104 defa devredebildi. İstanbul'un yeni velospetçilerinden Fernand isminde bir ehl-i zevk de 120 defa devrederek galebe çalmaya muvaffak oldu. İki tekerlekli arabasına süvar olarak bahçede dolaşan Ortek'in yarışı kazanmak için helecane ile bacak salladığını, çırpındığını görmek hakikaten pek gülünç idi"* (Süme ve Özsoy, 2010: 348).

17 Temmuz 1900 tarihli İkdam gazetesinin üçüncü sayfasında “Müsabaka” başlığı altında İstanbul Tepebaşında yapılan bisiklet yarışı anlatılmıştır. Gazetede söz konusu yarış şu şekilde aktarılmıştır: “*Tepebaşı belediye bahçesinde evvelki akşam icra kılınan bisiklet müsabakasında birinciliği Sarıyer derrace süvaranından on sekiz yaşında Zeki Bey kazanmış ve mükafaten kendisine on beş Fransız altını kıymetinde bir bisiklet ihda edilmiştir. Müsabakayı kazanmak için bahçenin etrafında devir yapmak icap ediyordu ki bu da tam yirmi beş bin metre tûlûnda bir mesafe demektir*” (İkdam, 17 Temmuz 1900).

İkdam Gazetesinin 30 Temmuz 1900 tarihli nüshasında da yine üçüncü sayfada “Derrace Süvaran Müsabakası” başlığı altında bir bisiklet yarışı anlatılmıştır. Haberde yer alan bilgilere göre yarışmaya daha önceki yarışlarda birinci olan Zeki Beg ile Karadağlı Corc, İstimat ve Danimarkalı Anderson katılmıştır. Yarışmanın galibi Corc olmuştur (İkdam, 30 Temmuz 1900).

Osmanlı topraklarında İstanbul dışında İzmir’de de gayrimüslimler tarafından düzenlenen bisiklet yarışları olmuştur. İzmir’in Bornova ilçesinde 20. yüzyılın hemen başında 1900 yılında düzenli bir şekilde Levantenlerin kulüpleri vasıtası ile bisiklet yarışları yapılmıştır. (Özdemir, 2015: 321).

2. Osmanlı’da Bisikletin Kullanım Alanları

2.1. Bisikletin Güvenlik Güçleri Tarafından Kullanılması

2. 1.1. Orduda Bisiklet Kullanımı

Bisikletin Osmanlı ordusu tarafından kullanılması Sultan II. Abdülhamid dönemine tesadüf eder. Padişah, o dönemde Amerika ordusunun bisikleti kullandığını işitmiş ve bu hususta 1894 tarihinden itibaren bir araştırma başlatmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda 1915 yılı itibariyle jandarma piyadelerinin istifade edebilmesi amacıyla bisiklet satın alındığı bilinmektedir. Bisikletlerden oluşan birliklerin Osmanlı ordusunda kullanıldığı ayrıca posta teşkilatı gibi bazı birimlerde

memurların süratini artırmak amacıyla bisikletin tercih edildiği bilinmektedir. (Özdemir, 2015: 323).

1894 tarihli bir arşiv kaydında “Jurnal de Importateur” adlı Amerikan gazetesinde orduda bisiklet kullanımı ile ilgili bir haberin tercüme edilerek padişaha sunulduğu görülmektedir. Belgede “5 gün zarfında 600 mil katı suretinde icra olunan tecrübenin hülasası ile ordularda istimali için alet-i mezkurenin en muvafık olanı hakkındaki reyini Harbiye Nazırına sual ettim, cevabın ve sualin de huzur-ı şevket mülukanelelerine arz ederim. 160. Sahifesinde velosipet resimleri münderiç bulunan “Jurnal de Importateur” nam gazete nüshasında takdim ediyorum. Fakat bu resimler ordularda müstamel olanların değildir zannedirim. Bunların Amerika’da imallerine dair alacağım malumatı dahi hakipayı hümayun-ı cihandarilerine arz müsaraat ederim” (BOA, Y..PRK.EŞA. / 20– 39) ifadeleri yer almaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere konusu bisikletlerin Amerika’da ordu için kullanıldığı düşünülmemekte fakat ordu için kullanılan bisikletlerin bilgisine ulaşılabileceği ile ilgili teminat da padişaha verilmektedir. Bu belge daha 1890’lı yıllarda Osmanlı Devleti’nin bisikleti orduda kullanabilmek için teşebbüste bulunduğunu göstermektedir.

Servet-i Fünun’da 16 Ekim 1899 tarihli yer alan “Makale-i Askeriyye Süvariler ve Askeri Velosipidleri” başlıklı bir yazıda Yusuf Ziya, orduda bisiklet kullanımına dair bilgilere yer vermiştir. Bu yazıda Avrupa ordularında bisikletin neden ve nasıl kullanıldığı açıklanmış, ardından Osmanlı ordusu için de ne gibi faydalar sağlayacağı üzerinde durulmuştur. Yazıda bu hususla ilgili geçen bazı ifadeler şu şekildedir:

“Her ne kadar Avrupa orduları zabitanın bir kısmı velosipidin lehinde ve diğer kısmı aleyhinde bulduysa da vukubulan tecrübeler velosipidin öyle ehemmiyetsiz bir şey olmadığını ispat etti. Şimdilik askeri velosipidi suret-i katiyyede kabul olunmadığından muhsinat ve mahazirine dair kati bir karar vermek ve muarızını ikna eylemek bittabi’ müşküldür. Şu halde velosipidin askerlikte kabulüyle adem-i kabulü hakkında karar vermek vakitsiz olduğundan yalnız esna-yı tecrübedeki müşahadata dair söz söylemek icab eder. Garbın icatlarından olan velosipidin esliha-i nariye vesair edevat-ı harbiye gibi mukavemet eylemek hakkını

da kazanacağı meşkûttür. Tecarüb-i adi de velosipidin derece-i ehemmiyet ve lüzumunu meydana koydu. Ehemmiyetli ve o nispette müşküllü olup şimdiye kadar süvariler tarafından ifa edilen muhabere vazifesini iyi bir saikin zir-i idaresinde bulunan ve düz şose üzerinde yürüyen bir velosipidin pekiyi bir suretle icra eyler. Prusya ordusunda askeri velosipidcileri, muhabere velosipidcilerinden başka bir şey değildir. Bunlar tıpkı sunuf-ı saire-i askeriye misüllü talimhanelere çıkarılmakta ve orada hizmetin meşakkatine katlanmak, zabt ve rabta riayetle beraber doğru silah atmak ve muhaberatı sürat-i matlube ile yerlerine yetiştirmek için talim ve terbiye olunmaktadır.

Velosipid kıtalarının en ziyade süratle ifa ettiği hizmeti “Velosipid Muhabere Postaları” teşkil eder. Hareket eden velosipid süvar emirnameyi birkaç kilometrelik mesafeye götürdükten sonra orada hazır bulunan diğer bir velosipid süvara teslim etmek üzere tebdil olunursa emirnamenin daha süratle ulaşacağı temin edilmiş olur. Bu halde değiştirecek olan velosipid süvar değiştirileceği durdurmamak ve süratine hanel getirmemek için evvelki velosipid süvarın yanında beraberce hareket ederek ve emirnameyi teslim alarak yoluna devam eder ve evvelki velosipid süvar hareketine orada son verir. Geceleyin velosipid süvarın yanında bulundurulacak fener de epeyce ehemmiyeti haiz olduğu gibi velosipidcinin tüfenkle ve bâhusus süvari tabancasıyla teslihi de pek faydalıdır. Birkaç kilometrelik mesafelerde ikame edilecek velosipid muhabere postaları tehlikeli ve düşmanın taarruz veya hücum etmesi muhtemel olmayan muvazaa yerleştirilir. Çünkü bu gibi muhatıratın vücudu velosipidcilerin hareketini işgal, hatta bazen büsbütün ihlal eder.

Kale muhaberatında, mühim mevâki' ve ordu kumandanlarının beynini yahut uzamış yürüyüş kollarının yekdiğeriyle olan irtibatını ve pek uzağa sevk olunmuş tarassud kitâtıyla o kıtaların mensup olduğu kitâ arasındaki irtibat ve teması muhafaza ve idame için velosipid süvarlar fevkalade yararlıkla istihdam olunurlar. Fakat şikk-ı ahirde düşman süvarisinin velosipidcilere hücum etmesi muhtemel olmamak şarttır. Küçük velosipid kıtaları süvariye karşı mevkilerini muhafaza ederlerse de tek bir velosipid süvar en seri bir suretle hareket eyleyerek selameti kaçırmak aramalı ve takibine uğradığı süvarinin bargiri daha seri ise o halde velosipidden sıçrayıp şosenin hendeğinde yahud bir ağacın arkasında ahz-ı

mevki ederek süvarileri kara binasıyla istikbal etmelidir. Şu anda ateşle harp etmeye pek hazır bir halde bulunamayan süvari velosipid neferine nazaran tüfeği hüsn-i istimal etmek yani sıhhatle endaht eylemek hususunda ve diğer hususlarca dün bir derecededir. Çünkü atını idareye mecburdur. Bir de süvari bargiri –iyi terbiye edilmemiş ise- velosipidden ür-küp yanaşmayacağı gibi eğer velosipid süvar arazide kendisine siper olacak hiçbir mânia bulamazsa o halde velosipidini yola bırakmak ve onun dört beş hatve gerisinde ahz-ı mevzi ederek süvari üstüne seri ateş etmek suretiyle mevkiini temin eder. Velosipid süvar için en fena ve ictinab olunacak şey vurulmak olduğundan lüzum gördüğü anda velosipid üstünde vücudunu hedefi küçültmeğe çalışmalıdır.

Süratle ilerleyen bir derrace süvara kurşunu isabet ettirmek uçan güvercini vurmak kadar müşküldür. Velosipid süvar yolda kendisini muhafaza etmek lüzumunu hissettiği vakit ya vücudunu ileriye eğer, yahud harb etmek üzere yere iter.

Gerek münferid gerekse birçok neferlerden mürekkep olan velosipid süvarlardan her birisinde harita bulunması ve bunların eni mütalaaya muktedir olmaları şarttır. Bazen bir mevki serian işgal etmek veya gerideki piyadenin vüruduna kadar bir noktayı müdafaa eylemek hususunda – yollar iyi olmak şartıyla- velosipid süvarlar süvariden ziyade işe yarar.

Muhaberat hususunda velosipid süvarlardan iktitaf olunacak muhsinatı tavsif etmek bahsi uzatacağından Bavyera ordusunda velosipid kıtalarını teşkil ve tensik eden Binbaşı Burchart nam zatın fünun-i harbiye ceridesinde neşr ettiği “Velosipid Süvari Askeri” ismindeki eserinde irad ettiği şu “fikrimce mükemmel tensik edilmiş derrace yürütmekte olduğu gibi tüfeği istimalde maharet kesb eylemiş, rüzgâr ve fırtınalarla müsabaka ederek tarlalarda ve yolların haricinde harekete iktidar peyda etmiş ve muhaberat-ı hakikiyyede kullanılacak velosipidi ihzar ederek teçhizat-ı sairesiyle de tekemmüle ermiş bir kıta askeri velosipidcileri mükemmel bir satvete malik olacağı gibi darülharbde de fevkalade hizmetler ibraz eyler” sözlerini irad etmeye kâfi görürüm” (Yusuf Ziya, 1899: 171-172).

Bu yazıda geçen ifadelerde de anlatıldığı üzere Avrupa’da ordularda kullanılan bisikletler sürat, haberleşmeyi kolaylaştırma, seri hareket etme

gibi sebeplerle ordulara son derece kolaylık sağlayabilmektedir. Bu nedenle Yusuf Ziya, Osmanlı ordusunda da bisiklet kullanımının gerekli olduğunu savunmaktadır.

Devlet, emniyet güçleri için yurtdışından alınan bisikletleri gümrük vergisinden muaf tutmuştur. İstanbul Polis Müdürlüğü'nden 18 Kasım 1909 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne yazılan yazıda “*Salim Efendi namına gümrüğe vürud eden velosipetlerden dört adedi polis dairesine ait olmakla resmden istisna-yı lüzumunun rüsumat-ı müdüriyetine işarı müsterhemdir*” denilerek gümrük resminden muafiyet talep edilmiş, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden verilen cevapta bu istek kabul edilerek “*Salim Efendi namına gümrüğe vürud eden velosipetlerden polis dairesine ait olan dört adedinin resm gümrüğünden istisnası lazım gelenlere emr ve havale buyurulması İstanbul Polis müdüriyetine ifa edile*” denilmiştir (BOA, DH.EUM.THR. / 12-39). 7 Aralık 1909 tarihli Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Rüsumat Müdüriyeti Umumiyesine gönderilen başka bir yazıda da polis memurları için alınan altı adet bisikletin gümrük resminden muaf tutulmasına dair istekleri yer almaktadır (BOA, DH.EUM.THR. /15-24).

2.1.2. Jandarma Teşkilatında Bisiklet Kullanımı

Osmanlı Devleti'nde jandarma teşkilatının kurulması 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra zaptiye örgütünün kurulması ile başlar. 15 Şubat 1846'da Zaptiye Müşiriyeti kurularak iç güvenlik ve asayiş birimleri tek merkezde toplanmıştır. 21 Haziran 1859 tarihinde ise kolluk görevleri için Askeri Zaptiye adıyla ayrı bir teşkilat kurulması düşünülmüş ve bu amaçla bir nizamname çıkarılmıştır. 15 Nisan 1880 tarihinde çıkarılan nizamname ile de Seraskerlik makamına bağlı Jandarma Teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilat Fransız Jandarma Teşkilatı örnek alınarak kurulmuştur (Yazan, 2017:11-12-13).

Jandarma teşkilatında 21 Temmuz 1914'te yapılan düzenleme ile sabit ve seyyar jandarma birlikleri oluşturulmuştur. Birinci Dünya Savaşına rastlayan yıllarda farklı görev dağılımlarıyla çeşitli birliklere ayrılmıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ise bu teşkilatın

görevinin ve dolayısıyla öneminin çok daha fazla olduğu görülmektedir. Zira mütarekenin hemen ardından devletin ordusunun tasfiye edilmesi jandarma birliklerine olan ihtiyacı fazlasıyla artırmıştır. Sevr Anlaşması gereğince tasfiye edilmesi istenen jandarma birlikleri, yıkılmak üzere olan Osmanlı Devleti'nin tutunmaya çalıştığı son umut olmuş, bu nedenle İtilaf Devletleri'nin bu hususta devre dışı kalmasını sağlamak maksadıyla 15 Mart 1919 tarihinde jandarma birlikleri Dâhiliye Nezareti bünyesine alınmıştır. (Efe, 2016:583).

Birinci Dünya savaşı başlarında Jandarma erlerinin üçte ikisi, subaylarının ise yarısı Harbiye Nezareti bünyesine alınca teşkilat asayişin temini konusunda sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Ayrıca kolluk görevlerini yürüten bu askerlerin o yıllarda çok yetersiz bir teçhizata sahip oldukları bilinmektedir (Beşikçi, 2010:159-160-161). Bu sorunu giderebilmek adına savaşın daha başlangıcında Harbiye Nezareti'nin İstanbul'dan bisiklet temini için müsaade istediği anlaşılmaktadır. Zira bir arşiv belgesinde “*Jandarma piyade fertlerinin arazinin müsait olduğu mahallerde bisikletle vazifelerini daha süratle yapabilmeleri ve üstelik bunun gerçekleşmesi durumunda süvariden de tasarruf edileceği*” belirtilmiştir (BOA, ŞD. /658 -56). Hatta bisikletin jandarma birliği için son derece elzem olduğu ifade edilmiş ve bu konuda bir layiha çıkarılmıştır. Maliye, Harbiye Nazırı ve Sadrazam tarafından imzalanan nizamname metni aynen şöyledir:

“*Bisiklet Süvar⁵ Jandarma Efradı Hakkında Layiha-i Nizamiye*

Madde 1- Bisiklet ile ifa-yı vazife etmek hususunun lazım ve kâbil olduğu mahallerden jandarma piyade efradı bisiklet süvar olarak istihdam olunabilecektir.

Madde 2- İş bu efrada mukteza bisikletler hayvan tasarrufu akçesinde mübayaa olunacak ve esman-ı bâligası mah be mah (ay ay) mukassaten (taksitli) istirdad olunmak üzere efrada verilecek ve bisikletler efradın malı olacaktır.

5 Binici demektir. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 973.

Madde 3- Bisiklet süvar efrada süvari efradı misülliü maaş verilecektir. Bunlara yem bedeli verilmez.

Madde 4- Bisikletlerin yeknesak olarak mübayaasının ve süvarilerinin bir men' ve taksiri olmaksızın düçar-ı avarız olmaları dolayısıyla icra-yı tamirinin ve ledel icab tazmininin müstelzim bulunduğu mesarifat jandarma tahkikatından tesviye edilecektir.

Madde 5- Bisiklet ile ifa-yı vazife etmek hususunun icab ettirdiği mesarifat ayrıca bütçeye zam oluncaya değin verilecek fırka maaş jandarma süvar efradı mürettebat-ı umumiyesi mahallatından hasıl olacak tassaruuufata ve dördüncü maddeye tevfi ken bisikletlerin masarif-i tamiriyesi de masarif-i umumiye tasarrufatına tesviye ve temin edilecektir.

Madde 6- İş bu nizamname tarih-i neşrinden itibaren muteberdir.

Madde 7- İş bu nizamnamenin icra-yı ahkâmına Harbiye ve Maliye nazırları memurdurlar” (BOA, ŞD. /658 -56).

Nizamname metninden anlaşılacağı üzere, devlet jandarma birliklerinin işini kolaylaştırmak, süratli hareket etmelerini sağlamak için bisikletli bir jandarma birliği oluşturmuş ve bu yeni oluşuma hali hazırda bulunan jandarma piyade kuvvetlerinden askerler aktarılacaktır. Bu birliğe bisiklet binicileri anlamına gelen “Bisiklet Süvar” adı verilmiştir. Bu yeni birliğin maaşları tıpkı süvari jandarmaları gibi maaş verilecek, tabi atlı birliklerden farklı olarak onlara atlar için ödenen yem bedeli ödenmeyecektir. Yine nizamnamede belirtildiği üzere bisikletler her bir askerin malı sayılacaktır. Bisikletlerin tamir masrafları devlet tarafından karşılanacaktır. Dersaadet Tahrirat Kaleminden Harbiye Nezaretine gönderilen 2 Temmuz 1914 tarihli yazıda nizamnamede geçen maaşla ilgili konunun bütçeyle ilgili olduğundan bütçe kanununca temini yoluna gidileceği belirtilmiştir (BOA, BEO/429 -322188).

6 Şubat 1911 tarihli bir belgede Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinin Maliye Nezaretinden kaçak silah ve kaçak eşya takibatında orduya yardımcı olacak ganbot⁶ ve zırhlı istimbot talebinde buldukları; ayrıca jandarma için de Bağdat için yirmi, Basra için on dokuz, Musul için

6 Yapısı küçük olmakla beraber, nispeten ağır toplarla mücehhez harp gemisi.

yirmi adet bisiklet temini için para istedikleri görülmektedir. Belgede geçen ifadelerden anlaşıldı kadarıyla bu bisikletlerin istenmesindeki en önemli neden karakollar arasındaki haberleşmenin hızlanması ve kolaylaşmasıdır (BOA, BEO/3854-289026).

2.1.3. Polis Teşkilatında Bisiklet Kullanımı

Osmanlı Devleti'nde Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure ordusu içte ve dışta pek çok problem yaşayan ve son derece geniş olan ülkenin topraklarında güvenliği sağlamakta yetersiz kalmıştır. Ülkede hırsızlık, soygunculuk ve eşkıyalık faaliyetleri bir taraftan devam ederken bölgesel derebeylerin tavırları nedeniyle iç güvenlikte de problemler yaşanmaktadır. Dış güçlerin ülke içişlerine müdahalesini engellenmek maksadıyla hazırlanan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile son derece sıkıntılı bir sürecin içinde bulunan iç güvenlik meselesi ele alınmıştır. Hatt-ı Hümayun, zaten özellikle can, mal ve namus güvenliğini temin etmektedir. Ferman sonrası merkez ve taşrada gerçekleştirilmeye başlanılacak idari, mali ve hukuki düzenlemelere karşı gelebilecek tepkilere de engel olmak düşüncesi ile polis teşkilatının ilk adımı olan Polis Meclisi, sefaretlerin ve yabancı tüccarların yoğun olarak yaşadığı ve bu sebeple de asayiş problemlerinin çok sık görüldüğü Beyoğlu Galata bölgesinde 1845 yılında kurulmuştur (Sönmez, 2005: 260-261-262).

1845 yılında kurulan bu meclis Tophane Müşirliği 'ne bağlı olarak çalışan sadece yedi kişinin görev aldığı bir meclistir. Ancak bu meclis bir müddet sonra lağvedilmiş tüm vilayetlerin güvenliği Zaptiye Müşirliği tarafından yürütülmüştür. Bu müşirliğe bağlı "Divan- Zaptiye" ve "Meclis-i Tahkik" adında iki birim oluşturulmuştur (Tatlıoğlu, 2013:91). Ardından 1879 yılı itibariyle yürürlüğe giren Sadaret Tezkeresi vasıtasıyla polis memurluğu uygulamasına geçilmiştir. Polis teşkilatı, 1883 yılından sonra tüm ülkede uygulanmaya başlanmıştır (Yiğit, 2017:14).

Osmanlı arşiv kayıtlarında yer alan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla polis teşkilatının istifadesine sunmak amacıyla II. Meşrutiyetin ilanının ardından neredeyse bütün vilayetlerde bisiklet temini yoluna gidilmiştir. Hatta teşkilat içinde ayrı bir birim olarak "Bisiklet Bölüğü" kurulduğu yine arşiv kayıtlarından öğrenilmektedir. Der saadet Polis Mekteb-i

Müdüriyetinden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen söz konusu kayıta “*Polis müdüriyeti umumiyesinde bir bisiklet bölüğünün teşkil edileceği istihbar olunmasına mebni mevcut üç adet bisikletin tamiriyle mektep tababetince icra edilen muayenede vücutça kabiliyeti olanlardan on iki efendinin bisiklet talimi için tefrik edilmiş olduğu*” (BOA, DH.EUM. MEM. / 110 - 65) bilgileri yer almaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere Polis Teşkilatı içerisinde kurulan bu bisiklet bölüğüne bisiklet kullanmaya kabiliyeti olan on iki kişinin seçilmesi talep edilmektedir.

Polis teşkilatında bisiklet kullanımının memleketin farklı şehirlerinde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Ankara Valiliği'nden İstanbul'a gönderilen bir telgrafta Kırşehir Polis Müdüriyetinde kullanılmak üzere iki adet bisiklet istendiği yazılıdır. Bu istekte bulunurken valilik tarafından verilen malumatta şu ifadeler kullanılmıştır. “*Kırşehir kasabası mevkien dağlıktır ve doğusundan batısına, güneyinden kuzeyine bir buçuk saat uzaklık bulunmaktadır. Bu nedenle inzibat temininde ve suçların tahkikinde müşkülât çekilmektedir. İnzibat teminini hızlandırmak için mahalli polis idaresi namına iki velosipetin lüzumu Kırşehir mutasarrıflığından bildirilmiş Ankara vilayetince de uygun görülmüştür*” (BOA, DH.EUM.MH.. / 11-59). Belgenin devamında geçen ifadelerden anlaşıldığına göre satın alınan bisikletler Kırşehir Polis Müdüriyeti'ne Anadolu Şimendifer Kumpanyası aracılığıyla gönderilmiştir.

Polis teşkilatında bisiklet kullanımının neden elzem olduğu ve ne gibi faydalar sağlayacağı, Hüdavendigâr Valiliği'nden İstanbul'a gönderilen yazıda da şu şekilde izah edilmiştir: “*Bursa şehrinin her tarafında mesireler ve gezi mahalleri mevcut olup yaz mevsiminde ve halk bu gezinti yerlerine gelmektedir. Buralarda polisin vazifesini hakkıyla ve süratli bir şekilde icra etmesi için velosipet kullanmaları lazım gelmektedir.*” Teşkilat için bisiklete olan ihtiyaç bu şekilde dile getirildikten sonra mevcut olan dört adet bisikletin tamiri ve bundan başka iki bisikletin daha satın alınarak teşkilat bünyesinde kullanılması istenmiştir. Verilen cevabi yazıda Hüdavendigâr Valiliği'nin isteği kabul edilmiş bisikletlerin temini için polis bütçesine 3000 kuruş aktarılmıştır (BOA, DH.EUM.THR. /10 -38).

Selanik Polis Müdürlüğü'ne bağlı merkezi ve önemli karakollar-daki polislerin işlerini hızlandırmak için bisiklet alınmıştır. Yine aynı dönemde Kosova Vilayetinde, Kırşehir'de, Sakız adasında, Kayseri'de, Ankara'da polisler için bisiklet alındığı yapılan yazışmalardan anlaşıl-maktadır (Özdemir, 2015: 323). Niğde Polis Müdüriyetinde bulunan bir bisikletin de tamir için Konya'ya gönderildiği yine arşiv kayıtlarında yer almaktadır (BOA, DH.EUM.MH./161-70). Beyrut ser komiseri olan Hacı Said Efendi'nin Kudüs-i Şerif ser komiseri iken polis için satın alınan 2 adet bisikletten birinin 3 liraya satılmasıyla söz konusu paranın Hacı Said Efendi zimmetinde kaldığı ve bu paranın kendisinden istendiği ya-zılı olan belgede de Kudüs polis teşkilatında da bisiklet kullanıldığı gö-rülmektedir (BOA, DH.EUM.THR./7-39) Kosova Vilayetinde de polis-ler için altı adet bisiklet satın alınmıştır (BOA, TFR.I..KV.. / 22 -22299).

2.1.2. Posta Teşkilatında Bisiklet Kullanımı

Osmanlı Devleti'nde klasik dönem haberleşme sistemi olarak kulla-nılan menzil hane sisteminden modern anlamda posta teşkilatına geçiş II. Mahmut döneminde 1832 yılı itibariyle olmuştur. Padişah bu hususta dönemin sadrazamı Reşit Mehmet Paşa'dan istifade etmiştir. İkinci giri-şim, 1834 yılında dönemin Seraskeri Hüsrev Mehmet Paşa'dan gelmiştir. Mehmet Paşa, Sadarete sunduğu tezkeresinde menzillerin posta usulüne çevrilmesini teklif etmiştir. Bu amaçla önce İstanbul-Edirne arasında dü-zenleme çalışması yapılmasını istemiş, ardından kademeli olarak Rumeli sonrasında Anadolu'da çalışmaların tamamlamasını istemiştir. (Yazıcı, 1992:335). Ancak bu ilk teşebbüsler uygun olmayan yollar ve güven-lik gibi nedenlerle başarıya ulaşamamış, Posta Nezareti'nin kurulması için 23 Ekim 1840 tarihini beklemek gerekmiştir. Zira ilk olarak bu ta-rihte modern anlamda posta teşkilatı kurulmuştur (Yurtoğlu, 2015: 50).

1900'lü yılların başında Osmanlı'nın emniyet güçlerinin yanında posta teşkilatında da bisikletten istifade edilmeye başlandığı anlaşıl-maktadır. 5 Eylül 1909'da Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü, posta teş-kiyatında kullanılan bisikletlerin polis teşkilatında da kullanılması dü-şüncesi ile söz konusu bisikletlerin nereden ve ne kadara satın alındığı

bilgisini talep etmiştir. Verilen cevabi yazıda postacıların bisikletleri iki aydan fazla bir süredir kullandıkları ve hiçbir sıkıntı ile karşılaşmadıkları dile getirilmiştir. Belgede geçen bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere 1900'lü yılların başında bisiklet posta teşkilatı için de henüz yeni bir araçtır (BOA, DH.EUM.THR. /5 -15).

SONUÇ

Dünya tarihinde 19. yüzyılın ilk yarısında kullanılmaya başlanan bisiklet, Osmanlı ülkesine de bu yüzyılın sonlarına doğru bir Amerikalı vasıtası ile tanıtılmıştır. Mösyö İstefanis, 1894 yılında İstanbul'a oradan da İzmit, Ankara, Yozgat ve Sivas'a bisiklet ile seyahat etmiştir. Daha sonraki yıllarda bisiklet, Osmanlı vatandaşları tarafından da kullanılan bir araç olmuştur. Osmanlı Devleti, bisikleti süratli ve kolay ulaşım sağlaması nedeniyle jandarma, polis ve posta teşkilatlarında da kullanmıştır. Hatta 1914 yılında 1. Dünya Savaşı'nın hemen başında Jandarma teşkilatı bünyesinde yalnızca bisikletli askerlerden oluşan "Bisiklet Süvar" adı verilen bir birim oluşturulmuştur. Zira bisiklet kullanımı, tüm bu birimlerde kolay ulaşımı sağladığı gibi, asayişin teminini de kuvvetlendiren bir araçtır. Osmanlı Devleti de Avrupa'da kullanılan bu yeni aracı, tüm olumsuz şartlara rağmen -ki dönem Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine denk gelmektedir- mümkün olduğunca temin etme gayreti içerisinde girmiş ve kullanılabilir en uygun alanlarda olabildiğince ifade etmeye çalışmıştır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Vesikaları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, BEO / 1165 – 87366.

BOA, BEO/3854-289026.

BOA, BEO/3854-289026.

BOA, BEO/4296 -322188.

BOA, BEO/4296 -322188.

BOA, DH.EUM.MEM. / 110 – 65

BOA, DH.EUM.MH /11 – 59.

BOA, DH.EUM.MH. / 161 – 70.

BOA, DH.EUM.THR. / 101 – 3.

BOA, DH.EUM.THR. / 12-39.

BOA, DH.EUM.THR. / 15 – 24

BOA, DH.EUM.THR. / 5 – 15.

BOA, DH.EUM.THR. / 73 – 39.

BOA, DH.MKT. / 1075 – 34.

BOA, ŞD. /658 -56.

BOA, TFR.I..KV.. / 223 – 22299.

BOA, Y..PRK.EŞA. / 20 – 39.

BOA, ZB. / 363 – 118.

BOA. DH.MKT. 345/83.

2. Gazeteler

İkdam, 17 Temmuz 1900.

İkdam, 30 Temmuz 1900.

Tarik, Sayı: 517.

3. Telif Eserler

BEŞİKÇİ, M. (2010), *Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması*,

Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

DEVELLİOĞLU, F. (2005), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara.

EFE, İ. (2016), "30 Ekim 1918'den Ocak 1921'e Teşkilat, Tensikât ve İcraatlarıyla Türk Jandarması", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7 (1), S. 583. Çankırı, ss. 583-602. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/253811>, Erişim Tarihi 11.10.2019.

EMİROĞLU, K. (2002), *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara.

İBNÜLCEMAL AHMED TEVFİK (2006), *Velosipet ile Bir Cevelan-Hüdavendigâr Vilayeti Dâhilinde* (Velosipet ile Cevelan-1900'e Doğru İstanbul'dan Bursa'ya Bisikletli Bir Gezi), Çeviren: Cahit Kayra, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ÖZDEMİR, M. (2015), Türkiye'de Bisiklet Turizmi "Velosipet ile Bir Cevelan", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 2, Ankara, ss. 320-327, https://www.anatoliajournal.com/atad/depo/dergiler/Cilt27_Sayi2_Yil2016_1483694796.pdf, Erişim Tarihi. 30.09.2019.

SÖNMEZ, A. (2005), "Polis Meclisinin Kuruluşu Ve Kaldırılışı (1845-1850) The Foundation Of Police Council And It's Abolition (1845-1850)", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, Ankara, ss. 259-275. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/33/270.pdf>, Erişim Tarihi 01.11.2019.

SÜME, M; ÖZSOY, S. (2010), "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Bisiklet Sporunu", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, Konya, ss. 345-359. <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/issue/view/13/showToc>, Erişim Tarihi. 01.10.2019.

TATLILIOĞLU, K. (2013), "Türk Polis Teşkilatı'nın Yapılanması ve Tarihten Günümüze Üstlendiği Misyon ve Sorumluluk Üzerine Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme", *Tarihte Türk Polis Teşkilatı Sempozyumu*, Pulat Basımevi, Ankara, ss. 89-104.

- UZUN, M. (1989), “Ali Kemal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, ss. 405-408.
- YAZAN, Ö. (2017), “1914 Yılında Osmanlı Jandarma Teşkilatında Muhasebe Uygulamalarına Yönelik Bir İnceleme”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 62, ss. 11-33. <http://www.akademikbakis.org>, Erişim Tarihi. 10.10.2019.
- YAZICI, N. (1992), Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı, 50. Yıl Dönümünde Tanzimat Ekonomisi Sempozyumu (İstanbul 5-6 Haziran 1989), *OTAM*, Sayı: 3, Ankara, ss. 333-377.<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/835/10579.pdf>. Erişim Tarihi, 06.11.2019.
- YİĞİT, Y. (2017), Türk Polis Tarihinin Kökenleri, Polis Akademisi Yayınları, Ankara.
- YURTOĞLU, N. (2015), “Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Milli Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye’de Posta, Telgraf Ve Telefon (Ptt) Teşkilatı (1920-1960)”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 31, S.92, Ankara, ss. 47-103. <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/002-nadir-yurtoglu-.pdf>, Erişim tarihi 06.11.2019.
- YUSUF ZİYA, (1899), “Makale-i Askeriyye Süvariler ve Askeri Velosipidleri”, *Servet-i Fünun*, 453, ss.171-172.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2020
Yıl 10, Sayı 1, ss.27-42.

Journal of Individual & Society
June 2020
Year 10, Issue 1, pp.27-42.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.739329>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 18.05.2020
Kabul Tarihi: 22.05.2020

Article Type: Research article
Submitted: 18.05.2020
Accepted: 22.05.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kartal, K. (2020). 1840-1850 Tarihlerini Kapsayan Balıkesir ve Bigadiç Kazaları Cizye Defterlerinin Tanıtımı ve Tahlili. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 27-42.

1840-1850 TARİHLERİNİ KAPSAYAN BALIKESİR VE BİGADIÇ KAZALARI CİZYE DEFTERLERİNİN TANITIMI VE TAHLİLİ¹

IDENTIFICATION AND ANALYSIS OF BALIKESİR AND BİGADIÇ JIZYA BOOKS COVERING THE DATES OF 1840-1850

Kazım KARTAL

Dr. Öğretim Görevlisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,

kkartal@mehemtakif.edu.tr,

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5550-6808

Öz

Osmanlı Devleti'nin sayısal veriler barındıran temel kaynaklarının çoğunluğu vergi tespitine yönelik sayım sonuçlarını ifade eden defterlerdir. Tarih araştırmacıları, Tahrir defterleri ve temettüat defterlerini kaynak olarak bazı istatistiksel veriler ortaya koymuşlardır. Bu defter türleri XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar uzanan verileri barındırmaktadır. Bununla birlikte, ana gövdesi itibariyle bu dönemler üzerinde yoğunlaşan Osmanlı tarihi araştırmacıları, mevcut klişelere sığdırılmayan, adeta iki yüzyıl sürmüş bir “ara dönem” olarak nitelenen

- 19-22 Eylül tarihleri arasında Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi ve Türk Ocakları Balıkesir şubesi tarafından düzenlenen “*Milli mücadelenin 100. Yılında Kuva-yı Milliye şehri Balıkesir*” Uluslararası Sempozyumunda sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

XVII. ve XVIII. yüzyılların karmaşık gerçeklerinin ürünü olan farklı kaynakları yeterince değerlendirmemiştir. Konumuz açısından bu dönemin önemli kaynaklarından, kökleri klasik döneme kadar giden ve uygulaması XIX yüzyılın sonlarına kadar uzanan bir vergi türüyle doğrudan ilişkili olan *cizye defterleri* ele alınarak Balıkesir ve Bigadiç Kazaları ile ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Balıkesir ve Bigadiç kazalarının idari yapısı, iktisadi ve içtimai yapıları, bu kazalarda yaşayan gayrimüslimlerin ve Kıptilerin mesleki yapılarına dair önemli bilgiler yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Cizye Defterleri, Balıkesir, Bigadiç, Nüfus.

Abstract

The archival documents used in this study are the jizya cadastral record books of the districts of Balıkesir, Karahisâr-ı Sâhib, Sinob, Sögüd, Kocaeli etc. districts of Hüdavendigâr Province with the date of 1840, with the number of ML.VRD.CMH.d. and number of 1542. They contain important information. Another archive inventory of our study is jizya explanatory books dated 1841, which was collected from local and foreign reayas and copts in Bigadiç district of Balıkesir with the number of ML.VRD.CMH.d. and 29. The last archive source of our study is the ML.VRD.CMH.d. no:1085 numbered jizya book of the local and foreign reayas in the district of Karesi in the province of Karesi ,where the taxes collected between 1848-1850 were recorded . Using the mentioned archive sources, the jizya books of Balıkesir and Bigadiç were introduced and evaluated. Depending on the archive inventories we have used, there are important information about the places where the non-Muslim population lives, the names of the non-Muslims living, their economic status and professional structures. In this context, the information in the books was examined meticulously and the socio-economic and demographic structures of Balıkesir and Bigadiç region between 1840 and 1850, and the social and economic structures of the Copts in the Bigadiç region were questioned and some important determinations have been made.

Keywords: Ottoman Empire, Jizya books, Balıkesir, Bigadiç, Population.

GİRİŞ

Cizye, kelime olarak “kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek” anlamına gelmektedir. İslam devletlerinde zimmet hukuku kapsamında gayrimüslim milletten toplanan yıllık şer’i bir vergi idi (Erkal, 1993: 42-45). İslam hukukunda gayrimüslimlere tanınan çeşitli haklara karşılık, gayrimüslim tebaadan yılda kişi başına belirli miktarlarda cizye vergisi ödemeleri istenmiştir (Özel, 2001:35-50). Osmanlı Devleti’nde XVI. yüzyıla kadar cizye ifadesi yerine “haraç”² (Çağatay, 1993: 360) terimi kullanılsa da sonrasında “cizye-i şer’i” veya “cizye” deyimleri kullanılmıştır (İnalçık, 1993:45-48). Bu vergi her yıl baş üzerine konulması nedeniyle “Baş Vergisi” olarak da kullanılmakta idi (Nedkoff, 1944: 599-652; Dinç, 2017: 159-181).

Cizye 14-75 yaşları arasında erkek gayrimüslimlerden alınan bir vergi türüdür (Küçük, 1977:199-234). Kadın ve çocuklar yanında din adamları, köle, sakat ve malul olanlardan (BOA, C.ML., no:568), alil ve ihtiyarlardan (BOA, C.ML., no:571) dilencilerden Cizye vergisi alınmazdı. Bu nedenle cizye vergisinin eli silah tutanları kapsadığı söylenilebilir. Cizye ödemekle sorumlu olan kişi İslam dininin gerekliliğini kabul ettiği takdirde cizye vergisinden muaf olurdu (Nedkoff, 1944: 599-652; Dinç, 2017: 159-181).

Osmanlı Devleti’nde cizye mükellefiyetleri ve toplanan cizye miktarı düzenli ve sistemli bir şekilde defterlere kaydedilirdi. Cizye, devlet gelirleri arasında önemli vergi türleri arasında olduğundan verginin titizlikle toplanmasına itina gösterilmiş fazladan alınan cizye vergilerinin ise iade edilmesi için merkezi hükümet tarafından emir verildiği görülmektedir. Örnek verecek olursak; 1848 tarihli belgede Çerçi Kakâni’den ikinci defa alınan cizye vergisi kurallara aykırı olduğundan, iade edilmesine dair Harput valisinin uyarıldığı görülmektedir. Bu durum devletin vergi konusunda titiz olduğunun en güzel örneğidir (BOA, A.MKT., no: 163). Cizyedârlar tarafından toplanan cizye vergisi, bazı dönemlerde

2 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz; Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, C.LV, S.213, Ağustos 1991, s.371-391.

iltizama verilmekle beraber uzun süre hane başına tahsil edildi. Bu uygulama 1691 yılına kadar sürdü. 1691 tarihinde yeni bir reform yapılarak hane sistemi yerine belirli bir yaşa gelen tüm yetişkin erkek nüfustan vergi tahsili kararlaştırıldı. Yeni sistemle birlikte herkesin sadece kendi vergisinden sorumlu olduğu belirtilip ödemeleri belgelemek üzere mükelleflere “kâğıt” veya “varak” denen bir belge verilmiştir (İnalçık, 1993:45-48). 1691’deki cizyeye dair düzenlemelerle belirlenen vergi oranları, paranın değeri ve oranındaki değişimlerden dolayı artmıştır.

Tablo 1. Osmanlı gümüş parasına göre 1691’den 1834’e kadar cizye miktarları aşağıdaki şekildeydi (esedî kuruş olarak) (İnalçık, 1993:45-48)

Yıllar	Âlâ	Evsad	Edna
1102 (1691)	9	4,5	2,25
1108 (1696)	10	5	2,25
1156 (1743)	11	5,5	2,5
1218 (1804)	12	6	3
1231 (1816)	16	8	4
1239 (1824)	24	12	6
1242 (1827)	36	18	9
1244 (1829)	48	24	12
1249 (1834)	60	30	15

19. yüzyıla girildiğinde devletin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal olayların etkisiyle cizye vergisine dair uygulamaların yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. II. Mahmut döneminde cizyenin toplanmasındaki suistimalleri ortadan kaldırmak ve hazine gelirlerinde iyileştirme yapmak için 26 Nisan 1834 (16 Zilhicce 1249) tarihinde ala, evsad ve edna şeklinde gelirin türüne göre isimlendirilen vergilere verilen “esnaf-ı selase” miktarları tekrardan belirlendi. Yeni belirlenen miktara göre âlâ 60, evsad 30 ve ednâ 15 kuruş olarak olmuştur (Nedkoff, 1944: 599-652). Cizye vergisi uygulaması, 1856 yılında Islahat Fermanı ile kaldırıldı. Bununla birlikte gayrimüslimlerin de askerlik hizmeti yapmaları gerekliliği ortaya çıkınca askerliğin iktisadi hayatlarına engel olacakları gayrimüslim tebaa tarafından dile getirilmiştir. Bunun üzerine bunlardan belirli bir vergi alınmak suretiyle bu hizmetten muafiyetleri

kararlaştırıldı (Dinç, 2017:159-181). Böylece yüzyıllardır uygulanan Cizye vergisi 7 Ağustos 1909'da umumî askerlik mecburiyetinin çıkarılmasına kadar "bedel-i askeri" adı altında mahiyet değiştirerek varlığını sürdürdü (Nedkoff, 1944: 599-652).

I- Balıkesir ve Bigadiç Kazalarına Ait Cizye Defterlerinin İçeriği

İncelememize konu olan ilk defter, Hüdavendigâr Eyaletine bağlı Balıkesir, Karahisâr-ı Sâhib, Sinob, Söğüd, Kocaeli kaymakamlıklara bağlı kazaların cizye tahrir defteridir. 1542 numaralı Cizye tahrir defteri 1840 yılında yaşayan cizye mükelleflerinin ekonomik yapılarına dair bilgiler içermektedir. Defterdeki kayıtlardan hareketle adı geçen kazalarda ikamet eden gayrimüslim nüfusun yaklaşık miktarı ve burada yaşayan kişilerin iktisadi hayatına dair bilgiler elde edilebilir. Çalışmamıza konu olan defter 1840 tarihli, 20X56 ebadında ciltsiz ve ebrusuz olarak düzenlenmiş olup 8 sayfadan ibarettir. Defterin 1. sayfası "Kütahya kaimmakamlığı idaresinde bulunan..." şeklinde başlamaktadır. Bu çalışmayla ilgili bilgiler ise 7. sayfada yer alıp "Balıkesir kaimmakamlığı idaresinde bulunan kazalarının sınıf-ı sülûse'i mukayyideleri" ibaresi taşımaktadır. İlgili bölümde 1840 yılında Balıkesir'de bulunan cizye mükelleflerinin nüfus ve vergi oranları bulunmaktadır. İncelememize konu olan ikinci defter ise; Balıkesir'e tâbi Bigadiç kazasında yaşayan yerli ve yabancı reayadan ve Kıptilerden alınan vergi miktarlarını barındırmaktadır. 29 numaralı Cizye tahrir defteri 1841/1842 yılında yaşayan cizye mükelleflerinin ekonomik ve demografik yapılarına dair bilgileri içermektedir. Defterdeki kayıtlardan yola çıkarak adı geçen kazalarda ikamet eden yerli, yabancı ve Kıptilerin nüfus miktarı ve burada yaşayan kişilerin iktisadi hayatına dair bilgiler elde edilebilir. Çalışmamıza konu olan defter 1841/1842 tarihli, ebadı kaydedilmemiştir. Ciltsiz ve ebrusuz olarak düzenlenmiş olup 4 sayfadan ibarettir. Defterin 1. sayfası "Balıkesir'e merbut Bigadiç kazasında mütemekkin yerli ve yabancı re'aya ve kıptiyanın 257 senesi cizye'i şer 'iyyeleri ve isim ve eşkâl ve

şöhretlerini mübeyyin defteridir ki ber vech-i âti zikr u beyan olunur 25 Ra 571” şeklinde tanımlanmıştır.

İncelememize konu olan üçüncü ve son defter ise; Karesi sancağı Balıkesir kazasının 1085 numaralı yerli ve yabancı reayanın Cizye Defteridir. 1848 yılında yaşayan cizye mükelleflerinin isimlerini, mesleklerini ve ikamet ettikleri yerleşim yerleri iskân etmişlerse nerden geldiklerine dair bilgileri bu defterde bulmak mümkündür. Defterdeki kayıtlardan yola çıkarak adı geçen kazalarda ikamet eden gayrimüslim nüfus miktarı ve 1848-1849 yıllarındaki bölgenin ve şahısların sosyo-ekonomik hayatına dair bilgiler elde etmek mümkündür. Çalışmamıza konu olan defter 1848-1849 tarihli, 7,7 X 48 ebadında ciltsiz ve ebrusuz olarak düzenlenmiş olup 22 sayfadan ibarettir. Defterin 1. sayfası “Karesi sancağında ka’in Balıkesir kazasında mütemekkin yerli ve yabancı re ‘ayaların 65 senesine mahsuben tevzi ’ olunan cizye evrakının miktarını mübeyyin defteri” diye başlamaktadır.

Defterin son sayfası ise ala, evsad ve edna türlerine göre vergilerin toplamını kapsamaktadır “Derun-ı defterde muharrer olduğu üzere nefsi Balıkesir’i Kazasında 265 senesine mahsuben sunuf-ı sülüse vec-hile 10 alâ ve 344 Evsad ve 156 adet edna cizye evrakı cem ‘an 10 adet cizye evrakı sarf olunarak esmanı hasılası 13260 kuruşa baliğ ve reside olmuş olduğunu muşa ‘ar işbu defter müfredatı tanzim ve hakipâyı nezaret penâhilerine takdim kılınmış olmağın ol babda ve her halde emir ve ferman hazret-i min lehu’l-emrindir.” şeklinde not düşüldükten sonra yerleşim birimlerinden sorumlu beş aza, müdür-i sani, Müftü, Kocabaş-ı Rum, Kocabaş-ı Ermeni ve katiplerin isimleri yer almıştır.

II. Balıkesir Kazası

Tablo 2. 1840 Tarihli Cizye Tahrir Defterine Göre Balıkesir Kaimmakamlığına Bağlı Kazalarda Gayrimüslimlerin Yaşadığı Yerler Ve Ekonomik Durumları

Sıra	Yerleşim yerleri	â'lâ	evsât	ednâ	Toplam
1	Balıkesir Merkez kazası	7	391	265	663
2	Başgelembek kazası	5	78	24	107
3	Kozak maa Fesleke kazası	0	26	0	26
4	Sındırgı	1	76	34	111
5	Bigadiç	00	73	16	89
6	İvrindi	1	41	00	42
7	Fart ma 'a Şami	0	45	3	48
8	Ayazmend	3	361	26	390
9	Edremid	31	733	150	914
10	Kemer Edremid	14	205	37	256
11	Bergama	164	749	259	1167
12	Nevahi Bergama	35	317	69	421
13	Manyas	14	209	24	247
14	Tarhala ma 'a Soma ve Kırkağaç kazaları	111	521	156	788
15	Gönen	124	351	33	508
16	Kepsud	6	75	4	85
17	Balya	26	273	37	336
18	Ezine	5	32	2	39
19	Ilıca Bergama kazası	2	52	6	60
20	Ayvalık	349	2707	328	334

Yukarıdaki tabloya göre gayrimüslim nüfusun en yoğun olduğu yerin Bergama kazası olduğu görülmektedir. Bergama kazasından sonra sırayla Edremit, Tarhala maa Soma ve Kırkağaç kazaları, Balıkesir merkez kaza, Gönen, Nevahi Bergama, Ayazmend, Balya, Ayvalık, Kemer Edremid(Burhaniye), Manyas, Sındırgı, Başgelembek kazası, Bigadiç, Kepsud, Ilıca Bergama kazası, Fert maa Şami, İvrindi, Ezine, Kozak maa Fesleke kazası olarak sıralamak mümkündür.

İncelemiş olduğumuz Cizye defterleri kaynak olarak ele aldığımızda, kişi başı ala 60 kuruş, evsâd 30 kuruş, ednâ 15 kuruş alındığı görülmektedir. verilen vergi miktarlarına göre ekonomik yapı ise şu şekildedir:

Edremid kazasında; ala:1860, evsad:21990, edna:2250 olmak üzere toplamda alınan vergi 26100 kuruştur. Edremid kazasında kişilerin genelde orta gelirli oldukları Bergama kazasına göre zengin kişilerin sayılarının düşük olduğu görülmektedir. **Tarhala ma'a Soma ve Kırkağaç** kazalarında alınan vergi miktarlarına baktığımızda; ala: 666, evsad: 15630, edna: 2340, toplamda ise verilen vergi miktarı 18636 kuruş vergidir. **Balıkesir Merkez** kazasında â'lâ seviyesinde vergi oranının düşük olduğu ve sadece toplamda 7 kişinin en yüksek seviyede vergi verdiği buda 420 kuruş olduğunu bizlere göstermektedir. Bahse konu olan kaza da evsad:11730 kuruş, edna:3975 kuruş olmak üzere toplamda 16125 kuruş vergi Bergama kazasındaki gayrimüslim tebaadan toplanmıştır. **Gönen** kazasına bakacak olursak; iktisadi yapının biraz daha canlı olduğunu söylemek mümkündür. Zira edna seviyesinde vergi veren kişi sayısının az olduğu görülmektedir. Ala:7440, evsad:10530, edna:495 kuruş olmak üzere toplamda 18465 kuruş vergi alınmıştır. **Nevahi Bergama** kazasında ala:2100, evsad:9510, edna:1035 kuruş olmak üzere toplamda 12645 kuruş toplanmıştır. **Ayazmend** kazasında ise orta gelirli kişi sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Ala:180, evsad:10830, edna:390 kuruş olmak üzere toplanan vergi miktarı 11400 kuruştur. **Edremid** kazasına baktığımızda orta gelirli ahalinin ağırlıkta olduğu görülecektir. Ala: 1860, orta gelirli olarak tabir edilen evsat gurubundan:21990 edna grubundan olanların verdiği vergi miktarı; 4500 olmak üzere toplamda 28350 kuruş vergi toplanmıştır. **Başgelembe** kazası **ala**: 300, evsad: 2340, edna: 360 kuruş olmak üzere 3000 kuruş vergi alınmıştır. Orta gelirli kişi sayısının Başgelembe kazasında zengin ve fakir nüfusa oranla daha fazladır. **Kozak maa Fesleke** kazasında ise â'lâ ve edna seviyesinde vergi veren kişi sayısı bulunmamasına rağmen sadece 26 kişi evsad olarak kaydedilmiştir. Bu kişilerden toplam alınan vergi miktarı ise 730 kuruştur. Kozak maa Fesleke kazasının diğer kazalara oranla hem kişi sayısı hem de vergi oranları açısından diğer kazalara oranla düşüktür. **Sındırgı** kazasına baktığımızda ise ala:60, evsad:2280, edna olarak 510 kuruş olmak üzere toplamda 2850 kuruş vergi geliri bu kazadan toplanmıştır. **Bigadiç** kazasında ise â'lâ seviyesinde vergi veren kişi sayısı bulunmamaktadır. Evsad:2190 edna:240 kuruştur. Toplamda ise; 2430

kuruş vergi alınmıştır. **İvrindi** kazasına baktığımızda ise nüfusun orta gelirli olduğu ortaya çıkacaktır. ala seviyesinde vergi veren nüfus sayısı sadece 1 kişi olarak kaydedilmiştir. Ve 60 kuruş olarak alınmıştır. Evsad olarak ise 41 kişi kaydedilmiş ve 1230 kuruş vergi toplanmıştır. **Fart ma 'a Şami** kazasında â'lâ seviyesinde vergi veren kişi sayısı sıfır olarak kaydedilmiştir. Evsad seviyesinde toplanan vergi ise 1350 kuruş, edna seviyesinde ise 45 kuruş vergi toplanıp toplamda 1395 kuruş vergi toplanmıştır. **Kemer Edremid** kazasında ise; ala:840, edna:6150, evsad:555 kuruş olmak üzere toplamda 7545 kuruş vergi Kemer Edremid kazasında elde edilen gelir olarak kaydedilmiştir. **Bergama** kazasında ala;9840, evsad;4920, edna; 3885 kuruş olmak üzere toplamda 18.645 kuruş toplanmıştır. **Manyas** kazasında ala;840, evsad;6270, edna;360 olmak üzere 7470 kuruş gelir toplanılmıştır. **Kebsud** kazasında orta gelirli kişi sayısının zengin ve fakirlere oranla daha fazla olduğu görülmektedir ve toplanan vergi oranlarına baktığımızda ala; 360, evsad; 2250, edna; 60 olmak üzere toplanan vergi miktarı 2670 kuruştur. **Balya** kazasında ala; 1560, evsad; 8190, edna; 555 olmak üzere toplamda 10305 kuruş vergi toplanılmıştır. **Ezine** kazasında ise ala; 300, evsad;960, edna; 30 olmak üzere 1290 kuruş vergi tahsil edilmiştir. **Ilıca Bergama** kazasında ala; 120, evsad;1560, edna; 90 olmak üzere 1770 kuruş vergi alınmıştır. **Ayvalık** kazasında ise ala; 20940, evsad 81210, edna;4920 olmak üzere toplamda 107.070 kuruş vergi toplanılmıştır.

III. Bigadiç Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı

Bigadiç kazasının 1841 tarihli cizye defterinden hareketle burada yaşayan yerli reaya, yabancı reayanın nüfusu ve kıpti nüfusa ulaşmak mümkündür. Yerli reayanın sosyal ve ekonomik yapısına bakacak olursak; toplam yerli nüfusu olarak 9 kişinin kaydedildiği görülmektedir. Bu 9 kişinin meslekleri ise; tüccar, boyacı, bahçıvan, değirmenci, duvarcı, çoban olarak kaydedilmiştir. Meslek grupları içerisinde Tüccarın tabi olduğu vergi türü evsattır.

Meslek gruplarına baktığımızda; Boyacı mesleğinin olduğu da görülmektedir. Boyama işini üstlenen esnafa genellikle boyacı denilmiştir.

Boyacılar, Osmanlı Devleti'nin dokuma ve tekstil endüstrisinin ihtiyacı olan farklı türden iplik ve kumaş ile debbağ esnafının işlemiş olduğu derilerin boyanması işlemlerini gerçekleştiren küçük sanayii esnafı olarak tanımlamak mümkündür. Erken tarihlerden itibaren Osmanlı devletinde ipek ve pamuk ticaretine bağlı olarak dokuma endüstrisi gelişme göstermiş, bu gelişim iplik veya kumaş haline getirilen ipek ve pamukların boyanarak renklendirilmesinde de etkisini göstermiştir.³ Tekstil ve dokuma sektöründe önemli bir yeri olan boyacı esnaflarının izi Bigadiç'te de görülmektedir. İncelemiş olduğumuz cizye defterinde Bigadiç kazasında Boyacı mesleğini icra eden iki kişinin olduğu görülmektedir. Bunlardan Yorgi'nin yaşı 50 iken Kayako 22 yaşındadır. Bu durum aslında bize Bigadiç'te dokuma ve tekstil sanayisinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bir diğer meslek grubu ise duvarcı mesleğidir. Bu meslek ise Bigadiç kazasında inşaat sektörünün varlığını bizlere göstermektedir. Ayrıca hayvancılığın olduğunu çobanlık mesleğinin varlığından ve buğday gibi tarımsal ürünlerinin yetiştirildiği Değirmenci mesleğinin icra edilmesinden anlaşılmaktadır. Bu meslek gruplarından elde edilen vergi miktarı 210 kuruş olup bir kişiden vergi alınmamıştır.

Defterde Yabancı reaya olarak 35 kişi kaydedilmiştir. Vermiş oldukları vergi miktarına baktığımızda ekonomik durumlarının iyi olmadığını anlaşılmaktadır. Zira â'lâ seviyesinde vergi veren kimse yok iken Evsad seviyesinde vergi veren 23 kişi bulunmaktadır bu da 690 kuruş etmektedir. Edna, yani en düşük vergi oranına dâhil olanların sayısı ise on iki olup bunlardan 180 kuruşluk vergiye tabidir. Böylece evsat ve edna gruplarına dâhil otuz beş kişiden elde edilen toplam vergi miktarı 870 kuruştur. Yabancı reayanın nereden geldiği de cizye defterinde kaydedilmiştir. Midilli, Soma, Pazarcık, Sandıklı, Güllük, Kırkağaç dan gayrimüslimlerin Bigadiç'e yerleştikleri görülmektedir. Bigadiç'te kayıtlı Kıpti nüfus ise 4 kişiden meydana gelmektedir. Bunlar sepetçi ve çilingir mesleklerine sahip olup bunlardan herhangi bir vergi alınmamıştır.

3 Mikail Acıpınar & Özer Küpeli, "Osmanlı Dönemi Manisa Boyacı Esnafı", *Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmet Ve Manisa Tarihi - Kültürü - Ekonomisi*, Edit: Muzaffer Tepekaya & Zafer Atar, C.1, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi -Manisa 2018, s.539-556.

Tablo 3. 1848 Tarihli 1085 Numaralı Yerli Ve Yabancı Reayanın Cizye Defterine Göre Yerli Ve Yabancı Reayanın Nüfusu, Ekonomik Durumu Ve Meslekler

Sıra	Meslek	Ekonomik durum	Kişi sayısı	Toplam vermiş oldukları vergi (Kuruş)
1	Abacı, Hancı, Yağhaneci, Papas	Ala	10	600
2	Abacı, Ekmekçi, Kuyumcu, Duhancı, Tüccar, Taşçı, Terzi, Yağhaneci, Duvarcı, Simitçi, Sarraf uşağı, Bakkal, Eskici, Elekçi, Çoban, Dülger, Pabuççu, Bakırcı, Berber, Çizmeci, Değirmenci, Bahçıvan, Kürekçi, Kasap, Bezzaz, Boyacı, Dikici	Evsad	342	10.260
3	Tüccar uşağı, Çıracı, Duvarcı, Tenekeci, sarraf uşağı, Çerçi, Abacı, Yağhaneci, simitçi çırağı, Berber, duvarcı çırağı, Çizmeci, boyacı, Bakırcı çırağı, terzi, Elekçi	Edna	157	2.335
Toplam			509	13.195

Tablo 3'teki verilerden hareketle en çok vergi mükellefinin evsat grubunda olduğu görülmektedir. Bunu edna grubu takip etmektedir. En düşük vergi miktarı ise ala grubuna aittir. Toplamda 157 kişi 2.335 kuruş vermiştir. ala seviyesinde ise 10 kişi bulunmakta olup 600 kuruş vergi verildiği görülmektedir. Genel bir değerlendirme yaptığımızda â'lâ seviyesinde kişi sayısının az olması nedeniyle ekonomik yapının orta seviyede olduğu sonucu çıkarılabilir. En çok adı geçen meslek grupları ise; abacı, ekmekçi, kuyumcu, duhancı, tüccar, taşçı, terzi, yağhaneci, duvarcı, simitçi, sarraf uşağı, bakkal, bakırcı, eskici, elekçi, çoban, dülger, pabuççu, bakırcı, berber, çizmeci, değirmenci, bahçıvan, kürekçi, kasap, bezzaz, boyacı, dikici şeklindedir.⁴

4 Meslek grupları ile ilgili bkz; Kazım Kartal, "19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk", *Tidsad*, S.12, Eylül 2017, s. 381-395; Kazım Kartal, "1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'deki Rum Ve Ermeni Nüfus'un Sosyo-

SONUÇ

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 1840 yılına ait *ML.VRD.CMH. numaralı Hüdavendigâr Eyaletine bağlı Balıkesir, Karahisâr-ı Sâhib, Sinob, Söğüd, Kocaeli vs. kaymakamlıklara bağlı kazaların cizye tahrîr defteri*, 1841 tarihli *ML.VRD.CMH.d. Balıkesir'e tâbi Bigadiç kazasında mütemekkin yerli ve yabancı re'ayadan ve kıptilerden tahsil olunan cizyeyi mübeyyin defter*, çalışmamızın son arşiv kaynağını ise 1848-1850 yılları arasında toplanan vergilerin kaydedildiği *ML.VRD.CMH.d. "Karesi sancağında kâin Balıkesir kazasında mütemekkin yerli ve yabancı re'ayanın cizye defteri"* olup bahsi geçen arşiv kaynakları kullanılarak Balıkesir ve Bigadiç'e ait cizye defterlerinin tanıtımı ve değerlendirmesi yapılmış olup, kullanmış olduğumuz arşiv envanterlerine bağlı olarak gayrimüslim nüfusun yaşadığı yerler, yaşayan gayrimüslimlerin ekonomik durumları, mesleki yapılarına dair bilgiler yer almaktadır. Bu bağlamda defterlerdeki bilgiler incelenerek Balıkesir ve Bigadiç kazalarının 1840-1850 yıllarındaki sosyo-ekonomik ve demografik yapıları Bigadiç yöresinde bulunan Kıptilerin sosyal ve iktisadi durumlarına dair bazı tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Ekonomik Yapısı", *Kesit Akademi Dergisi*, S.9, Eylül 2017, s. 446- 468; Kartal, Kazım, Kartal, Serpil Sevim, "H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazası: Sosyo-ekonomik ve Demografik Yapısı", *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar C. 2*, Gece Akademi, s.113-130; Kazım Kartal, "Tanzimat Süresince Diyarbakır'ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)", Edit: Oktay Bozan & Hakan Asan vd., *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C.1, Manas Yay., Ankara 2019, s.191-225; Kartal, Kazım, Mustafa Ali Uysal, "Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır'da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", Edit: İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş vd., *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ensar yay., İstanbul 2018, s.223-256; İbrahim Yılmazçelik ve Kazım Kartal, "XIX Yüzyılın Ortalarında Urfa'da Yaşayan Gayr-ı Müslimlerin Demografik Ve İctimai Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme" *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Araştırma Ve Değerlendirmeler*, C.1, Gece Akademi, 2019, s.193-208; Hava Selçuk ve Kazım Kartal, "1832 Tarihli Tarsus ve Kusun Kazaları Nüfus Defterinin Tahlil ve Değerlendirmesi", *Süleyman Demirel University Faculty Of Arts And Sciences Journal Of Social Sciences*, No: 49, Nisan 2020, s.160-170; Hava Selçuk, "Niğde'de İlk Nüfus Sayımı (23 Şevval 1246/6 Nisan 1831)," *The Journal of Academic Social Science Studies*, vol.6, 2013, s.1263-1294; Şeyhmus Bingül, " H 1252 M 1836 Yılı Nüfus Sayımına Göre Van Kazasına Bağlı Gayrimüslim Köylerin Demografik Yapısı," *Tarih Okulu Dergisi*, no. 26,2016, pp. 87-115.

Cizye defterlerinde, XIX. yüzyılın ortalarında Balıkesir'e tabi kazalarda cizye vermekle yükümlü gayrimüslim erkeklerin meslekleri, verdikleri vergi miktarları ve gelir durumları kaydedilmiştir. Bu bağlamda araştırmaya konu olan cizye defterleri, ait olduğu yerleşim yerleri ve düzenlendiği dönemin sosyal, iktisadi ve demografik yapısı hakkında bilgiler içerdiğinden adı geçen yerleşim birimleriyle ilgili yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

1840-1850 tarihleri arasında adı geçen yerleşim yerlerinde cizye vergisi vermekle yükümlü toplam 6.551 gayrimüslim erkek nüfus bulunmaktadır. Bergama kazası en fazla cizye mükellefinin yaşadığı ve en fazla cizye geliri elde edilen kazayken Kozak maa Fesleke kazası en az cizye mükellefinin yaşadığı ve en az cizye gelirinin alındığı kaza konumundadır. Bütün yerleşim yerlerinde genel olarak cizye mükellefi gayrimüslim erkekler, orta düzeyde vergilendirilmişlerdi. Bunları, düşük gelirli olanlar takip ediyordu. Bu iki sınıfa oranla ekonomik durumu nispeten daha iyi olan yüksek gelir sahiplerinin sayısı ise azınlıktadır. Bu durum kuvvetle muhtemel devletin gayrimüslim vatandaşlarından orta ve düşük seviyede cizye alma eğiliminden kaynaklanmaktaydı

Defterlerdeki veriler yerleşim yerlerinde temel iktisadi kaynağın tarımsal faaliyetlerden oluştuğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra esnaf ve tüccar kesimine ait birçok meslek grubu mevcuttur. Bu meslek grupları yerleşim yerlerinde canlı bir ticari hayatın olduğunu göstermektedir. Böylece söz konusu çalışmadan hareketle gayrimüslimler çerçevesinde kent ve iktisat tarihi ile sosyolojik çalışmaların zenginleşebildiğini ileri sürmek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Defter Kodu Defter Adı

COA, ML.VRD.CMH.d. no: 1542 (Cizye Defterleri)

COA, ML.VRD.CMH.d. no: 29 (Cizye Defterleri)

COA, ML.VRD.CMH.d. no: 1085 (Cizye Defterleri)

COA, C.ML., no:568. (Cevdet Maliye)

COA, C.ML., no:571. (Cevdet Maliye)

COA, A.MKT., no: 163. (Sadâret Mektubî Kalemî Belgeleri)

Diğer Kaynaklar

ACIPINAR, M. & Küpeli Ö. (2018), “Osmanlı Dönemi Manisa Boyacı Esnafı”, *Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmet Ve Manisa Tarihi - Kültürü – Ekonomisi*, Edit: Muzaffer Tepekaya & Zafer Atar, C.1, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi –Manisa 2018, s.539-556.

BİNGÜL, Ş.(2016), “H 1252 M 1836 Yılı Nüfus Sayımına Göre Van Kazasına Bağlı Gayrimüslim Köylerin Demografik Yapısı,” *Tarih Okulu Dergisi*, no. 26, pp. 87–115.

ÇAĞATAY, N. (1993), *Başlangıçtan Abbasilere kadar İslam Tarihi*, TTK, Ankara.

DİNÇ, G. (2017), “Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Antalya Gayrimüslimleri”, *Mediterranean Journal of Humanities*, Antalya, s. 159-181.

ERKAL, M. (1993), “Cizye”, *TDVİA*, C.8, İstanbul, s. 42-45.

- ERCAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, C.IV, S.213, Ağustos 1991, s.371-391.
- İNALCIK, H. (1993), “Cizye”, *TDVİA*, C.8, Ankara, s.45-48.
- KÜÇÜK, C. (1977), “Tanzimat’ın ilk Yıllarında Erzurum’un Cizye Geliri Ve Reaya Nüfusu”, *Tarih Dergisi*, S.31, İstanbul, s.199-234.
- KARTAL, K. (2017), “1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri’deki Rum Ve Ermeni Nüfus’un Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Kesit Akademi*, Yıl: 3, Sayı: 9, s. 446-46.
- KARTAL, K. (2017), “19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’da Bir Semt: Kuzguncuk”, *TİDSAD*, S.12, s. 381-395
- KARTAL, K., & Sevim S. (2018), “H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazası: Sosyo-ekonomik ve Demografik Yapısı”, *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar C. 2*, Gece Akademi, Ankara, s.113-130
- KARTAL, K. (2019), “Tanzimat Süresince Diyarbakır’ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)”, Edit: Oktay Bozan & Hakan Asan vd., *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, C.1, Manas Yay., Ankara, s.191-225
- KARTAL, K., Uysal Mustafa A. (2018), “Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, Edit: İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş vd., *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ensar yay., İstanbul, s.223-256
- SELÇUK, H.& Kartal K. (2020), “1832 Tarihli Tarsus ve Kusun Kazaları Nüfus Defterinin Tahlil ve Değerlendirmesi”, *Süleyman Demirel University Faculty Of Arts And Sciences Journal Of Social Sciences*, No: 49, s.160-170.
- SELÇUK, H. (2013), “Niğde’de İlk Nüfus Sayımı (23 Şevval 1246/6 Nisan 1831),” *The Journal of Academic Social Science Studies*, vol.6, s.1263-1294.

- NEDKOFF, Boris C. (1944), “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, Çev: Şinasi Altundağ, *Bellekten VIII/32* Ankara, s.599-652.
- ÖZEL, O. (2001), “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara, s. 35-50.
- YILMAZÇELİK, İ. & Kartal K. (2019), “XIX Yüzyılın Ortalarında Urfa’da Yaşayan Gayr-ı Müslimlerin Demografik Ve İctimai Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme” *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Araştırma Ve Değerlendirmeler*, C.1, Gece Akademi, Ankara, s.193-208.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2020
Yıl 10, Sayı 1, ss.43-66.

Journal of Individual & Society
June 2020
Year 10, Issue 1, pp.43-66.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.733154>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 06.05.2020
Kabul Tarihi: 05.06.2020

Article Type: Research article
Submitted: 06.05.2020
Accepted: 05.06.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Koca, M. (2020). Küba Devrimi ve Devrimin Türk Basınına Yansımaları:
Milliyet Gazetesi Örneği. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), 43-66.

KÜBA DEVRİMİ VE DEVRİMİN TÜRK BASININA YANSIMASI: MİLLİYET GAZETESİ ÖRNEĞİ

THE CUBAN REVOLUTION AND ITS REFLECTION TO THE TURKISH PRESS: THE CASE OF MİLLİYET NEWSPAPER

Mehmet KOCA

Dr., Tarih Anabilim Dalı,

mehmetkoca4x4@gmail.com,

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1218-7007

Öz

Küba Devrimi, soğuk savaşın en yoğun yaşandığı 1950'li yıllarda, kapitalist kutbun lider ülkesi ABD'nin arka bahçesi tabir edilecek bir bölgede, halkın desteğini almış bir grup sosyalist görüşlü direnişçinin, ABD güdümündeki General Fulgencio Batista diktatörlüğüne karşı verdikleri meşhur silahlı mücadeledir. Küba halkının dikta rejimine karşı verdiği bu mücadele, başta Güney Amerika ve bazı Afrika ülkeleri olmak üzere, birçok ülkenin ulusal kurtuluş mücadelesinin gelişmesinde önemli siyasi ve sosyal etkileri oluşturmuştur. Küba devrimi içerisinde liderlik misyonu dolayısıyla öne çıkan Fidel Castro ve Ernesto Che Guevara'nın Batista diktatörlüğüne ve dolaylı olarak da ABD müdahaleciliğine karşı kazandıkları bu başarı, onları dünya genelinde popüler bir hale getirerek özellikle 1968 yılı gençlik

olaylarında sol görüşlü gençlerin her haliyle örnek aldığı birer devrim ikonuna dönüştürmüştür. Dünya genelinde hem siyasi ve sosyal hem de kültürel anlamda büyük bir etki yaratan Küba Devrimi, Türk basını tarafından da o dönem yakından takip edilmiş, sık sık haberleri ve makaleleri gazetelerin baş sayfalarında yayınlanmıştır. Bu çalışmada dünya siyasi tarihi açısından büyük etkileri olan Küba Devriminin Türk basınına yansması ve basının bu devrimi nasıl kaleme aldığı Milliyet gazetesi örneği üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küba, Devrim, Fidel Castro, Fulgencio Batista, ABD, Türk Basını, Haber, Milliyet Gazetesi.

Abstract

The Cuban Revolution is the famous armed struggle against the US-controlled General Fulgencio Batista dictatorship, in the 1950s, by a group of socialism-minded insurgents. This struggle of the Cuban people against the dictatorial regime has also had important political and social effects in the development of the national liberation struggle of many countries, especially South America and some African countries. This success of Fidel Castro and Ernesto Che Guevara, who led the Cuban revolution, against Batista's dictatorship, made them popular around the world and turned them into icons of revolution, which were exemplified by youth in the youth scene in 1968. It has transformed. The Cuban Revolution, which had a great impact both politically and socially and culturally throughout the World. The Cuban Revolution was closely followed by the Turkish press at that time, and frequently its news and articles about it were published in the top pages of the newspapers. In this study, the reflection to the Turkish press of the Cuban Revolution, which has great effects in terms of world political history, and how the press is interpreted this revolution was tried to be explained through the example of Milliyet newspaper.

Key words: Cuba, Revolution, Fidel Castro, Fulgencio Batista, USA, Turkish Press, News, Milliyet Newspaper.

GİRİŞ

Küba, Atlas Okyanusunun batısında, Meksika Körfezinin girişinde yer alan kuzeyinde ABD, batısında Meksika, güneyinde Jamaika ve Cayman Adalarının bulunduğu yaklaşık 12 milyon nüfusa sahip “Körfez’in anahtarı” olarak bilinen önemli bir ada ülkesidir. Kristof Kolomb, 1492 yılının ağustos ayında İspanya’nın Palos limanından batıya doğru başlattığı keşif yolculuğunun ikinci ayında, Küba adasının kuzey sahillerine çıkmış ve adayı İspanyol toprağı ilan ederek yerleşime açmıştır (Etherington, 2001: s. 26-27). Adanın keşfedildiği 1492 tarihinden başlayıp, adadaki kaynakların sömürülmesi konusunda anlaşmazlığa düşen Amerika ve İspanya arasında imzalanan 10 Aralık 1898 tarihli Paris Antlaşması’na kadar Küba, yaklaşık 400 yıl İspanyol egemenliğinde kalmıştır (Roberts, 2015: s. 280). Küba, bu süre zarfında şeker ve tütün gibi sahip olduğu önemli ticari mallar dolayısıyla diğer sömürgeci Avrupalı devletlerin de dikkatini üzerine çekmiştir. İspanya’nın keşfedilmiş topraklar üzerinde uyguladığı, ticari tekellikten rahatsız olan İngiltere, Fransa, Hollanda ve Portekiz’in aralarında olduğu sömürge devletleri, İspanya’yla bu topraklar üzerinde bir egemenlik mücadelesine girişmişlerdir (Ferro, 2002: s. 107-110). Başta Küba olmak üzere birçok İspanyol kolonisi, farklı zamanlarda bu devletler tarafından pek çok kez saldırıya uğramıştır.

Küba, ABD-İspanyol savaşının ardından 1 Ocak 1899 tarihinden itibaren İspanyol egemenliğinden kurtularak bağımsızlığını elde etmiş fakat bu kez de ABD’nin güdümüne girmiştir (Hernandez, 2012: s. 36; Ferro, 2002: s. 567). Bu tarihten itibaren Küba’da, Amerikan müdahaleciliği dönemi başlamış ve adada gerçekleştirilen bütün seçimler, ABD’nin desteklediği adaylar tarafından kazanılmaya başlanmıştır. ABD, Küba’nın sadece siyasi ve ekonomik ilişkilerini belirleme konusunda değil, aynı zamanda iç ve dış ilişkilerini de belirlemede etkili olmuştur (Staten, 2005: s. 45). ABD tüm bunların yanında Küba gibi jeopolitik öneme sahip bir adada kendisine askerî üs kurmayı da ihmal etmemiş, Guantanamo Koyu’nda bir askerî deniz üssü kurma hakkını da elde etmiştir (Hernandez, 2012: s. 38-41). ABD’nin desteğiyle iktidara gelen Jose Miguel Gomez döneminde Küba’da yolsuzluk, rüşvet ve

sosyal adaletsizliğin hâkim olduğu bir yönetim sistemi oluşmaya başlamıştır. J.M. Gomez'in, bağımsızlıkçı hareketlere gösterdiği sert müdahaleler sebebiyle, ifade edilemeyen gizli bir diktatörlük makamına dönüşen devlet başkanlığı, zamanla şaibeli seçimler ve askerî cunta aracılığıyla ele geçirilen bir makam haline gelmiştir (Staten, 2005: s. 48). 1933 yılına gelindiğinde dokuz yıl boyunca iktidarda olan Gerardo Machado Morales'in diktatörlüğü karşısında eylemleriyle giderek güç kazanan, çoğunluğu öğrenci ve işçilerden oluşan güçlü bir muhalefet ortaya çıkmıştır. Ülkede yaşanan iç karışıklıklar ve hükümetin halka karşı uyguladığı aşırı şiddet, ülkedeki huzursuzluğu daha da körüklemiş ve bunun sonucunda solcu örgütler ve üniversite öğrencileri tarafından da desteklenen, aralarında Fulgencio Batista'nın da bulunduğu ordu içerisindeki bir grup düşük rütbeli asker, 4 Eylül 1933'te yönetimi ele geçirmiştir (Staten, 2005: s. 61). Yeni kurulan hükümetin halkçı ve bağımsızlıkçı politikalarından rahatsızlık duyan ABD yönetimi, açıkça desteklediği yeni hükümetin Genelkurmay Başkanı Fulgencio Batista'nın 15 Ocak 1934 tarihinde ikinci bir darbe yaparak başkanlık koltuğuna oturmasını ve Küba'nın uzun yıllar ABD menfaatlerine uygun bir siyasetle yönetilmesinin yolunu açmıştır.

1- Fulgencio Batista Yönetimindeki Küba

Fulgencio Batista, 1901 yılında Küba'da fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, sefalet içerisinde geçirdiği çocukluk ve gençlik dönemlerinin ardından 1921 yılında maaşlı bir iş bulmak ve geçimini sağlamak amacıyla orduya katılmıştır (Staten, 2005: s. 69). Oldukça zeki ve çalışkan bir genç olan Batista, burada talim yapmak yerine komutanlarıyla arasını iyi tutarak önce stenograf olmuş, ardından San Mario Koleji'ndeki gece derslerine devam ederek hukuk öğrenmiş ve gramer bilgisini geliştirmiştir (Argote-Freyre, 2006: s. 25-27). Bu azmi ve başarısı dolayısıyla komutanları Batista'yı önce onbaşı ardından çavuş rütbesine terfi ettirmişlerdir. Batista, Küba ordusu içinde başarı sağlamak için yüksek rütbeli bir subayın "yes-man/evet efendimci" olması gerektiğini anlamış ve bu yolda gayret sarf ederek 1925'te önce Albay

Rasco'nun sekreteri daha sonra da Genelkurmayda çavuş-sekreter olmuştur. 1930'da Gerardo Machado Morales aleyhtarlarını muhakeme eden askerî mahkemenin sekreterliğini yaptığı sırada Machado iktidarının sallanmaya başladığını fark etmişti. Krizden bir fırsat çıkarmayı çok iyi bilen Batista, Machado aleyhtarı La Semana dergisi, ABC Örgütü¹ ve Directorio Estudiantil Revolucionario (Devrimci Öğrenci Birliği) ile temasa geçmiştir (Angın, 1967: s. 36-37). 1933'te Machado iktidarı yıkılıp da taraftarı olan subaylar ordudan uzaklaştırılınca Batista da harekete geçti ve askerler arasında bir sendika kurarak düşük rütbeli bir grup askeri kendi otoritesi etrafında toplamayı başardı. 4 Eylül 1933'te bu çavuş ve onbaşları asker kulübünde toplayan Batista, subayların itibardan düşmesini fırsata dönüştürüp arkadaşlarına birliklerinin komutasını ele almalarını emretti ve Gerardo Machado Morales'in diktatörlük rejiminin yerini alan Carlos Manuel de Cespedes'in kurduğu geçici hükümeti devirdi. Küba tarihine "Çavuşlar Ayaklanması" olarak geçen bu olayın ardından Devrimci Öğrenci Birliği, Batista'yı Albay ilan ederek Profesör Ramon Grau San Martın'ı hükümetin başına getirdi (Bethell, 2006: s. 54). Çavuş-Diktatör Batista'nın diktatörlük sahnesine çıkışı böyle gerçekleşti. Her ne kadar ortaya çıkışı Amerikan inisiyatifliyle olmamışsa da Batista, kendinden önceki diktatörler gibi zamanla kendi isteği ve menfaati dolayısıyla Amerika'nın güdümüne girecek ve bu durum Amerikalılar kendisini terk edeceği güne kadar böyle devam edecektir.

Ulusalıcı Ramon Grau hükümetine sol görüşlü bir hekim olan Antonio Guiteras'ı almış ve ABD güdümündeki Fulgencio Batista'yı Genel Kurmay Başkanı olarak atamıştır. İçişleri Bakanlığına getirilen Guiteras kısa zamanda halkın yararına pek çok kararı uygulamaya geçirmiştir. Guiteras'ın bu çalışmaları Havana'da büyük ilgi uyandırmış, özellikle üniversite çevresinde hızla taraftar toplamıştır (Bethell, 2006: s. 54). Yeni hükümet, 1901 Anayasası'nı ve Amendement Platt'ı (ABD'nin

1 "ABC örgütü, Gerardo Machado Morales iktidarını devirmek amacıyla kurulmuş, Kübalı aydınların da içerisinde yer aldığı gizli, radikal bir örgüttür. Örgüt harflerinin açılımı tam olarak bilinmemektedir." Staten, C. L. (2005). *The History of Cuba*. New York: Palgrave Macmillan, s. 57.

gerekli gördüğü zaman adaya müdahale etme yasası) kaldırdı (Angın, 1967: s. 37). Amendement Platt'ın kalkması Küba ile Amerika arasındaki ilişkiler açısından oldukça önemli idi. Çünkü bu yasanın iptaliyle ABD'nin Küba'ya silahlı müdahale hakkı ortadan kalkıyor ve Küba'da tam bir egemenlik sağlanmış oluyordu. Küba'da yaşanan bu gelişmeler ABD hükümeti nezdinde büyük rahatsızlık uyandırdı ve Başkan Franklin Roosevelt, San Martin hükümetini tanımayarak onu devirmenin yollarını aramaya başladı. Sonunda General Batista'yla bir anlaşmaya varılarak San Martin'in yerine Batista'nın sadık adamlarından olan Albay Mendieta getirildi (Bethell, 2006: s. 55).

1938 yılında ABD hükümeti General Batista'ya resmi bir davette bulundu. İki lider başkanlık makamında bir araya gelerek karşılıklı görüşmelerde bulundular (Argote-Freyre, 2006: s. 259). Batista bu seyahatten ve Başkan Roosevelt'ten fazlasıyla etkilenmişti. Ziyaretin ardından Batista, Başkan Roosevelt'in; Küba hükümeti de ABD hükümetinin adeta birer taklitçisi olmuş, Küba Cumhuriyeti ABD'nin elli birinci eyaleti haline gelmişti. Küba, ABD'nin II. Dünya Savaşı süresince uyguladığı bütün dış politika esaslarını olduğu gibi kabul etmiş ve birebir uygulamıştır. Savaştan sonra artık Küba'da işlerin yoluna girdiğini ve ülkenin çizdiği çizgiden ayrılmayacağını düşünen ABD ve onunla bu düşüncüyü paylaşan ABD'nin sömürge valisi konumundaki Batista, kazandığı büyük servetiyle birlikte bir süreliğine Florida'ya yerleşti. Batista'nın devlet yönetiminden uzaklaşarak sergilediği bu pasif tutum 1944 yılından başlayıp 1952 yılına kadar sekiz yıl boyunca devam edecektir (Angın, 1967: s. 39). Batista'nın ülke yönetimine müdahale etmeyip ülkeyi tamamen hükümete terk ettiği bu dönemde sendika liderleri bertaraf edilerek yerlerini gangsterler almış, işçi liderleri cinayetlere kurban gitmiş, her türlü memuriyet satılığa çıkarılmış; rüşvet, hırsızlık ve yolsuzluk devletin her kademesine hâkim olmuştur.

Küba'da 1 Haziran 1952 yılında genel seçimlerin yapılması kararlaştırılmış, halkın talepleri ve eğilimleri dikkate alındığında seçimlerin sol gruplar tarafından kazanılacağı neredeyse kesinleşmiştir. Soğuk savaşın başlamasıyla birlikte 1950'li yıllarda ABD'de McCarthycilik

olarak bilinen komünizm karşıtlığının etkisiyle, Küba’da seçimleri solcu grupların kazanması ve dolayısıyla ticari ilişkilerin tehlikeye düşme ihtimali, ABD hükümetinde ciddi bir huzursuzluk yarattı. Bu duruma mâni olmak isteyen hükümet, General Batista’yı tekrar harekete geçi-
rerek, adadaki muhtemel durumu ABD’nin lehine değiştirmesini istedi (Angın, 1967: s. 40). Adaya geçen Batista kendisine sadık adamlarıyla derhal darbe hazırlıklarına başladı ve çok geçmeden 10 Mart 1952 tarihinde Carlos Prio Socarras hükümetini devirerek ülke yönetimine ikinci kez el koydu (Staten, 2005: s. 72). Batista’nın ülke yönetiminden uzak olduğu yıllar boyunca, Küba’da tüm kamu hizmetleri çökmüş, rüşvet, yolsuzluk ve toplumsal yozlaşma tüm ülkeye yayılmıştır. Bu sebepten Batista’nın yeni bir askerî darbeyle iktidara gelmesi, içinde bulunduğu durumdan çıkmaya çalışan halkın tepkisini değil, onayını almıştır (Gonzalez, 1994: s. 11; Staten, 2005: s. 72).

Fulgencio Batista’nın gerçekleştirdiği bu darbenin o dönem Türk basınının en yüksek tirajlı gazetelerinden olan Milliyet’e yansıması ise şöyle olmuştur. Anadolu Ajansı tarafından duyurulan bu haber baş sayfadadan “*Havana’da isyan çıktı.*” başlığıyla verilmiştir. Haberin devamında ise “*General Batista, Küba ordusunun idaresini eline aldı. Hükümet ricali tevkif edildi. Yillardır Küba’nın kuvvetli şahsiyeti olarak tanınan General Fulgencio Batista bugün kan dökmeksizin yaptığı bir darbe ile ordunun idaresini eline almıştır. General Batista’nın Amerikan dostları, ordu ve milli polis teşkilatının kendisine müzahir olduğunu söylemektedirler. [...] Küba Ordusu genel karargahından bugün telefonla verdiği beyanatında General Batista, ezcümle şöyle demiştir: Küba ordusunun idaresini elime aldım. Çünkü hükümetin yatıştırıcı nüfuz ve kudretini kaybedip siyasi bir alet haline girmekte olduğunu anladım*” (Milliyet, 11.03.1952: s. 1,7). Milliyet gazetesinin 13 Mart’ta yaptığı haberde yine Batista’nın yaptığı “*Kan dökmek istemiyoruz. Tabii halin mümkün olduğu kadar çabuk avdet etmesi için eski başkan ve adamları memleketi serbestçe terkedeceklerdir. Yeni hükümet mevcut bütün muahede ve taahhütlere riayet edecektir.*” şeklindeki basın açıklamasına yer verilmiştir (Milliyet, 13.03.1952: s. 1,7). Komünizm karşıtlığının yoğun yaşandığı 1950’li yıllarda, dünya genelinde bu karşıtlığın baş aktörü olan ABD, kendi

güdümündeki ülkelerde de bu komünizm düşmanlığını öğütüyor ve örgütüyordu. Batista'nın komünizm anlayışı ve bu anlayışın Küba'nın iç ve dış politikasına yansması yine Milliyet gazetesine "Küba'nın dış politikası" başlıklı bir haberde şu şekilde verilmiştir: "Yeni Cumhurbaşkanı komünizm ile şiddetle mücadele edileceğini bildiriyor. General Fulgencio Batista bugün hususi surette verdiği mülakatta ezcümle şöyle demiştir: Komünizm sahte, düzme bir doktrindir. Fakat Küba için acil bir tehlike teşkil etmemektedir. Hükümetim bütün memlekette demokrasi ve sosyal adaleti yayarak komünizmin kökünü kazmaya çalışacaktır. İlk hedefimiz kanun yolu ile memlekette azami güvenliği sağlamak olacak, ondan sonrada zirai ve sınai istihali arttırarak, hayat seviyemizi yükseltmeye gayret edeceğiz" (Milliyet, 18.03.1952: s. 3). 1950'li yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ABD'nin tavsiye ve destekleriyle komünizme karşı yoğun bir propaganda dönemi başlamıştır. Bu propagandanın en önemli unsuru olan basın-yayın organları, bu dönem komünizm ideolojisine oldukça mesafeli yaklaşmış, hatta komünizmin mücadele edilmesi gereken bir dış tehdit veya bir düşman olarak aktarıldığı, ulusal ve uluslararası çevrelerden haberler yapılarak ülke siyasetiyle paralellik arzeden bir yayın politikası yürütmüşlerdir (Milliyet, 25.05.1950: s. 3; Milliyet, 22.01.1957: s. 3).

2-Fidel Castro ve Arkadaşlarıyla Gelen Küba Devrimi ve Türkiye'deki Yansımaları

Fulgencio Batista'nın devlet yönetiminden uzak kaldığı 1944 ile 1952 yılları arasında Küba'da suç örgütleri güçlenip yaygınlaştı. 1951 yılının sonunda dünya genelinde şeker fiyatlarında yaşanan düşüş, en önemli ihracat ürünü şeker olan Küba'da ciddi bir ekonomik darboğaza sebep oldu. Bu ve benzeri sorunların yaratmış olduğu büyük huzursuzluğun adadaki çıkarlarına zarar verdiğini gören ABD hükümeti Küba'da çıkarlarını savunacak, güçlü ve otoriter bir iktidar kurulmasının şart olduğunu düşünüyordu. 1 Haziran'da yapılacak seçimlerin General Batista tarafından kazanılma ihtimalinin düşük olması, ABD'nin General Batista'yı adada darbe yapması yönünde teşvik etmesini sağladı.

Böylelikle Batista, 10 Mart 1952 yılında askerî bir darbeyle ülke yönetimine el koydu. Bu darbe Küba halkı için yeni bir dönemin habercisi, Batista için de sonun başlangıcı olacaktır.

General Batista'nın 10 Mart'taki askerî darbesinin üzerinden henüz on beş gün geçmişti ki, Fidel Castro adında genç bir avukat "La Habana" gazetesinde bir yazı yayınladı.² Yazıda, bu darbeyi gerçekleştirenlerin niyet ve amaçlarını açıkça yargılayarak onları mahkûm ediyor ve Küba'da diktatörlüğün hüküm süreceği yeni bir dönemin başladığını ifade ediyordu (Navarro, 2011: s. 163). Castro, aynı gün Havana Yüksek Mahkemesine, burjuva hukuku çerçevesinde anayasayı ihlal ettiği için General Batista'nın cezalandırılmasını isteyen bir dilekçe verdi. O, bu yöntemle diktatörlüğün demokratik açıdan yasadışı olduğunu yasal bir yöntemle ortaya koymaya çalıştı. ("Küba Devrimi", 1988: s. 1385-1386). Mahkeme diktatörlüğün yasallığını onaylarsa kendi gayrimeşruluğunu da onaylamış olacaktı. Bundan çıkacak sonuç ise devrimin yasallığı olacaktı. Böylece Castro radikal bir direniş çizgisi sergileyerek başkaldırı hakkının altını çizmiş oldu.

- 2 "Tüm dünyanın Fidel Castro olarak tanıdığı Küba'nın efsanevi devrimcisinin asıl adı Fidel Alexandro Castro Ruz'dur. 13 Ağustos 1926'da Oriente'nin Biran kasabesindeki Manacas çiftliğinde dünyaya geldi. 1959'da Batista diktatörlüğünü yıkarak La Habana'ya girdiği zaman Amerikalılar ona iki konuda güven duyuyorlardı. Birincisi zengin bir toprak sahibinin oğlu olması, ikincisi de Cizvitler tarafından yetiştirilmesiydi. Üç erkek kardeş olan Castro kardeşlerin en büyükleri Ramon, ortancaları Raul, en küçükleri Fidel'di. Üçü de Küba Santiagosu'ndaki Dolores Koleji'nde okuyorlardı. Fidel, üç kardeş içinde en farklı olanıydı. Mücadeleci bir ruha sahipti. Haksızlığa tahammülü yoktu. En küçük bir haksızlık görse arkadaşlarını ayaklanmaya teşvik ederdi. Üniversite hayatına Havana Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesinde başlayan Fidel, bu dönemde de mücadeleci tavrını devam ettirmiş, henüz birinci sınıftayken zencilerin de spor müsabakalarına girebilmeleri için mücadele veren bir öğrenci derneği kurmuştur. Haksızlığa ve ayrımcılığa olan karşı duruşu bu dönemde de artarak devam etmiştir. Büyük çaplı arazilere sahip olan zengin ve güçlü bir aileye mensup olmasına rağmen o kendisini daima ezilenlerin yanında olma ve onlar için mücadele etmeye adanmıştır. Mücadelelerle dolu bu öğrencilik hayatının sona ermesiyle birlikte Avukat Fidel Castro'nun Küba'nın bağımsızlığı için mücadele edeceği devrimci hayatı başlamıştır. Fidel Castro hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ramonet, I. (Ed.). (2007). *Fidel Castro My Life*. (A. Hurley, Çev.) London: Penguin Books.; Skierka, V. (2004). *Fidel Castro*. (P. Camiller, Çev.) Malden: Polity Press

Fidel Castro, darbenin ardından General Batista'nın iktidarda kalmak için her yola başvurarak bütün demokratik yolları kapatacağını ve bu sebepten Küba'da diktatörlüğü sona erdirmek için yapılacak tek şeyin silahlı mücadele olduğunun farkına varmıştı. Ülke çapında başlatılacak bir ayaklanma için gereken tek şeyin bir kıvılcım olduğu düşüncesiyle genel grev çağrısı yaparak bir askerî birliği ele geçirmeyi planlamıştı. Bu maksatla General Batista ile mücadele edebilecek güce ulaştığını düşünen Castro, az sayıdaki arkadaşıyla birlikte 26 Temmuz 1953 tarihinde Moncada ve Carlos Manuel de Cespedes Kışlalarını ele geçirmeye çalıştılar. Fakat mevcutlarının büyük bir kısmını girdikleri bu çatışmalarda kaybederek başarıya ulaşmadan arkadaşlarıyla birlikte tutuklandılar (Uyanık, 2014: s. 162). Genç devrimcilerin bu başarısız ayaklanmaları Türkiye'de Milliyet gazetesinin sayfalarına "Küba isyanı bastırıldı" başlığıyla taşınmıştır. Haberin devamında ise "Diktatör Cumhurbaşkanı Batista hükümeti bugün Santiago ve Bayamo şehirlerindeki askerî garnizonlarda baş gösteren bir ihtilâl teşebbüsünü 'bastırıldığını' ileri sürmüştür. Batista bu konuda yayınladığı bir tebliğde âsilerin, halen menfada yaşayan sabık Cumhurbaşkanı ile iş birliği kurduklarını belirtmiştir. Buradaki garnizon komutanı Albay Chaviano'ya göre, bu sabah âsiler Havana'daki kışlaya hücumla teşebbüs ettikleri sırada vukua gelen çarpışmada 48 kişi ölmüş ve 29 kişi yaralanmıştır." şeklinde haberin diğer ayrıntılarına yer verilmiştir. (Milliyet, 28.07.1953: s. 3) Haberin içeriğinde F. Castro'dan henüz bahsedilmemekle beraber, General Batista'dan diktatör olarak söz edilmesi, özelde Milliyet gazetesinin Küba yönetimine karşı bakış açısını yansıtmakla birlikte, hükümet denetiminden geçerek Anadolu Ajansı tarafından tüm basın kuruluşlarına verilmesi ve diğer gazetelerde de benzer şekilde haberler yapılması dolayısıyla genel anlamda Türk basınının ve hükümetinin de Küba yönetimine bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır.

1953 yılının Eylül ayında iktidara karşı isyan eden gençlerin yargılanmalarına başlanmıştır.³ Milliyet bu haberi 23 Eylül 1953 tarihinde

3 "F. Castro'yu sanık durumundan iddia makamına taşıyan ünlü savunması Küba devrim tarihinin en önemli konuşmasıdır. F. Castro 'Beni mahkûm edin, ne önemi var! Tarih beni aklayacaktır' sözleriyle biten ünlü savunmasını tamamladıktan

“Küba’da hükümet darbesi hazırlayanlar mahkemede” başlığıyla haber yapmıştır. Haberin devamında ise şu satırlara yer verilmiştir. “Küba hükümetine karşı komplo hazırlamaktan sanık 101 kişinin mahkemesine bugün başlanmıştır. Bu şahıslar geçen 26 Temmuz’da Santiago ve Bayamo’daki askerî merkezlere karşı muhalefet unsurları tarafından yapılan silahlı tecavüzlere iştirakten sanıktırlar.” (Milliyet, 23.09.1953: s. 3). General Batista diktatörlüğü karşısında direnen bu bir avuç gencin hapisanelerde maruz kaldığı ağır işkencelerden haberdar olan destekçileri, mahkûmların serbest kalmaları yönünde hükümet üzerinde kurduğu baskı, seçimlerin de yaklaşmasıyla sonuç vermiş ve Mayıs 1955’te çıkarılan af kanunuyla F. Castro ve arkadaşları hapisten çıkmıştır (Navarro, 2011: s. 182). Mücadeleden vazgeçme niyetinde olmayan genç asi lideri, iktidarın üzerinde kuracağı baskı ve hayati tehlikesinin bulunmasından dolayı taktik, stratejik ve mevcut olarak yeniden güç kazanana kadar bir süreliğine Küba’yı terk etme kararı almış ve aynı yıl Meksika’ya geçmiştir (Angın, 1967: s. 113).

Fidel Castro, Meksika’da bulunduğu dönemde hayalini kurduğu devrimin hazırlıklarını yapmaya Küba’dan sürgün edilenleri kendi etrafında toplayarak başladı (Navarro, 2011: s. 183-184). Castro’nun devrim planı için olmazsa olmazı silahlı mücadeleydi. Bu maksatla onlara savaşmayı, taktik ve stratejiyi öğretecek bir profesyonele ihtiyaç duydukları dönemde İspanya iç savaşına katılmış emekli bir asker olan General Alberto Bayo, devrim ateşiyle yanıp tutuşan bu gençlere gerilla eğitimi vermeyi kabul etti (Skierka, 2007: s. 40). Meksika’ya gelişinin üzerinden henüz birkaç ay geçmişti ki Castro hem kendi hayatı hem de Küba devrimi adına büyük bir öneme sahip olan bir isimle tanıştı Ernesto (Che) Guevara.⁴ İlk tanışma ve akabinde süre gelen uzun soluklu sohbetlerin

sonra on beş yıl hapse mahkûm olmuştur. Bu savunma Castroculuk’un etkin politik manifestosu olarak tarihe geçecektir.” Castro, F. (1977). *Tarih Beni Beraat Ettirecektir*. (A. Çınar, Çev.) İstanbul: Yöntem Yayınevi.

- 4 “Ernesto Guevara de la Serna Lynch, arkadaşlarının ona taktığı isimle namı diğer ‘Che’ (herkese İspanyolca ‘che/hey sen’ diye hitap etmesinden dolayı arkadaşlarının ona verdiği lakaptır.) ABD’nin Guatemala’da desteklediği Carlos Castillo Armas diktatörlüğünün zulmünden kaçarak Meksika’ya yerleşmiş Arjantinli genç bir doktordur. Burada Fidel Castro ile tanışan Che, onunla birlikte Küba devrimi için

ardından iki taraf da birbirlerinden etkilenmiş, Castro'nun anlattıklarıyla Che Guevara, Küba devrimi konusuna yönelmiş ve uzun yıllar devam edecek olan bir devrim arkadaşlığı başlamıştır (Ramonet, 2007: s. 171).

F. Castro Ekim 1955'te ABD'ye giderek birçok eyalette toplantılar düzenledi. Amacı buralarda yaşayan Kübalılara direnişi ve devrimi anlatarak onlardan maddi destek istemektir. Bu amacında da başarılı oldu ve yüksek katılımlı toplantılardan önemli miktarda maddi yardım toplandı (Skierka, 2007: s. 42). Meksika'ya döndüğünde yaptığı bu çalışmaların karşılığı alınmaya başlanmış, Meksika basını onun ve arkadaşlarının başlattığı bu devrim hareketini daha fazla haber yapmaya başlamıştır. Silahlı mücadelenin yanında, siyasi mücadeleyi de ihmal etmeyen Castro, Küba halkına ithafen peş peşe manifestolar yayınlamıştır. Yayımlanan bu manifestolar etkisini göstermiş ve Küba'daki muhalifleri harekete geçirerek bir grup genç subayı, General Batista rejimine karşı bir darbe yapılması konusunda cesaretlendirmiştir. Bu hareketin açığa çıkarılmasının hemen ardından ikinci bir kalkışma hareketi daha gerçekleşmiş, devrim taraftarları Matanzas şehrindeki kışlayı ele geçirmeye çalışmışlar fakat bu teşebbüs de Batista birlikleri tarafından kısa sürede bastırılmıştır (Bethell, 2006: s. 84-85). Muhaliflerin General Batista'ya karşı başlattıkları bu ayaklanmalar, Meksika'daki devrimci hareketi cesaretlendirerek onlara artık devrim için harekete geçme zamanının geldiğini hatırlatmıştır.

Fidel Castro ve beraberindeki 82 arkadaşı hayalini kurdukları devrimi gerçekleştirmek maksadıyla Poza Rica şehrindeki Tuxpan limanından 25 Kasım 1956 tarihinde "Granma/Büyükanne" isimli yatla

mücadele etmiştir. Küba devriminin gerçekleşmesinin ardından 1965 yılında diğer diktatör ülkelerdeki devrimci hareketleri desteklemek ve onlarla birlikte savaşmak üzere 1965 yılında Küba'dan ayrılarak önce Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ne daha sonra da Bolivya'ya geçmiştir. Burada 8 Ekim 1967 tarihinde CIA tarafından desteklenen Boliviya ordusunun özel bir müfrezesi tarafından yakalanarak yargılanmadan öldürülmüştür. Ernesto Che Guevara ölümünün ardından dünya genelinde sosyalist devrimci hareketin sembolü haline gelmiştir." Ernesto Che Guevara hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cormier, J. (1997). *Che Guevara Ölüm Nereden Nasıl Gelirse Gelsin*. İstanbul: Can Yayınları; Taibo, P. I. (2004). *Nam-ı Diğer Che*. İstanbul: Everest Yayınları.

ayrıldılar (Skierka, 2007: s. 46-47). 30 Kasım'da adaya varan devrimci grubu, geldiklerini haber alan General Batista'ya bağlı birlikler karşıladı ve iki grup arasında şiddetli çatışmalar başladı. Batista kuvvetlerinin müteakip günlerde hem havadan hem de karadan ağır silahlarla saldırılarda bulunduğu gruptan yönetici kadro da dahil toplam 21 kişi hayatta kalmayı başarabildi. İlk çatışmadan geriye kalan bu grup, direnişi devam ettirebilmek için adanın güneydoğusunda yer alan Sierra Maestra sıradağlarına doğru çekildiler (Staten, 2005: s. 77; Ramonet, 2007: s. 182). Castro ve arkadaşlarının, Batista iktidarına karşı yaklaşık iki yıl sürecek olan silahlı direnişleri böylelikle bir gerilla hareketi şeklinde başlamış oldu. Castro oluşan şartlardan istifade ederek, köylüleri kendi saflarına çekmeyi başardı ve onlardan aldığı destekle kısa sürede tüm ada kırsalına hâkim oldu. Devrimci kadronun sabır ve dikkatle yürüttüğü faaliyetler sürecinde bir yandan kentlerdeki muhalif güçler ile bağ kurulmaya çalışılırken öte yandan dağlardaki örgütlenme de yavaş yavaş genişletildi. Bir yandan radyo yayını yapılırken öte yandan General Batista kuvvetlerine karşı başarılı eylemler düzenleniyordu ("Küba Devrimi", 1988: s. 1390; Uyanık, 2014: s. 162). Sonuç olarak General Batista iktidarına karşı iki yıl verilen zorlu mücadelenin ardından devrimci gençler, 1 Ocak 1959'da mevcut rejimini yıkarak Küba'da devrimi ilan ettiler.

Fidel Castro ve arkadaşlarının Batista'ya karşı 30 Kasım 1956 tarihinde adaya çıkarak başlattığı silahlı direnişin Türk basınının bazı gazetelerine yansıması fazla gecikmemiştir. Örnek olarak o dönemin yüksek tirajlı gazetelerinin başında gelen Cumhuriyet gazetesi Anadolu Ajansı'ndan aldığı bu haberi bir gün sonra 1 Aralık'ta "*Küba'da isyan çıktı*" başlığıyla vermiştir. Haberin devamında "*Küba'nın güney sahillerindeki Santiago şehrinde isyan çıkmıştır. Polisle sivil halk arasında başlayan çarpışmaların şiddetle devam ettiği bildirilmektedir*" (Cumhuriyet, 1 Aralık 1956, s. 3). Buna karşın Milliyet gazetesinin konuya dair ilk haberi "*Küba'da bir ayaklanma oldu*" başlığıyla ancak 15 Mart 1957 tarihinde yapılmıştır. Haberin devamında "*Cumhurbaşkanı Fulgencio Batista'yı esir etmeğe veya öldürmeğe matuf bir talebe ayaklanması, tankların desteklediği askerî birlikler tarafından bastırılmış, hadise 40 can kaybına*

sebebiyet vermiştir. 60 kadar da yaralı vardır. Hükümet, memlekette bugün, vaziyetin normal olduğunu bildirmiştir” (Milliyet, 15.03.1957: s. 3). Milliyet gazetesinin Küba’da yaşanan siyasi olayları yayınlanacak derecede mühim görmemesi veya sayfalarında bu haberlere çok az yer vermesinin iki önemli gerekçesi vardır. Bunlardan ilki Abdi İpekçi⁵ yönetimindeki Milliyet’in, Küba’daki isyancıların mevcut iktidara tehdit oluşturmadıkları ve 1953 yılındaki isyan girişimi gibi bunun da başarısız olacağı yönündeki düşüncesi, ikincisi ise Milliyet’in tiraj ve dolayısıyla ticari kaygılardan doğan, daha çok halkın ilgisini çeken haberlere yer verme düşüncesidir (Erdem, 2016: s. 304,310-311). Milliyet’in köşe yazarlarından Sami Kohen,⁶ o dönem Küba ile ilgili çok az haber yayınlanmasının gerekçesini bir yazısında şöyle açıklamıştır: “Geçen yazdan beri gazetelerde Küba’nın ismi pek geçmiyordu. Gerçi ajans haberlerinde sık sık Castro aleyhtarlarının idam edildiği, pek çok kimsenin hapse atıldığı, arada bir sabotajların vukubulduğu bildiriliyordu ama bunlar pek alakayı çekmiyordu” (Kohen, 20.04.1961: s. 2).

- 5 “Abdi İpekçi (9 Ağustos 1929 - 1 Şubat 1979), Türk gazeteci ve yazardır. Galatasaray Lisesi ve Hukuk Fakültesi mezunu olan İpekçi, gazetecilik mesleğine spor muhabiri olarak başladı. Daha sonra Yeni İstanbul, Yeni Sabah ve İstanbul Ekspres gazetelerinde, sayfa sekreteri ve yazı işleri müdürü olarak çalıştı. 1954 yılında Milliyet gazetesinde önce yazı işleri müdürü daha sonra genel yayın müdürü oldu. Abdi İpekçi, Türkiye Gazeteciler Sendikası, Türkiye Basın Enstitüsü Başkanlığı, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti ve Uluslararası Basın Enstitüsünün İkinci Başkanlığı, Basın Şeref Divanı Genel Sekreterliği gibi görevlerde bulundu. 1 Şubat 1979 tarihinde İstanbul’da evinin yakınlarında arabasında iken Mehmet Ali Ağca tarafından öldürüldü.” Abdi İpekçi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Türeñç, T., Akyıldız E. (2007). *Bir Gazetecinin Hayatı 28 yıl Sonra Abdi İpekçi* İstanbul: Doğan Kitap.
- 6 “Sami Kohen, (1928/ -) Yahudi asıllı gazeteci ve yazardır. İstanbul’da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Kendisi gibi gazeteci olan babası Albert Kohen, 1939-1949 yılları arasında Ladino ve Fransızca dillerinde basılan “La Boz de Türkiye/ Türkiye’nin Sesi” adlı gazeteyi çıkarıyordu. Babasının ölümünden sonra kendisi aynı gazeteyi Türkçe olarak çıkarmaya başladı. Gazete “Haftanın Sesi” olarak yayına devam etti. Kohen, meslek hayatına Yeni İstanbul, Tan ve İstanbul Ekspres gazetelerinde devam etti. 1954 yılında Milliyet gazetesine katılarak dış siyaset yazıları yazmaya başladı. Kohen, aynı zamanda Amerika’da yayınlanan “Christian Science Monitor” ve “New York Times” gazetelerinde de köşe yazıları yazmıştır. 1954’ten bugüne aralıksız Milliyet gazetesinde çalışarak Türkiye’de aynı gazetede en uzun süre yazı yazan gazetecilerden olmuştur.” Sami Kohen hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yelçe Ö. (2007), Sami Kohen Dünyanın Yazısı, İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Milliyet'in Küba'da yaşanan olaylara dair yaptığı ikinci haber, ilkinden yaklaşık dört ay sonra "Küba'da şiddetli çarpışmalar oldu." başlığıyla yapılmıştır. Haberin devamı şöyledir: "Doğu Küba'da âsilerle hükümet kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar olmaktadır. Uçakların da kullanıldığı çarpışmalarda kırk kişinin öldüğü bildirilmektedir. Doğu eyaletlerinde hükümet aleyhtarı grevler ve pasif mukavemet yapılmaktadır. Bazı bölgelerde nümayişler de vukua gelmiştir. Havana'da ticarethanelere müteaddit telefonlar edilmiş kapalı kalmaları istenmiştir. Açılan dükkanların bombalanacağı veya ateşe verileceği tehditleri de savrulmaktadır" (Milliyet, 05.08.1957: s. 3). Milliyet, Fidel Castro ve arkadaşlarının adaya çıkışlarından devrimi gerçekleştirecekleri 1 Ocak 1959 tarihine kadar Küba ile ilgili toplam dokuz adet haber yayınlamıştır. Yapılan bu haberler genellikle çatışmaların devam ettiği ve öldürülen isyancıların sayılarının verildiği özet haberler olmuştur (Milliyet, 25.11.1957: s. 5; Milliyet, 10.11.1958: s. 5). Milliyet, F. Castro ve arkadaşları için devrimin yolunu açacak olan General Batistaya karşı kazandıkları kesin zaferin haberini "Diktatör Batista Küba'dan kaçtı" başlığıyla 2 Ocak 1959 tarihinde baş sayfadan vermiş, devamında ise "Batista, yanında Başvekili ve Hükümete mensup 50 kadar şahsiyetle beraber uçakla evvelâ Dominik Cumhuriyetine, oradan da Florida'ya geçmiştir. General Batista, 1959 senesinin ilk gününde devrilen ilk diktatör olmuştur." cümleleriyle haberi tamamlamıştır (Milliyet, 02.01.1959: s. 1). Küba meselesi artık bu tarihten itibaren Milliyet'in yakından takip ettiği dış haberler grubuna girmeye başlamış, Küba'nın bu sıcak günlerinde hem iç siyaseti hemde dış siyaseti gazete için önemli bir haber konusu olmuştur. Küba konusunda bu dönem Milliyette en fazla yazı kaleme alan yazar ise Sami Kohen'dir. Aileden gelen gazetecilik mesleğini devam ettiren S. Kohen, Milliyet gazetesinin dış siyaset konusunda en tecrübeli gazetecilerin başında gelmektedir. Ülke dışında sahip olduğu farklı yabancı dostluklar sayesinde uluslararası siyasete oldukça hakim olan Kohen, sahip olduğu bu bilgi ve tecrübesini uzun yıllar Milliyet'in sayfalarında okurlarıyla paylaşmıştır. Kohen, devrim dönemi ve sonrasındaki süreçte Küba hakkında toplam on dokuz yazı kaleme almıştır. S. Kohen, yazılarında Küba Devriminden, ülkeye yerleşen komünist rejimden ve giderek

komünist bloğa yaklaşan Küba'nın, ABD ve Sovyetlerle olan ilişkilerini değerlendirmiştir. Küba Devrimi ile ilgili köşesinde kısa bir değerlendirme yapan S. Kohen, devrimle ilgili şunları yazmıştır: “1959 yılının ilk gününde, genç asi lider Fidel Castro Havana’da diktatör F. Batista’yı devirerek iktidara geçtiği zaman, bütün dünya, Küba’nın artık demokrasiye ve huzura kavuşacağını ümit etmişti. Castro evvela içte toprak reformu, devletleştirme gibi bazı tedbirler almış; dışta da tarafsızlık politikası gütmeye başlamıştı. Fakat genç başbakan birkaç ay sonra daha ileriye gitti. Dahilde söz ve yazı hürriyetini kısımaya başladı ve neticede diktatör kesildi. Dış politikada Amerika’ya sırtını çevirdi. Adada Amerikalılara ait milyonlarca dolarlık mal, mülke el koydu. Rusya’ya meyletti. Ondan silah ve iktisadi yardım temin etti. Castro süksesinden cesaret alarak ‘Fidelizm’i bütün Güney Amerika’ya yaymağa çalıştı; yer yer hadiseler çıkarttı ve Karayip denizindeki bu adayı komünistler için bir sıçrama tahtası haline getirdi” (Kohen, 18.04.1961: s. 1-5). Bir dış politika yazarı olan Kohen, Castro’nun Küba’daki Amerikan tesirini önlemeye yönelik girişimlerini ve Sovyetlerle olan yakınlaşmasını “Amerika’ya sırtını çevirdi, Rusya’ya meyletti ve adayı komünistler için bir sıçrama tahtası haline getirdi.” şeklindeki sözleriyle yorumlamıştır. Onun Küba yönetimi tarafından izlenen bu siyasetin pek doğru olmadığı yönündeki yorumları, Sovyetlere ve komünizm tehlikesine karşı Amerikan dostluğunun hâkim olduğu Türkiye’de siyasi atmosferin basın üzerindeki etkisini yansıtır tarzda yorumlar olmuştur.

S. Kohen, yine bu dönem Küba’daki rejimin komünizm olup olmadığı yönünde yapılan tartışmalara noktayı koyarak açık bir şekilde rejimin komünizm olduğunu köşesinde şöyle ifade etmiştir: “Küba komünist ileri gelenlerinden ‘Hoy Havana’ gazetesi müdürü C. R. Rodriguez, verdiği bir mülakatta komünistlerin Castro’nun iş başına geçmesinde mühim bir rol oynadığını belirtmiş ve Kübalıların komünizmi benimseyerek tamamen komünist bir idare kuracakları ümidini izhar etmiştir. Fidel Castro’nun sağ kolu olan kardeşi Raul da bir demecinde ‘Marksizm-Leninizm asla ayrılmayacağımız yoldur.’ demiştir. Küba Dışişleri Bakanı ise geçen hafta Şangay’daki bir toplantıya gönderdiği mesajda, memleketinin ‘Komünist blokunun yanında yer aldığını’ belirtmiştir. Bu beyanlar,

Komünizmin yer altı faaliyetiyle Küba'ya nasıl hâkim olduğunu göstermektedir” (Kohen, 08.12.1960: s. 2). Kohen yazılarında konuya bakışını, seçerek kullandığı kelimeler üzerinden dolaylı olarak anlatmış, okurların fark etmesini istediği fikirleri de bu kelimeler üzerinden vermiştir. Onun bu yazıda kullandığı “yer altı faaliyeti” kelimeleri komünizme illegal bir ideoloji veya bir yapılanma anlamı yüklemek gibi görünmektedir. F. Castro'ya “sakallı diktatör” lakabını yakıştıran S. Kohen (Kohen, 18.04.1961: s. 1-5), onunla ve gerçekleştirdiği devrim ile ilgili de köşesinde şunları yazmıştır: “Demokrasiyi kurmak için Batista'yı deviren Castro ondan beter bir diktatör kesilmiştir. Genç sakallı lider gerçi köylüleri tatmin eden işler yapmıştır, fakat memlekette beliren iktisadi güçlükler ve sıkıntılar bilhassa orta sınıfı memnun etmemiştir. Castro, sistematik bir Amerika aleyhtarlığı politikasıyla Rusya'ya yaslanmış, bununla da kalmayarak Orta Amerika'ya nüfuzunu yaymağa kalkışmıştır” (Kohen, 20.04.1961: s. 2). Kohen'in tüm bu yazdıklarına bakıldığında genel olarak Küba'da gerçekleşen devrimden, devrimci kadrodan ve devrimle gelen yeni komünist rejimden pek memnun olmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

Sami Kohen dışında, Milliyet gazetesinin yazı işleri müdürü olan Abdi İpekçi de çıktığı bir yurtdışı gezisinde Küba'ya uğramış, dönüşünde de bu gezi ile ilgili bir yazı dizisi kaleme almıştır. Bu yazılar 6-15 Ağustos 1961 tarihleri arasında Milliyet gazetesinin üçüncü sayfasında “Bir Devriâlemin İntibaları” başlığı altında yayınlanmıştır (İpekçi, 06.08.1961: s. 3). A. İpekçi, Küba ile ilgili izlenimlerini aktarırken, satır aralarında Küba'daki rejime yönelik ağır eleştirilerde bulunmuştur. İpekçi, bu eleştiri oklarının hedefine komünist rejimi oturtmuş ve ülkede yaşanan olumsuzlukların kaynağını komünizmde görmüştür. İpekçi'nin eleştirileri genel anlamda ferdi mülkiyetin kaldırılıp yerine ortak mülkiyet anlayışının yerleştirilmesi, dinin toplum hayatından uzaklaştırılması, tüm iktisadi teşekküllerin devlet tekeline alınması, kişi hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması gibi komünizmin Türkiye'de tartışma yaratan konuları üzerine olmuştur. İpekçi, yaptığı değerlendirmenin ardından, Küba yönetiminin bu uygulamalarından dolayı uzun soluklu olamayacağını ya yaşanacak kargaşa neticesinde Sovyetlerin adadaki gücü ve etkisinin artacağını ya da ABD birliklerinin adaya müdahalede

bulunacağını iddia etmiştir (İpekçi, 15.08.1961: s. 3). İpekçi'nin komünizme yönelik bu düşüncelerinin arka planında 1950'li yıllar boyunca Türkiye'nin takip ettiği Batı bloğuna yakınlaşma ve ABD ile birlikte komünizme karşı ortak hareket etme siyasetinin siyasi ve sosyal yansımaları yatmaktadır. Demokrat Parti'nin iktidar olduğu 1950-1960 yılları arasında Batı yanlısı politikalarından doğan komünizm karşıtlığı ve Sovyet düşmanlığı gibi politik meselelerin bir sonucu olarak sol içerikli ideolojik akımlar, tamamıyla toplumsal hayattan tasfiye edilmeye çalışılmış ve bu konuda birçok basın-yayın organı da hükümet tarafından yönlendirilmiştir. Milliyet gazetesi dahil birçok basın kuruluşunun Küba devrimine ve komünist yönetime karşı ağır eleştirilerde bulunmalarının arkasında bu gerekçelerin yer alması olasıdır. Bu dönemde ne Menderes Hükümeti ne de onun denetimindeki basın kuruluşları, Küba devrimi ve komünist yönetimle ilgili gündem yaratacak herhangi bir haber yayınlayıp ne Sovyetlerin tepkisini çekmeyi ne de fazla dostane davranıp ABD'nin güvenini kaybetmeyi istememiş, tamamen uluslararası siyasete uygun statik bir tavır ortaya koymayı uygun bulmuştur.

Milliyet'in 9 Ocak 1959 tarihinde "*Batı devletleri yeni Küba hükümetini tanıdı*" başlığının altında "*Amerika, İngiltere, Fransa ve diğer dört devlet dün yeni Küba hükümetini tanımıştır.*" satırlarına yer vermiştir (Milliyet, 09.01.1959: s. 5). Bu haberden iki gün sonra ise Türk hükümetinin yeni kurulan Küba hükümetini tanınması "*Küba'da kurulan hükümeti tanıdık*" başlığıyla verilmiş, haberin devamında "*Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu, Küba Cumhuriyeti hariciye vekiline gönderdiği bir telgrafla Türk Hükümetinin yeni Küba Hükümetini resmen tanıdığını bildirmiştir.*" şeklinde açıklama yer almıştır (Milliyet, 11.01.1959: s. 5). F. Castro'nun General Bastista kuvvetlerini yenip Küba'da hakimiyeti ele almasıyla birlikte Milliyet'in dikkati Küba olaylarına yönelmiş ve bu tarihten itibaren Küba haberleri gün aşırı denilebilecek sıklıkta Milliyet'in sayfalarında yer almaya başlamıştır. Bu dönem Milliyet'in Küba ile ilgili yaptığı haberlerin geneline bakıldığında dış politikada, Küba'nın ABD ve Sovyet Rusya ile olan münasebetleri ve ayrıca F. Castro'nun dış ülkelere yaptığı ziyaretler konu edilmiş (Milliyet, 15.02.1960: s. 3; Milliyet, 07.03.1960: s. 3); iç politikada ise Batista'nın geride bıraktığı taraftarlarına

karşı verilen mücadele ve F.Castro'nun ekibiyle birlikte giriştiği hükümet kurma çalışmalarına haber olarak yer verilmiştir (Milliyet, 05.01.1959: s. 1; Milliyet, 19.07.1959: s. 3).

SONUÇ

Fidel Castro ve arkadaşlarının uzun yıllar süren silahlı mücadeleleri sonunda General F. Batista ve ABD'ye karşı elde ettikleri zafer, Küba'ya bağımsızlığını kazandırmakla kalmamış aynı zamanda dünya genelinde büyük ses getirerek birçok üçüncü dünya ülkesinin de ulusal kurtuluş mücadelesine ilham kaynağı olmuştur. Küba devrimiyle adını duyuran F. Castro ve Ernesto Che Guevara dünya genelinde özellikle sol görüşlü gençler tarafından popüler hale getirilerek birer devrim ikonuna dönüştürülmüştür. Dünya siyasi tarihi açısından bu derece önemli olan bir siyasi hareket, Türk basını tarafından da yakından takip edilmiştir.

1950'li yıllar boyunca Milliyet gazetesinin Küba hakkında yaptığı ilk haber, Batista darbesinin konu edildiği 11 Mart 1952 tarihinde yayınlanan haberidir. Bu tarihten başlayarak darbenin gerçekleştiği 1959 yılına kadar geçen sürede Milliyet, Küba da yaşanan olaylara dair çok az haber yayınlamıştır. Milliyet'in sayfalarında Küba'yla ilgili az haber yayınlamasının temelinde öncelikle yurt içi veya yurt dışı haberlerde, daha çok halkın ilgisini çekecek konulara yer verilmek istenmesi ve daha sonra gazetenin yazı işleri müdürü olan Abdi İpekçi'nin önceki başarısız isyan girişimlerinden hareketle Küba'daki isyancıları mevcut iktidara yönelik ciddi bir tehdit olarak algılamaması yatmaktadır. ABD'nin hemen yanı başındaki bir adada, sol görüşlü bir grup gencin bir devrim gerçekleştirmesi, tüm dünyanın olduğu gibi Türk basınıının da dikkatini çekmiştir. Bu tarihten itibaren Küba ile ilgili haberler günlük olarak gazete sayfalarında yer almaya başlamış, yazarlardan Abdi İpekçi ve Sami Kohen de kendi sütunlarından Küba hakkında uzun yazı dizileri yayınlamışlardır. Bu yazarlar Küba devrimiyle ilgili olarak yaptıkları değerlendirmelerde genel anlamda diktatör olarak görülen General Batista'nın F. Castro tarafından devrilmesini haklı bulmuş fakat devrim sonrası Castro'nun ABD kanadından uzaklaşarak Sovyetlere yaklaşması

basının Küba'ya ve F. Castro'ya bakış açısını olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle Küba'da rejimin komünizm olarak şekillenmesinin ardından komünizmle arasına mesafe koymaya çalışan Türkiye'de, hükümetin ve basının Küba'ya bakış açısı değişmeye başlamıştır. Küba'da devrimi gerçekleştiren gençlerin sosyalist düşüncede olması, genel anlamda Türk basını bu konu hakkında yapılacak haberlerde -hükümetin de denetlemesi dolayısıyla- kontrollü olmaya zorlamıştır. Hükümetin komünizm konusunda Sovyetler ile ABD arasında kurmaya çalıştığı dengede basın önemli bir yer işgal etmiş, ABD'ye yakın ama komünizme soğuk ve mesafeli olan siyasi tavır, basın-yayın organlarınca da takip edilerek uygulanmıştır. Hükümetin ve dolayısıyla basının Küba devrimine bakışı, korunmak istenen bu uluslararası statükonun bir yansıması olmuştur. Dönemin anti-komünist havasından dolayı, sosyalizm taraftarlarına propaganda malzemesi vermemeye dikkat eden gazeteler, haber içeriklerinde devrimci gençlerin siyasi ideolojilerinden pek bahsetmemiş ve sosyalizme yönelik sempati uyandıracak haberlerin yapılmamasına dikkat etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Gazete Arşivi: Milliyet (1950-1961)

- “Amerika Komünizme karşı şiddetle mücadele edecek”. (22.01.1957).
Milliyet, s. 3.
- “Amerika Küba'nın ithamlarını reddetti”. (07.03.1960). *Milliyet*, s. 3.
- “Avrupa on sene içinde komünizmden kurtulur”. (25.05.1950). *Milliyet*, s. 3.
- “Batı devletleri yeni Küba hükümetini tanıdı”. (09.01.1959). *Milliyet*, s. 5.
- “Castro başvekil olarak kalıyor”. (28.07.1959). *Milliyet*, s. 3.
- “Castro Kanada'ya hareket etti”. (27.04.1959). *Milliyet*, s. 5.
- “Castro'ya karşı suikast teşebbüsü”. (01.03.1959). *Milliyet*, s. 3.
- “Eski Küba devlet reisi”. (13.03.1952). *Milliyet*, s. 1,7.
- “Fidel Castro istifa etti”. (18.07.1959). *Milliyet*, s. 5.
- “Havana'da isyan çıktı”. (11.03.1952). *Milliyet*, s. 1,7.
- “Küba'da isyan çıktı”. (1 Aralık 1956). *Cumhuriyet*, s. 3.
- “Küba'da şiddetli çarpışmalar oldu”. (05.08.1957). *Milliyet*, s. 3.
- “Küba'da 6 Batista'cı kurşuna dizildi”. (13.04.1959). *Milliyet*, s. 3.
- “Küba'da 600 harp suçlusu alenen muhakeme ediliyor”. (24.01.1959).
Milliyet, s. 3.
- “Küba'da Başkan istifa etti, Castro kaldı”. (19.07.1959). *Milliyet*, s. 3.
- “Küba'da Batista'cılarının idamına devam ediliyor”. (18.01.1959). *Milliyet*, s. 5.
- “Küba'da bazı yüksek rütbeli subaylar kurşuna dizildi”. (05.01.1959).
Milliyet, s. 1.
- “Küba'da bir ayaklanma oldu”. (15.03.1957). *Milliyet*, s. 3.
- “Küba'da çarpışmalar oldu 248 kişi öldü”. (10.11.1958). *Milliyet*, s. 5.
- “Küba'da çrpışmalar gittikçe yayılıyor”. (12.08.1959). *Milliyet*, s. 3.
- “Küba'da isyan genişliyor”. (25.11.1957). *Milliyet*, s. 5.

- “Küba’daki Amerikan şirketlerinin hepsi dün millileştirildi”. (08.08.1960). *Milliyet*, s. 3.
- “Küba’nın dış politikası”. (13.03.1952). *Milliyet*, s. 3.
- “Mikoyan Küba’dan Moskova’ya dönüyor”. (15.02.1960). *Milliyet*, s. 3.
- “Orta Amerika’da Huzursuzluk”. (08.12.1960). *Milliyet*, s. 2.
- “Diktatör Batista Küba’dan kaçtı” . (02.01.1959). *Milliyet*, s. 1.
- “Küba isyanı bastırıldı”. (28.07.1953). *Milliyet*, s. 3.
- “Küba’da hükümet darbesi hazırlayanlar mahkemede”. (23.09.1953). *Milliyet*, s. 3.
- “Küba’da kurulan hükümeti tanıdık”. (11.01.1959). *Milliyet*, s. 5.
- İPEKÇİ, A. (06.08.1961). “Bir Devriâlemin İntibaları; Dertli Ülkeler Küba: Sürprizler, Tezatlar, Gariplikler...”. *Milliyet*, s. 3.
- İPEKÇİ, A. (07.08.1961). “Bir Devriâlemin İntibaları; Dertli Ülkeler Küba: Bombalar Patlıyor, Ç a Ç a Ç a’lar Ç alıyor Ve İlk Gecemi Karakolda Geçiriyordum...”. *Milliyet*, s. 3.
- İPEKÇİ, A. (08.08.1961). “Bir Devriâlemin İntibaları; Dertli Ülkeler Küba: Gençlik Kastro İle Beraber, Çünkü...”. *Milliyet*, s. 3.
- İPEKÇİ, A. (09.08.1961). “Bir Devriâlemin İntibaları; Dertli Ülkeler Küba: İhtilâl Madalyasının Tersine ve Yüzü”. *Milliyet*, s. 3.
- İPEKÇİ, A. (10.08.1961). “Bir Devriâlemin İntibaları; Dertli Ülkeler Küba: Kızıl Ç a Ç a Ç a... ve Ç ılgın Propaganda”. *Milliyet*, s. 3.
- İPEKÇİ, A. (11.08.1961). “Bir Devriâlemin İntibaları; Dertli Ülkeler Küba: Küba’da Mukabil İhtilâl Ne Zaman Ç ıkar”. *Milliyet*, s. 3.
- İPEKÇİ, A. (12.08.1961). “Bir Devriâlemin İntibaları; Dertli Ülkeler Küba: Nâzım Hikmet Küba’daydı”. *Milliyet*, s. 3.
- İPEKÇİ, A. (13.08.1961). “Bir Devriâlemin İntibaları; Dertli Ülkeler Küba: Kastroizm mi? Komünizm mi?”. *Milliyet*, s. 3.
- İPEKÇİ, A. (14.08.1961). “Bir Devriâlemin İntibaları; Dertli Ülkeler Küba: Kimler Kalıyor? Kimler Gidiyor?”. *Milliyet*, s. 3.

- İPEKÇİ, A. (15.08.1961). “Bir Devriâlemin İntibaları; Dertli Ülkeler Küba: Yazık!..”. *Milliyet*, s. 3.
- KOHEN, S. (03.01.1959). “Hasat Zamanı”. *Milliyet*, s. 3.
- KOHEN, S. (18.04.1961). “Küba’da İç Harbin Sebepleri”. *Milliyet*, s. 1,5.
- KOHEN, S. (20.04.1961). “Küba’da Kardeş Kavgası”. *Milliyet*, s. 2.
- KOHEN, S. (08.12.1960). “Orta Amerika’da Huzursuzluk”. *Milliyet*, s. 2
- KOHEN, S. (25.02.1960). “Rekabet Gezileri. *Milliyet*, s. 2.
- KOHEN, S. (26.01.1961). “İki ‘K’ Arasında”. *Milliyet*, s. 2.

Araştırma Eserleri:

- ANGIN, A. (1967). *Küba İhtilali*. İstanbul: Akşam Kitap Klübü No:39.
- ARGOTE-FREYRE, F. (2006). *Fulgencio Batista*. New Jersey: Rutgers University Press.
- BETHELL, L. (Ed.). (2006). *Cuba: A Short History*. New York: Cambridge University Press.
- CASTRO, F. (1977). *Tarih Beni Beraat Ettirecektir*. (A. Çınar, Çev.) İstanbul: Yöntem Yayınevi.
- CORMIER, J. (1997). *Che Guevara Ölüm Nereden Nasıl Gelirse Gelsin*. İstanbul: Can Yayınları.
- ERDEM, B. N. (2016). “Abdi İpekçi Yönetimindeki Milliyet Gazetesi’nin Bir Kitle Gazetesi Olarak Soğuk Savaş Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Manas Sosyal Araştırmalar DERGİSİ*, 5 (3), 293-314.
- ETHERINGTON, S. (2001). *Christopher Columbus Explorer Of The New World*. London: Dorling Kindersley Publishers.
- FERRO, M. (2002). *Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. Yüzyıl* (1. b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- GONZALEZ, M. (1994). *Küba, Castro ve Sosyalizm*. (B. Genç, Çev.) İstanbul: Z Yayınları.
- GOTT, R. (2004). *Cuba A New History*. Ne Haven: Yale University Press.

- HERNANDEZ, C. R. (2012). *100 Soruda Küba* (2. b.). Ankara: Jose Marti Küba Dostluk Derneği.
- “Küba Devrimi”. (1988). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (Cilt 5.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- LURAGHİ, R. (2000). *Sömürgecilik Tarihi* (2. b.). (H. İnal, Çev.) İstanbul: E Yayınları.
- NAVARRO, J. C. (2011). *Küba Tarihi: Bir Hakın Biyografisi* (2. b.). (A. S. Gözde Kök, Çev.) İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- PRADA, P. (1995). *Kuşatılmış Ada Küba: ABD Ablukasının İç Yüzü*. İstanbul: Gelenek Yayınevi.
- RAMONET, I. (Ed.). (2007). *Fidel Castro My Life*. (A. Hurley, Çev.) London: Penguin Books.
- ROBERTS, J. M. (2015). *Avrupa Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- SKIERKA, V. (2004). *Fidel Castro*. (P. Camiller, Çev.) Malden: Polity Press.
- STATEN, C. L. (2005). *The History of Cuba*. New York: Palgrave Macmillan.
- TAIBO, P. I. (2004). *Nam-ı Diğer Che*. (G. Koca, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- TÜRENÇ, T., Akyıldız E. (2007). *Bir Gazetecinin Hayatı 28 yıl Sonra Abdi İpekçi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- UYANIK, Ö. (2014). *Latin Amerika'nın Devrimci Tarihi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- YELÇE, Ö. (2007). *Sami Kohen Dünyanın Yazısı*. İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2020
Yıl 10, Sayı 1, ss.67-87.

Journal of Individual & Society
June 2020
Year 10, Issue 1, pp.67-87.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.739502>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 18.05.2020
Kabul Tarihi: 22.06.2020

Article Type: Research article
Submitted: 18.05.2020
Accepted: 22.06.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Erkaya Topçu, F. (2020). XVII. Yüzyılda Ankara Hacı Doğan Mahallesiinde Bulunan Sivil ve Dini Yapılar. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1) , 67-87.

XVII. YÜZYILDA ANKARA HACI DOĞAN MAHALLESİNDE BULUNAN SİVİL VE DİNİ YAPILAR

CIVIL AND RELIGIOUS BUILDINGS IN ANKARA HACI DOĞAN MAHALLESİ IN XVII AND XVIII CENTURIES

Fatma ERKAYA TOPÇU

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Mezunu,

fatos87erkaya@hotmail.com,

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8148-5876

Öz

Mahalle kentin Sosyo-kültürel, iktisadi ve idari anlamda ilişkilerinin düzenlendiği en küçük mekân olarak yerini almaktadır. Dolayısıyla kentin Sosyo-kültürel, iktisadi ve idari anlamda ilişkilerinin düzenlendiği en küçük idari birim konumundadır denilebilir. Anadolu'nun Türkleşmesinden önce var olan şehirler, surların içine sıkışmış halde bulunan, belli bir zümrenin yaşadığı, yerleşimden daha çok savunma amacıyla kullanılan bir birim iken, Türklerin idaresine geçtikten sonra surların etrafında kurulan yeni yerleşim yerleri ile birlikte genişleyerek surların dışına yayılmıştır. Yeni kurulan bu yerleşim yerleri mahalleleri oluşturmuştur. Osmanlı döneminde sosyal bir bütünlüğün yanında fiziksel bir birim olarak belirtilmiştir. Fiziki alanını toplumsal ilişkilerle şekillendiren Osmanlı Mahallesi, bu

ilişkilerin sonucu olarak cami, mescit, sokak, ev, türbe, zaviye, hamam, mahalle mektepleri gibi birimleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışmada bir mahallenin fiziki alanını oluşturan birimler hakkında, Ankara Hacı Doğan Mahallesi merkezli olmak üzere bilgi verilmiştir. Temel kaynak olarak Ankara Şer'iyye Sicillerinden yararlanılmıştır. **Anahtar kelimeler:** Osmanlı, Ankara, Mahalle.

Abstract

The neighborhood is the smallest place where the city's socio-cultural, economic and administrative relations are regulated. Therefore, it can be said that the city is the smallest administrative unit where relations are regulated in socio-cultural, economic and administrative terms. While the cities that existed before the Turkification of Anatolia were a unit that was tucked inside the walls, where a certain group lived and that was used more for defense purposes rather than the settlement, they expanded outside the walls with the new settlements around the walls, which were established after they were taken over by Turks. These newly established settlements formed neighborhoods. During the Ottoman period, they were specified as physical units in addition to social unity. As a result of these relations, the Ottoman Neighborhood, which shapes its physical area through social relations, includes units such as mosques, masjids, streets, houses, tombs, zawiya, Turkish baths and local schools. This study gives information about the units that make up the physical area of a neighborhood by focusing on Ankara Hacı Doğan Mahallesi. In this study, Ankara Şer'iyye Records were used as the main source.

Keywords: Ottoman, Ankara, Neighborhood.

GİRİŞ

Dünya tarihinde, büyük bir siyasi oluşuma sahip olan Osmanlı Devleti hem varoluş süresi hem de yayıldığı alan itibarıyla tarihteki büyük devletler arasında hatırı sayılır bir yerde bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu kadar uzun süre ayakta kalmasının sebebi ciddi, hoşgörülü ve otoriter bir siyaset düzeninin varlığıdır. Devletin bu düzen anlayışı

en üst temsilci padişah için ne ise en alt idareciler için de aynısı geçerlidir. Osmanlı şehri ve şehirlisi de aynı düzenin şartları içerisinde şekillenmiş ve devletin yıkılmasına kadar devam etmiştir. Şehirlerde gerçekleştirilen faaliyetler, merkezi bir düzenin dâhilinde olsa da bu sistemde tamamlayıcı olan alt birimler vardır. Belki de buna “*nev-i şahsına münhasır*” bir yönetim denilebilir. Bu kapsamda şehrin fizikî yapısının bir kısmını teşkil eden “*mahalle*” adıyla anılan tamamlayıcı birimler, yalnız inşa edilmiş binaları ifade etmez. Aynı zamanda bütün idarî ve sosyo-kültürel faaliyetlerin de yapıldığı yerlerdir (Demirel, 2002:1947). Bu sebeple mahalle şehrin parçasını oluşturmakta ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Bayartan, 2005:94). Anadolu’nun Türkleşmesinden önce var olan şehirler, çoğunlukla surların içine sıkışmış, belli bir zümrenin yaşadığı, yerleşimden daha çok savunma amacıyla kullanılan mekânlar iken, Türklerin idaresine geçtikten sonra surların etrafında kurulan yeni yerleşim yerleri ile birlikte genişleyerek surların dışına yayılmıştır. Kısa zamanda Türk-İslâm şehirleri hüviyetini almışlardır. Az da olsa kale surlarının içinde olmakla beraber yeni yerleşmeler daha ziyade surların dışındaki mahallelerdir (Bayartan, 2005:97). Osmanlı Mahallesi, yeni fetihlerle Sakarya vadisinde yeni yerleşmelerin katılması genişlerken aynı zamanda Selçuklu mirası olarak, bir dinî mabedin etrafında, çeşitli derecelerde akrabalık bağı da olan ve genellikle aynı dine mensup kişilerden oluşuyordu. Bu durum yeni fethedilen yerlerde aynı oymak veya aynı aşirete mensup olan ailelerin birlikte yaşama/dayanışma isteği ile ortaya çıkmakta ve ilerleyen zamanlarda da az da olsa alışkanlık olarak sürmüştür (Çetin, 2014:44). Zira zaman içerisinde Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı karışık mahallelerin sayıları artacaktır. Mahalleli, zaman içerisinde sosyo-kültürel kimliğini fizikî yapılarla ortaya koyarak şehrin ruhunu sembollerle şekillendirir (Cansever, 1992:7). Fiziki alanı sosyo-kültürel münasebetlerle şekillenen Osmanlı Mahallesi, bu münasebetlerin sonucu olarak evler hariç bütünüyle sivil mimari; camii, mescit, sokak, türbe, zaviye, çeşme, hamam, hangâh, küçük dükkânlar, kahvehane, mahalle mektepleri (Bayramoğlu Alada, 2008:106) tamamıyla vakıf eserleridir denilebilir. Genel olarak evler bir ibadethanenin etrafında

kurulmuş (Cerasi, 2001:71), camiler ve mescitler mahalle halkının ibadet ettikleri, cemaat kimliği kazandıkları yerler olmalarının yanında, sosyalleştikleri, eğitim aldıkları, sünnet ve nikâh gibi faaliyetlerde yardım gördükleri, hutbeler sayesinde siyasi olaylardan haberdar oldukları, duyurularını yaptıkları, sosyal ve kültürel mekânlar olarak kullanılmıştır (Ergenç, 1973:64-68). Bu incelemede; Ankara mahkeme kayıtlarından yararlanılarak 17. Yüzyılda Osmanlı şehrinde bir yerleşim birimi olan Hacı Doğan Mahallesi fiziki açıdan incelenmeye çalışılacaktır.

A- CAMİLER VE MESCİTLER

Camii kelime anlamı olarak Arapça 'da "toplamak, bir araya getirmek, buluşup birleştirmek" anlamında ki cem kökünden türemiştir (Şener, 1993:92). İçinde Cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler camii, minberi bulunmayan yani Cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise sadece mescit olarak anılmaktadır (Önkal,1993:45-56). Ankara şehri, câmii ve mescit bakımından zengin bir Osmanlı şehridir. Camilerin çarşısı, pazar ve kalabalık yerleşim alanlarında yapılmış olmasına karşılık, mescitler genellikle mahalle ve sokak aralarına inşa edilmiştir. Bazı mescitler banisinin adıyla anılırken bazılarının adları bir mahalleyi belirlemektedir (Özdemir, 1986:49).

Bütün camiiler ve mescitler vakıf çatısı altında faaliyetlerini yürütmektedirler. Camilerin temizliği, aydınlatılması gibi giderler vakıflar vasıtasıyla karşılanmaktadır. Ayrıca camide imam, müezzin gibi dini hizmet veren ve temizliğinden sorumlu kişiler maaşlarını cami için kurulan vakıflardan almaktadırlar (Yediyıldız, 1982:2). Cami veya mescitlere vakfedilen gelir karşılığında imam veya müezzinden bir hizmet beklenmektedir. Buna örnek verecek olursak;

"Mescit vakıfları içerisindeki kadın vakıf kurucularından, Zahide nam Hatun, 2000 akçe vakf etmiş ki, mescit-i mezburê imâmı yevmi bir cüz okuya, hâsıl ani'r-rihb 200." Bir diğer örnek ise şu şekildedir; *"Altı Parmak Helvacı, mescid-i mezbûr imâmına, 5000 akçe vakf etmiş ki, imâm yevmi bir cüz okuya, hâsıl ani'r-rihb 500* (Nurdan, 2002:99).

1. Hacı Doğan Mescidi

Hacı Doğan Mahallesi'nde hala ayakta bulunan Hacı Doğan Mescidi (MVAD. 438 (1530), s.361) XIV. veya XV. yüzyılda yapılmış ve mescidin 1530 tarihinde vakfına ait toplam gelir 700 akça olup tümünün kaynağının para vakfı olduğu görölmektedir. 1571 Tarihli Ankara Evkaf Defterinde mescidin vakıf gelirleri yılda yaklaşık olarak 2981 akça olarak hesaplanmıştır. Bu gelirin kaynaklarının hepsi para vakfı olup 10 kişi tarafından vakfedilmiştir (Köse, 1998:11).

2. İbadullah Camii

İbadullah camii Hacı Doğan Mahallesi Sulu Han ve Çerkez sokaklarının keşiştiği köşede bulunan (İbadullah Camii, 1983) XVII. yüzyıl sonu veya XVIII. yüzyıl başına tarihlenen bir eserdir (Tunçer, 2001:51). Ankara'nın Hacı Doğan Mahallesi'nde şimdiki Postane Caddesi'nin sağ tarafında çukurda bulunan cami küçük olmakla beraber gayet sanatkârane yapılmıştır (Akyurt, 1942:54). Caminin son cemaat yerini iki yığma ve ortada iki kare mermer sütun tutmaktadır. Aynı zamanda kapı gibi kullanılan kemerin sağındaki ve solundaki sütunların Bizans dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır (Konyalı, 1978:55). İbadullah Camii, taş kaidele, ön cephesi tuğla duvar örgülü, ahşap hatlı, yan duvarları kerpiç, kiremit çatılı bir eserdir. Planı uzunlamasına dikdörtgendir. Silindirik tuğla gövdeli, tek şerefeli minare harimin (camilerde cemaatin namaz kılmaları için ayrılmış bölüm) kuzey doğusunda yükselir. Tepede üç dikdörtgen pencere vardır. Ahşap tavanlı harim çok sadedir. Kuzeyde yenilenmiş olan ahşap kadınlar mahfeli yer alır. XVII ve XVIII. yy Ankara camilerinde olduğu gibi tavanında geometrik çokgenlerle doldurulmuş altıgen rozet vardır. Kalıplama tekniği ile yapılmış nişli alçı mihrap bugün yağlı boya ile boyanmıştır. En dış bordürde "*Kelime-i Tevhid'in*" tekrarlandığı neshi yazı kullanılmıştır. Ahşap minber bugün yağlı boya ile boyanmıştır. Kitabesi ve vakfiyesi olmayan cami cephe düzeni, tavan işçiliği, mihrap ve tavan stili bakımından XVII. asır sonu veya XVIII. asra tarihlenen bir eserdir (Öney, 1971:65-66). Gönül Öney ve diğer araştırmacıların araştırmalarına göre camiinin yapılış tarihi tam

olarak bilinmemekte ancak mahalle ile ilgili incelenen belgelerde karşımıza çıkan bilgilere göre İbadullah camisinin yanında bulunan bir ev 3 Ağustos 1683 (9 Şaban 1094) tarihinde satılmaktadır (AŞS 749-102/542). Vakfiyesi bulunmayan caminin kim tarafından yapıldığının bilinmediğine yukarıda değinilmişti. Ancak 9 Ocak 1697 (15 Cemaziyelahir 1108) tarihli bir belgede, Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan caminin müezzini vefat ettiği için yerine yeni bir müezzin tayin olduğundan bahsedilmektedir (AŞS 764-149 /573). Bu belgede dikkat çeken asıl nokta “*Hâce İbadullah'ın bina eylediği mescit- şerif*” şeklinde geçen kısımdır. Caminin kesin tarihi bilinmese de XVII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde var olan bir yapı olmakla birlikte kim tarafından yapıldığı ortaya çıkmakta ve araştırmaların ileri sürdüğü iddiaları çürütmektedir.

B.EĞİTİM VE KÜLTÜR

1- Medrese

Arapça “*derese*” kökünden gelen medrese kelimesi talebenin eğitim gördüğü yer, sıbyan mektebinin üstünde orta ve yüksek dereceli eğitim öğretim kurumlarıdır. İlk zamanlar camiler medrese olarak kullanılmasına rağmen zamanla bir dersane etrafında hücrelerin teşekkülünden oluşmuştur. Medreselerin de diğer sosyal müesseseler gibi giderleri vakıflar tarafından karşılanmaktadır. Medreseler vakfın mali durumuna göre imaret, kütüphane, hamam gibi yapılarla birlikte külliyyeye dönüştürülmektedir (Baltacı, 1976:25-34). Ankara Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan medrese ile ilgili aşağıda bilgi vermeye çalışacağız;

2- Yusufiye (Hacı Yusuf) Medresesi

Hacı Doğan Mahallesi'nde, Hasan Paşa Hanı (Suluhan) yanındaki İbadullah (Hacı Yusuf, Hoca Abadullah) Camiinin sol tarafına bitişik olan bir medreseydi. Ankara'da Emre Güllü mahallesinde oturan tüccardan Hacı Yusuf bin Kasım tarafından 17 Aralık 1730 (6. C.Ahir 1143) tarihinde yaptırılmış olup, medresede 1 dersane, 8 hücre ile 1 kenef yer almaktaydı (VGMA, Df. 1964, sf. 396, sr. 319). Vakıf, “*Fende âlim*

ve *âmil*” bir kimsenin medresede müderris olup, alışılmış günlerde görevini yaptıktan sonra yevmi 20 akçe vazife almasını, ayrıca Ayvalı ‘da bulunan bahçeyi de tasarruf etmesini, 8 hücrede kalan talebelerin yevmi üçer akçe vazife almalarını şarta bağlamıştı. Ankara’nın değişik semtlerinde bulunan birçok dükkânın gelirini de bu medreseye vakfetmişti (Özdemir, 1986:59).

3- Sıbyan Mektepleri

Sıbyan mektepleri beş altı yaşındaki çocukların ilk tahsil gördükleri yerdir. Her mahallede olmasından dolayı “*mahalle mektebi*”, “*muallim hane*” veya taştan yapıldığı için “*taş mektep*” de denilmektedir. Genellikle camilerin bitişiğinde yapılan odalarda hizmet vermektedir (Pakalın,1993:201).

İncelediğimiz Ankara Hacı Doğan Mahallesi’nde bulunan sıbyan mektepleri şunlardır:

4- Hacı Doğan Mahallesi Muallim Hanesi

Hacı Doğan Mahallesi’nde bulunan muallim haneye Emre Mahallesi sakinlerinden İldı isimli bir şahıs 34000 akça vakfediyor. Buna göre vakfın yıllık geliri yaklaşık olarak 3400 akçaydı. Bundan günde 2 akça vakfın mütevellisi olan Mehmet’e, 3 akça muallim Abdi’ye, bir akça halifeye ve 6 akça da cüz okuyanlara dağıtılıyordu (Köse, 1998:30).

5- Mevlana Bedreddin Muallim Hanesi

Mevlana Bedreddin Muallim hanesi Hacı Doğan mahallesinde bulunan 4 ev, 20000 akça ve Yundduman civarında bulunan bir yerin kirasını vakfederek müteveli olan kimsenin bir muallim hane ve bir cami yaptırmasını talep ediyor. 4100 akçadan fazla olan vakfın gelirinin 100 akçası muallim haneye, arazi kirasından elde edilen 2100 akça müteveliye veriliyor. Rakabe için ise 80 akça ayrılıyor. Mevlana Bedreddin

Muallim hanesi Ankara Evkaf Defteri'nde geçen diğer muallim hanelerden en fazla geliri olan muallim hanedir (Köse, 1998:32).

6- Sıtiöglu Muallim Hanesi

Özer Ergenç 16. Yüzyıl Ankara ve Konya çalışmasında, sübyan mektepleri başlığı altında Hacı Doğan Mahallesi'nde Sıti oğlu Muallim hanesi adında bir muallim hanenin varlığından söz etmektedir (Ergenç, 1973:25). Ancak bu çalışmada bu konuda bilgiye rastlanılmamıştır.

C- TİCARİ ALAN VE HANLAR

Ankara'da esnaf çarşıları ve büyük ticari yapılar şehrin topografyasına uygun olarak iki kısımda yer almışlardır. Yukarı Yüz 'ün esnafı Bedesten çevresindeki sınırlı bir düzlükte yer alan "Atpazarı Çarşısı" ile Samanpazarı'ndan Bedesten'e doğru çıkan "Koyun Pazarı" arasında yoğunlaşırken, Aşağı Yüz 'ün esnafı "Kaledibi (Tahta'l-kal'a)" ile "Karaoğlan Çarşısı" arasında kalan yerde ticari hayatlarını sürdürmüşlerdir (Tunçer, 2001:36). Aşağı Yüz 'ün merkezi olan Kaledibi'nin en önemli olan iki ögesi Hasan Paşa Hanı (Suluhan) ve Haseki Camii'dir (Ergenç, 1984:50). Şehrin bu önemli iki kısmı olan Aşağı ve Yukarı Yüz 'ün ticaret alanlarını birbirine bağlayan kesim Ankara Uzunçarşısı'dır (Ergenç, 1973:16). Genellikle iç kalelerin yüksek bir yerde kurulmuş olması, kale kapısı önünde kurulan pazarların da yüksek yerlerde kurulmasına neden olmuştur. Bu nedenle adı "Yukarı Pazar" olarak adlandırılmıştır. Zamanla artan nüfus sonucunda dış sur kapısında da pazarlar kurulmasına neden olmuş burada kurulan pazarlar da "Aşağı Pazar" adını almıştır. Yukarı ve Aşağı Pazar arasındaki yer alan uzun yol zamanla çarşıların, hanların ve bedestenin de içinde bulunduğu büyük bir ticari alan halini alarak, Uzun Çarşı adını almıştır (Demirel, 2012:380). Uzun Çarşı yakınında bulunan mahalleler, şehrin ticari-iş muhitlerine yakın bulunması sebebiyle güvenlik ve korumanın en iyi olduğu yerlerdir. Ticaret merkezlerinin yakınında kurulan bu mahalleler şehrin nüfusunun önemli bir bölümünü barındırmaktaydı (Demirel, 2012:384-85).

Hacı Doğan Mahallesi de konum itibariyle Aşağı Yüz 'ün merkezi olan Suluhan'ın bir kapısının mahalleye çıktığı alanda kurulmuştur ve daha önce de bahsettiğimiz gibi kurulduğu alan itibariyle belgelerde adı sıkça geöen mahalleler arasında yerini almaktadır. İncelediğimiz belgeler ve daha önce yapılmış çalışmalar doğrultusunda Hacı Doğan Mahallesi'nin sosyal hareketliliğin temel sebebi olan Suluhan (Hasan Paşa Hanı) hakkında bilgi verirsek;

1- Suluhan

Osmanlı Devleti bir bölgenin iskânı için öncelikli olarak şehirde imar faaliyetleri yapmaktaydı. Bu imar faaliyetleri genel anlamda vakıflar aracılığıyla yürütölmekte ve fiziki-sosyal yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Fiziki etkisi genel olarak bir dini yapının inşasıyla başlamakta ve bu yapı çevresinde han, hamam, bedesten, çeşme gibi diğer yapıların inşa edilmesiyle birlikte mahalleler meydana gelmekteydi. Böylece şehrin fiziki yapısı ortaya çıkmakta bu durum ile ekonomik yapısına göre ya bir cami ya da bir külliye çevresinde şeklini almaktaydı. Bu noktada vakıf müessesesi devreye giriyor, bahsi geöen yapıları inşa ederek ayakta kalmasını sağlıyordu (Barkan, 1962-63:239-296). Bu vakıflar hizmet esasına göre tasnif edilerek, her biri ayrı bir değerlendirme içine alınmıştır. Bu doğrultuda Ankara vakıfları, hayrî, evlatlık ve hayrî-evlatlık olmak üzere üçe ayrılmıştır (Nurdan, 2012:16). En yaygın olan hayrî vakıf, ihtiyaç sahiplerinin doğrudan yararlandığı vakıf çeşididir (Pakalın, 1993:577-80), vakfın bütün gelirleri hayır kurumlarına gitmektedir ve ne vakfın sahibi ne de yakın-uzak akrabaları hiç bir şekilde gelirinden pay alamamaktadır (Yüksel, 1990:148).

Ankara'da hayrî vakıflar arasında yer alan Hasan Paşa Vakfı'nda Suluhan da bulunmaktadır. Hasan Paşa, Sultan II. Bayezid döneminin ünlü paşalarındandır ve Konya Beylerbeyi olup, 909/1503-1504'de Anadolu Beylerbeyi, 911/1505'de Rumeli Beylerbeyi olmuş, bir dönem azledilmiş ancak daha sonra geri dönmüştür. Çaldıran Meydan Muharebesi'nde şehit olan Hasan Paşa'nın doğum yeri hakkında kesin bir bilgi olmakla birlikte babasının adının Abdölhay olduğundan mühtedi olduğu,

kurmuş olduğu vakıfların mütevellilerini azatlı kölesine vermesinden dolayı da evladı olmadığı, gayretli, hırslı, mantıklı ve ahlaklı biri olduğu Sicil-i Osmaniye'den edindiğimiz bilgilerdir (Süreyya, 1996:119). Hasan Paşa vakfının vakfiyesi 914/1508 tarihinde düzenlenmiştir (VGMA, 734 nolu Defter,s.n. 124, s. 227). Vakfiyeye 917/1511 tarihinde bir zeyl (ek) eklenmiş bu da hanın verilen tarihler arasında yapılmış olması ihtimalini göstermektedir (Ergenç, 2012:124). Vakfiyenin aslı, 13x24 cm. ebadında, yazı ebadı 8x14 cm, nesih tarzında yazısı vardır. 80 sayfalık meşin ciltli bir kitap halindedir. Bu cilt içinde iki vakfiye vardır ve 77. sayfaya kadar devam eden birincisi 1508 (914) tarihli, ikincisi ise beş sayfa tutan ve 1511 (917) tarihli zeyl bulunmaktadır. Vakfiyenin 5. yaprağında Sultan II. Bayezid'in tuğrası çekilmiştir (Konyalı, 1945:323-339).

Hasan Paşa Akşehir'de bulunan cami ve imaretinin masraflarını karşılamak için birçok gelir kaynakları vakfetmiştir. 1508 tarihli bu vakfiye de vakıflar şu şekilde sıralanmıştır (VGMA, 734 nolu Defter, s.n. 124, s.227).

- Alacık köyü, Diyecik köyü, Çukuroğlu köyü, Kestel köyünün yarısı, İzmir yakınlarında Çepar köyü
- Karabürklü Mezraası, Anaklü Mezraası, Saruhan İli'ndeki Sincanlı Mezraası
- Kefe'de Cekri Çarşısı civarında kadın ve erkeklere mahsus iki hamam
- Bu iki hamamın önündeki beş dükkân
- Kırk dört odalık han
- Bu hanın dışında bulunan on altı dükkân
- Sofya'da Ömercik Minaresi Mahallesinde bulunan bir hamam
- Ankara'da Belkıs Minaresi denilen yerde iki hamam
- Ankara'da Karyağdı suyu üzerinde bulunan Uzun oluklu Değirmen

Hasan Paşa'nın vakfettiği bu vakıflar arasında Hasan Paşa Hanı (Suluhan) adı geçmezken Evkaf Defteri'nde varlığından söz edilmektedir (Köse, 1998:49).

- Belkıs mahallesinde bulunan ve geliri 17 000 akça olan bir hamam hissesi

- Kâfir Köyü'nde bulunan bir hamamdan elde edilen 2500 akça
- Ankara Kalesi'nde bulunan bir kervansaraydan elde edilen 15 000 akça
- Yazın Oluk köyünde bulunan bir değirmenden elde edilen 6000 akça.

Hasan Paşa vakıflarından olan ve önceki adı Hasan Paşa Hanı olarak geöen Suluhan, araştırma konumuz olan Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan İbadullah Camiinin yanında yer almaktadır ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.¹

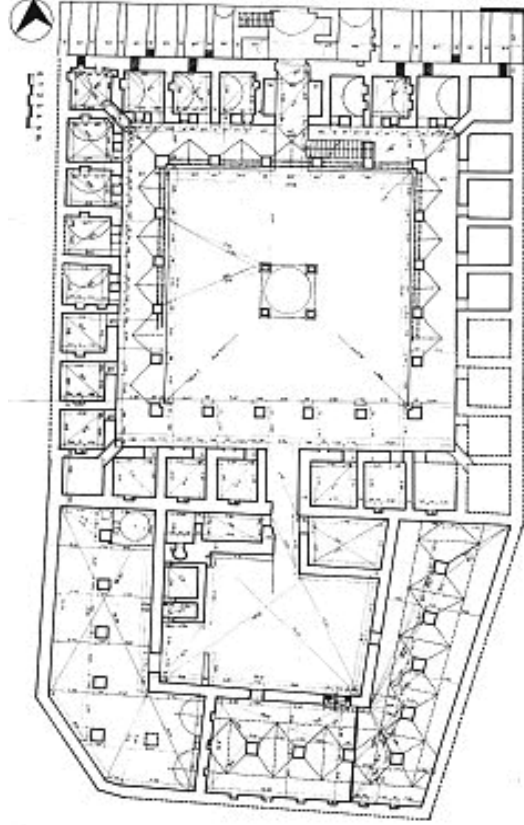

Resim I. Suluhan'dan Hacı Doğan Mahallesi'ne Açılan Kapı

Suluhan 63 odalı bir handır ve iki ana bölümden meydana gelmektedir. Han'ın ön kısmının XVI. yüzyılda (1511) yılında yapıldığı, XVII. yüzyılda (1685) ise Emin Mehmed Efendi tarafından arka bölümün eklendiği öne sürölmektedir (Tunöer, 2001:49). Özer Ergenöer ise Hasan Paşa

1 Suluhan'dan Hacı Doğan Mahallesi'nde yer alan İbadullah Camii'ne açılan kapı

Hanı'nın Suluhan olarak bilinen hanın yanında, stil bakımından XVI. yüzyıl yapısını andıran harabe hücreler olabileceği gibi, Suluhan denilen hanın da olabileceğini belirtmektedir (Ergenç 2012:124).

Resim II. Suluhan (Tunçer, 2001:50).

Hasan Paşa Hanı'nın 1685 tarihinde Şeyhülislam Mehmed Emin Cevair-Zade tarafından yaptırıldığı ve Zincirli Camii'ne vakıf edildiği Ernest Mamboury tarafından iddia edilmekte ve bu iddiaya Gönül Öney'in de eşlik ettiği görülmektedir (Özdemir, 1986:29). Ancak Kasım 1679 (Şevval 1090) tarihli bir belgede eski Rumeli Kazaskeri olan Emin

Mehmed Efendi'nin yeni inşa ettirdiği caminin hatibi olan İsmail'in işini düzgün yapmadığı gerekçesiyle görevden alındığı ve yerine Mevlana Ramazan'ın atandığı görülmektedir (AŞS 746-205/925). Ayrıca Semavi Eyice de Zincirli Camiinin Emin Mehmed Efendi tarafından yaptırıldığını kabul etmektedir (Eyice, 1971:112). Ankara'da şimdiki Ulus semti, Vilâyet Meydanında, Hacı Bayram Külliyesi yakınında Zincirli Camii adıyla anılmaktadır (Zincirli Camii, 1983). Şeyhülislam Mehmed Emin Efendi'nin 24 Mayıs 1686 tarihli vakfiyesinde cami hakkında bilgi “Vilâyet-i Anadolu'da maskatı reisleri olan Medine-i Ankara'da amme-i müslimin için bundan akdem müceddeden bir Camii Şerif ve ma'bed-i istif bina ve ihya edüp izni şerifleriyle içinde cemaati müslimin evkâtı ham-sede eda'ı salatı mektube ve ibadeti mendube etmededirler” verilmektedir (Bayram, 2012:20-26).

1673 tarihli bir belgede hamam, çeşme, han, suyollarının varlığı görülmektedir (AŞS 742-98/670). Rifat Özdemir XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara çalışmasında, XIX ve XVII. yüzyıl dönemlerinin belgelerini karşılaştırarak hanın genel durumu hakkında bilgiler vermeye çalışmıştır (Özdemir, 1986:29-34). XIX. yüzyıl kayıtlarında 63 odalı kervansaray han, hanın bitişğinde 15 adet dükkânın varlığına şahit olunurken, 8 Eylül 1673 (26 Cemaziyülevvel 1084) tarihli bir başka belgede tahtanı ve fevkani durumda olan 62 odalı hanın harap durumdadır. Hasan Paşa hanının müteveli vekili Üstat Himmət ile bina işlerinden anlayan birkaç kişi hana giderek keşif raporu hazırlamışlardır. Bu rapora göre 62 odası bulunan hanın 7000 guruş onarım bedeli vardır. Ancak bu kadar parayı ödemeye vakfın gücü olmadığı için hanın harap vaziyette olduğu görülmektedir (Özdemir, 1986:30).

İncelemiş olduğumuz belgeler ve daha önce yapılmış olan çalışmalara göre Hasan Paşa Hanı (Suluhan) Ankaravî Mehmed Emin Efendi tarafından satın alınarak yeniden onarılmıştır (Ertan, 1994:143, Erdoğan, 1965:223).² İncelenen sicil kayıtlarından Ekim 1677 / Şaban 1088 tarihinde,

2 “Ankaravî Mehmed Emin Efendi 1619 (H. 1028) tarihinde doğmuş, babasının Ankaralı bir tüccar olması sebebiyle *Ankaravî* lakabını almış, babasının adı Hüseyin olup, asıl ismi Hüseyin bin Muhammed'dir. 1672 tarihinde Anadolu, 1673'de Rumeli Kadiaskerliği yapmış, bir ara Şeyhülislam vekili olduktan sonra, 1684'de Rumeli

Emin Mehmed Efendi'den İstanbul'da oturan eski Rumeli Kazaskeri şeklinde bahsedilmektedir. Ankara'da bulunan vakıflarına nazır olan oğlu Hasan Efendi, Emin Mehmed Efendi'nin yeni yaptırdığı hamam ve çeşmelerin tahrip olduğunu söylemektedir (AŞS 745-32/ 659). Eski Rumeli Kazaskeri şeklinde bahsedilen Emin Mehmed Efendi'nin bu tarihlerde Şeyhülislam vekilliği yaptığı düşünülmektedir. Hanın ön kısmının adını aldığı Hasan Paşa tarafından yaptırıldığı ve 1685 tarihinde Mehmet Emin Efendi tarafından hana bir ek yapılmış olabileceğinden yukarıda bahsedilmişti. 1676 yıllarında şeyhülislam vekili olduğu düşünülen Mehmet Emin Efendi'nin han çevresinde bazı kişilerin arsalarını satın aldığı görülmektedir. Şöyle ki 28 Ekim 1676 (20 Şaban 1087) tarihli bir belgede Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden Agop veled-i Arağil, bir taraftan Pirli Çelebi, bir taraftan Ohannes, bir taraftan yol ve diğer taraftan Rumeli Kazaskeri Emin Mehmed Efendi'nin bina eylediği hanın arsası ile çevrili evini 12 guruşa satın almıştır (AŞS 745-32/195). Yine aynı tarihte Hacı Doğan Mahallesi sakini Sarı Ohannes veled-i Serkis, Mehmed Emin Efendi'nin oğlu Hasan Efendi önünde, yine aynı mahallede bir taraftan Artin, bir taraftan Agop, bir taraftan İsmail ve bir taraftan yol ile çevrili olan arsasını, Hasan Paşa Hanı adıyla bilinen han için kullanılmak üzere evini 53 guruşa satmıştır (AŞS 745-32/196). İncelenen bu belgelerden Hasan Paşa Hanı adıyla bilinen hanın harap vaziyette iken Rumeli Kazaskeri Emin Mehmed Efendi tarafından satın alınarak onarıldığı ve hana bir ek yapılmak üzere yukarıda örnekleri verilen arsaların alınmış olabileceği ihtimali düşünülmektedir. Yani verilen tarihler göz önüne alındığında Suluhan ilk olarak Hasan Paşa tarafından yaptırılmış ve Mehmed Emin Efendi tarafından daha sonra ikinci bölüm yapılarak büyütülmüştür.

Bunun yanında Mehmed Emin Efendi'nin 24 Mayıs 1686 tarihli vakfiyesinde Uzun Çarşı yanında Han-ı Kebir (Suluhan) içinde yeni bir

Kadiaskeri, 1685 tarihinde de Şeyhülislam olmuştur. 1687 (H. 1088) tarihinde vefat etmiş, Çarşamba Sultan Selim civarı Kovacı Dede Türbesi önüne gömülmüştür." Veli Ertan, *Ankaravi Mehmed Emin Efendi 1028 H/1619-1098 H./ 1688*, Defne Yayınevi, İstanbul 1994, s. 143. Şeref Erdoğan, *Ankaram*, Alkan Matbaacılık, Ankara 1965, s. 223.

mescit-i şerif (Köşk Mescit)³, yanında çeşme ve şadırvan yaptırdığı görülmektedir. Emin Mehmed Efendi kurduğu vakıfların idamesi içinde, Uzun Çarşı yanında dört yanı yol ile çevrili, üst katında 63, alt katında 30 odası bulunan ayrıca 4 dükkân, 2 ahır, 8 tuvaleti olan arsası Hasan Paşa vakfına 9 akçe kiralı Han-ı Kebir (Suluhan), ve han yanında 11 dükkân, hanın dış duvarlarına bitişik 21 kemerli dükkân, han kapısı dışında 4 dükkân, han kapısı karşısında 7 dükkân vakfetmiştir (Bayram, 2012:20-26). 2 Aralık 1699 (9 Cemaziyelahire 1111) tarihli sicil kaydında hanın damlalığı olan altı kıta vakıf arazisine izinsiz menzil inşa edildiği ve şikâyette bulunulduğu görülmektedir (AŞS 765-38/164). Bu belge ile de hanın arazisinin vakıf arazisi olduğu kanıtlanmaktadır. Ankara'da bulunan vakıfların geliri ile Ankaravî'nin, İstanbul'da medrese inşa ettirdiği görülmektedir (Kütükoğlu 2000:155).

Öte yandan Rifat Özdemir çalışmasında, hanın adının 29 Nisan 1688 tarihli bir belgeye dayanarak Suluhan şeklinde ifade edildiğinden bahsetmektedir. Bu tarihten önce Hasan Paşa Hanı olarak anılmaktaydı (Özdemir, 1986:32). Bizde incelediğimiz belgelerden 25 Nisan 1688 (26 Cemaziyelahire 1099) tarihli kayda kadar Suluhan adıyla anılan bir hana rastlamadık. Verilen kayıta merhum Emin Mehmed Efendi'nin bina eylediği Suluhan denilen handa sakin Ahmed bin Pir Mehmed, Acem Mehmed bin Hüseyin'in davasından bahsedilmektedir (AŞS 754-12/40). Bunun yanında 10 Temmuz 1698 (Gurre-i Muharrem 1110) tarihinde Acem taifesinden olup handa misafirlik yapan Sinan veled-i Andiros isimli Ermeni ile handa sakin olan Hasan bin İbrahim'in davasının olduğu görülmektedir (AŞS 764-11/39).

Hasan Paşa Hanı'nın adının Suluhan olarak değişmesi hakkında, Rifat Özdemir hanın eski adının unutulup yerine yeni bir adla anılmaya başlamasının sebebi olarak meydana gelen sel baskınlarında meyilli bir arazi üzerinde bulunan hanı su bastığı için halk tarafından değiştirilmiş olabileceğini söylemişti (Özdemir, 1986:32). İncelediğimiz sicil kayıtlarından bu konuya destek verecek bazı veriler elde edilmiştir. Örneğin 12 Ekim 1694 (22 Safer 1106) tarihli belgede, merhum Emin

3 Bkz. Resimler.

Mehmed Efendi vakfının mütevellisi olan El-Hac Mustafa Efendi ibn El-Hac Hüseyin, Suluhan'a komşu olan Kebkebir-i Zimmi Mahallesi sakinlerinden birkaç kişinin evlerinin kar ve yağmur sularının hanın duvar dibinden ahırına sızarak zarar vermektedir şeklinde beyanda bulunmakta ve gereğinin yapılmasını istemektedir (AŞS 760-57/249). Buradan Hasan Paşa Hanı olarak bilinen hanın adının Suluhan olarak değiştirilmesi hakkında Rıfat Özdemir iddiası bir bakıma doğrulanmaktadır.

Aynı tarihli bir diğer kayıta ise, yine müteveli El-Hac Mustafa Efendi, Suluhan'ın bitişiğinde bulunan kahvehane ve tahmini on yedi adet dükkânın kiremitleri ile hanın içinde bulunan su mahzenin sıvasının harap olduğu gerekçesiyle tamir için beyanda bulunmaktadır (AŞS 760-53/234). Bu belgeden de yine hanın içinde olan su mahzeni nedeniyle Suluhan olarak adının değişebileceğine ayrı bir kanıt oluşmaktadır. Ankara'nın Aşağı Yüz diye adlandırılan kesiminin merkezi olan Suluhan'ın yapımıyla kervanların kente ulaşımı ve konaklaması kolaylaşmıştır. Ayrıca XVI. yüzyıl Ankara'sının ekonomik gelişiminin başlıca faktörü olan sof ticareti ile Bedesten ve çevresinde bulunan ticari hanlar nasibini almış, artan bu gelişme neticesinde Suluhan ve çevresi de büyüyüp gelişmiştir (Tunçer, 2012:688-692). Örnek verilecek olursa, Suluhan'da Acem taifesinden Avanis veled-i Manok isimli kişinin ticaret amacıyla bulunduğu (AŞS 754-16/64), Geyveli olan İbrahim Beğ ibn Hasan bin İbrahim'in misafirlik olarak konakladığı (AŞS 759-9/32), yine Acem taifesinden Anton veled-i Harima'nın misafirlik yaptığı (AŞS 759-76/317), Aksaraylı Mehmed Çelebi ibn Abdullah'ın misafirlik yaptığı (AŞS 759-35-142) görülmektedir. Bu belgeler ile Suluhan'ın sadece Ankara halkı tarafından değil aynı zamanda ticaret ve misafirlik amacıyla farklı yerlerden gelen kişiler tarafından da kullanıldığını kanıtlamaktadır.

SONUÇ

Yerleşme yerleri, "fiziki faktörler", "insan" ve "kültür seviyesi" gibi unsurların karşılıklı tesirleriyle meydana gelmişlerdir. Bunu neticesi olarak şehirler idarî taksimatın bir parçası oldukları gibi aynı zamanda

sosyo-ekonomik hayatında çekip-çevrildiği yerlerdir. Bu hususiyetin neticesi olarak kendi “*has kültür ve medeniyetlerini*” yansıtır. Bunu şehrin tamamında görmek mümkün olduğu gibi bazen bir mahalle size önemli bilgiler verebilir. Her ne kadar mahalleyi oluşturan ana kavram şehir olsa da, şehri var eden temel unsurlardan birinin de mahalle olduğu görülmektedir. İçinde barındırdığı mimari yapısı, konumu, nüfusu, sosyal-kültürel ve ekonomik faaliyetleri ile mahalle bir şehrin küçük örneği niteliğinde olup, aynı zaman da farklılıklarını, karmaşıklığını, çağdaşlığını yansıtmaması bakımından da şehrin aynası konumundadır. Bu ayna iyi tahlil edilmediği ya da iyi bakılmadığı takdirde şehir kavramı yozlaşmış bir kavram olmaktan öteye geçemez. Birer alt birim olarak sınıflandırılan mahallelerin keşfedilmeyişleri, sorgulanmayıp, tahlil edilmeyişleri şehri bir başına bırakarak açıklama eğilimleri, şehir kavramını yozlaştırmaktan başka bir sonucu doğurmaz. Parçayı detaylı bir şekliyle ele alarak bütüne eklemek ve bütünü sahip olduğu her değerle görmeye çalışmak ve yorumlamak bozulma ve yozlaşmayı yok edecek bir durum olacaktır.

Bu bağlamda araştırmamızın konusu teşkil eden Osmanlı dönemindeki ismiyle Hacı Doğan Mahallesi, şimdiki ismiyle Anafartalar Mahallesi arşiv kaynakları ve mevcut basılı eserlerden yararlanılarak bir yerel tarih çalışması olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma ile bir şehrin temel dokusunu oluşturan mahallenin keşfedilip, sorgulanıp, şehir içindeki konumu, sahip olduğu maddi değerler ile parçadan bütüne gidilmeye çalışılarak yerel tarih çalışmalarına bir örnek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

I) ARŞİV KAYNAKLAR

a) Ankara Şer'iyeye Sicili

742-98/670

745-32/195-196-659

746-205/925

749-102/542

754-12/40

754-16/64

759-9/32

759-35/142

759-76/142

760-53/234

760-57/249

764-11/39

764-149/573

765-38/164

b) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA-df 1964, Sf 396, Sr 319

VGMA-df 734, Sf 124, Sr 227

II) BASILMIŞ ANA KAYNAKLAR

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri 937/1530 I Kütahya, Kara-hisâr-ı Sâhib, Sultan-önü Hamît ve Ankara Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

III) DİĞER KAYNAKLAR

- AKYURT, M. Y. (1942). “Türk İslam Kitabeleri”. *Cilt XI*. Ankara: TTK.
- BALTACI, C. (1976). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Metbuası.
- BARKAN, Ö. L. (Ekim 1962-Şubat 1963). “Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi Tarzına Ait Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23: 239-296.
- BAYARTAN, M. (2005). “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 13: 93-107.
- BAYRAM, S. (2012). “Hasan Paşa’nın Vakfı, Şeyhülislam Ankaravi Mehmed Emin Efendi Vakfiyesi ve Ankara Sulhan Hikâyesi”.
- BAYRAMOĞLU, A. A. (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. İstanbul: Sümer Yayınevi.
- CANSEVER, T. (1992) *Şehir ve Mimari*. Ağaç Yayıncılık İstanbul.
- CERASİ, Maurice M. (2001). *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÇETİN, C. (2014), Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750). *History Studies International Journal Of History*. Volume 6. İssue 6: 43-70.
- DEMİREL, Ö. (2002), Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi. *13. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, C. 3-3 içinde (ss. 1947-1960).
- DEMİREL, Ö. (2012), “ Osmanlı Uzun Çarşılarına Örnekler: Ankara-Sivas Uzun Çarşıları”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. 1 içinde (ss. 379-383).
- ERDOĞDU, Ş. (1965). *Ankaram*. Ankara: Alkan Matbaacılık.

- ERGENÇ, Ö. (1973). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü.
- ERGENÇ, Ö. (1984), 16. Yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri, *Tarih İçinde Ankara* (ss. 49-60). Ankara: ODTÜ Eylül 1981 Seminer Bildirileri.
- ERGENÇ, Ö. (2012), XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler, Şehir, Toplum, *Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları* (s.117-143). İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ERTAN, V. (1994). *Ankaravi Mehmed Emin Efendi 1028 H/1619-1098 H./1688*. İstanbul: Defne Yayınevi.
- EYİCE, S. (1971), "Ankara'nın Eski Bir Resmi", *Atatürk Konferansları IV*, Ankara: TTK
- "İbadullah Camii", (1983), *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I* (s.410-412), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- KONYALI, İ. H. (1945). *Akşehir Tarihi*. İstanbul.
- KONYALI, İ.H. (1978). *Ankara Camileri*. Ankara: Kültür Matbaacılık. 1978.
- KÖSE, İ. (1998) *Ankara Evkaf Defteri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: TTK.
- NURDAN, S. (2012) *XV ve XVI. Yüzyıllarda Ankara Şehri Vakıfları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÖNEY, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, 209. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları,
- ÖNKAL, A. Bozkurt, N.(1993). "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7 içinde (ss. 46-56). İstanbul
- ÖZDEMİR, R. (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- PAKALIN, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SÜREYYA, M. (1996). *Sicil-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* II.Cilt İstanbul: Sebil Yayınevi.
- ŞENER, M. (1993), “Câmi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.7 içinde (ss.91-91). İstanbul.
- TUNÇER, M. (2001). *Ankara Şehri Merkez Gelişimi (14.-20. yy)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TUNÇER, M. (2012). Ankara Tarihsel Kent Merkezi Gelişim Süreci ve Suluhan Çevresi Tahtakale Çarşısı, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu*, C.2 içinde (ss. 688-692), Ankara.
- YEDİYILDIZ, B. (1982). Vakıf Müessesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü, *VD*, S.XIV (ss. 1-29). Ankara.
- YÜKSEL, H. (1990). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- “Zincirli Camii” (1983). *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2020
Yıl 10, Sayı 1, ss.89-104.

Journal of Individual & Society
June 2020
Year 10, Issue 1, pp.89-104.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.677367>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 20.01.2020
Kabul Tarihi: 23.06.2020

Article Type: Research article
Submitted: 20.01.2020
Accepted: 23.06.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Ağır, O. (2020). Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Viladimir Putin'in Halkla İlişkiler Ve İletişim Uygulamaları. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), 89-104.

RUSYA FEDERASYONU DEVLET BAŞKANI VİLADİMİR PUTİN'İN HALKLA İLİŞKİLER VE İLETİŞİM UYGULAMALARI¹

PRESIDENT OF THE RUSSIAN FEDERATION'S PUBLIC RELATIONS AND COMMUNICATION PRACTICES

Osman AĞIR

Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi,

osmanagir@hotmail.com

(0505 074 44 23)

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1087-0478

Öz

Vladimir Vladimiroviç Putin, devlet başkanı seçildiği 2000 yılından itibaren her geçen gün popülaritesini ve oy oranlarını artırabilmeyi başarabilmiştir. Bu durumun birçok sebebi bulunmakla birlikte en önemli sebeplerinden birisi de Putin yönetiminin uygulamış olduğu halkla ilişkiler ve iletişim uygulamalarıdır. Kişisel ve ülkesinin uluslararası imajı için halkla ilişkiler şirketlerine ciddi kaynak aktaran Putin, önemli gazetelerde küresel sorunlar ile ilgili makaleler yayınlamış,

1 Bu Çalışma 26-28 Eylül 2019 tarihlerinde İnönü Üniversitesi'nde düzenlenen 1. Uluslararası İletişim ve Yönetim Bilimleri Kongresi'nde sunulmuş olan bildiri metninden üretilmiştir.

bazı önemli etkinliklerin Rusya’da düzenlenmesini sağlayabilmiş, her yıl düzenlemiş olduğu “Direk Hat Programı” ile halkına ulaşılabilir ve şeffaf bir başkan olduğu mesajını verebilmiştir. Ülkesinin farklı bölgelerinde “Devlet Başkanlığı İletişim Ofisleri” kurdurarak halkla doğrudan temas sağlamaya çalışmıştır. Tüm bu uygulamalar Rus halkının Putin’e olan güvenini artırmakta ve ülkelerinin emin ellerde olduğu fikrinin Ruslar arasında yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Temel amacı Putin’in halkla ilişkiler ve iletişim uygulamalarının ele alınması olan bu çalışmada; Putin’in kısa biyografisine yer verilerek, uygulamış olduğu halkla ilişkiler ve iletişim yöntemleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Putin, Halkla İlişkiler, İletişim.

Abstract

Putin has been able to increase his popularity and vote day by day since 2000 when he was elected president. For this situation, one of the most important reasons is the public relations and communication practices implemented by the Putin administration. Putin transferred serious resources to public relations companies for his personal and international image of his country. Putin has published articles about global issues in important newspapers, has enabled some important events to organize in Russia, and has been able to reach the public with his “Direct Line Program”. He tried to establish direct contact with the public by establishing “Presidency Communication Offices” in different regions of his country. All these practices increase the trust of the Russian people in Putin and cause the idea that their country is in safe hands. In this study, the main purpose is to address the public relations and communication practices of Putin.

Keywords: Russia, Putin, Public Relations, Communication.

1. GİRİŞ

SSCB dağılmasıyla birlikte ardılı ve yasal mirasçısı olarak kurulan Rusya Federasyonu sosyalist bir ekonomiden liberal ekonomiye eklenme çabasına girmiş, Rus toplumu bu geçiş sürecinde önemli travmalar yaşamıştır. Bu dönemde bir kurtarıcı arayışına girilmiş ve Sovyet Gizli Servisi'nde (KGB) yetişmiş kendine has özellikleri bulunan Vladimir Putin'e Rus devleti teslim edilmiştir. Putin 1999 yılının sonunda iktidara geldiğinde umudunu yitirmiş bir halk ve çok ciddi siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İç ve dış politikada çok sert yöntemler kullanmasına karşın oy oranını artırabilmiş ve 2000 yılında girmiş olduğu ilk devlet başkanlığı seçimlerinde oyların % 53'lük bir kısmını almasına karşın 2018 seçimlerinde oyların % 76.66'sını alabilmeyi başarmıştır. Ülkesinin zor koşullarda bulunduğu 2000 yılından bu yana geçen 19 yıllık sürede oylarını 14 puana yakın artırabilmiştir. İktidarın yıpranacağı genel kabulüne göre bu artış büyük bir başarı kabul edilmelidir. Putin'in Rus halkı ve uluslararası camiadaki popülaritesini sürekli artırmasının birçok nedeni bulunmaktadır.

Putin'in güçlü bir siyasi aktör haline helmesini sağlayan nedenler; Putin'in Kişisel Özelliklerinden Kaynaklanan Nedenler, Rus Siyasal Kültürü, Çeçenistan Olayları, Oligarklarla Mücadelesi, Merkezi Hükümeti Güçlendirmesi, Ekonomideki Olumlu Gelişmeler, Gürcistan Savaşı, Kırım Rus Topraklarına İlhakı, Suriye Krizinde Yürütülen Aktif Dış Politika, Rusya'nın Yeniden Küresel Aktör Konumuna Ulaşabilmesi ve İncinen Rus Gururunu Yerine Getirmesi olarak sayılabilir (Ağır, 2019, 66). Tüm bu çalışmaların, profesyonel halkla ilişkiler ve iletişim yöntemleri kullanılarak sunumu ise Rus liderin başarısının en önemli nedenlerinden birisi olarak kabul edilmelidir.

Putin, halkının temel değerlerine önem verdiğini, vatansever olduğunu, sporcu olduğunu, güçlü ve sağlıklı bir bünyeye sahip olduğunu, halkının yararı için çok çalıştığını ve Rusya'nın yeniden küresel bir güç haline geldiği yönündeki mesajlarını çeşitli iletişim araçlarıyla Rus Halkına ulaştırabilmiştir. Kremlin destekli medya ve internet aracılığıyla yerel ve küresel mesajlarını Rusya ve dünya kamuoyuna duyurabilmeyi

başarabilmiştir. Temel amacı Putin'in halkla ilişkiler ve iletişim uygulamalarının ele alınması olan bu çalışmada; Putin'in uygulamış olduğu halkla ilişkiler ve iletişim yöntemlerinin siyasi başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olup olmadığı sorunsalı tartışılacaktır. Bu minvalde Putin'in kısa biyografisine yer verilecek, uygulamış olduğu halkla ilişkiler ve iletişim yöntemleri ele alınarak kullanılan yöntemlerin Putin'in siyasi başarısına etkileri değerlendirilecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Temel amacı Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Viladimir Putin'in, Rusya'da ve uluslararası kamuoyunda popüler hale gelmesinin nedenlerinden birisi olan "halkla ilişkiler ve iletişim uygulamaları"nı ele almak olan çalışmada kullanılacak temel kavramlar aşağıda açıklanmıştır.

Halkla İlişkiler: Halkla ilişkiler belirlenen hedeflere ulaşmak için ilgili ya da ilgisi olunması istenilen iç ve dış hedef kitleyi bilgi verme, olumlu iz bırakma adına gerçekleştirilen ve geri beslemenin de önem taşıdığı planlı çalışmalar bütünüdür. Bunu gerçekleştirmek için basın bültenleri, sponsorluk, seminer, festival, basın gezisi, açılış kutlama gibi etkinlik, kurum içi yayın organı gibi çeşitli araçlardan yararlanır (Özodaşık, 2018, 11).

İletişim: Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde "duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, komünikasyon" (TDK, 2019) olarak tanımlanan iletişim; en yalın ve mekanik tanım olarak kaynaktan alıcıya iletinin aktarılması sürecidir. İletişimi başlatan kaynağın egemenliğine dayalı otoriter nitelikteki bu süreç, tek yönlüdür. Çift yönlü iletişimde ise insancıl paylaşım ve ortaklık kurma söz konusudur. İletişim herkes tarafından bilinen bir insan etkinliğidir. Genel anlamıyla "İletişim iki birim arasında birbirleriyle ilişkili bir dizi mesaj alışverişidir. İletişim sürecini etkileyen ve çalıştıran dört temel unsur dikkat çeker: Birim, İlişkili olma, Mesaj ve Geribildirim. İletişim yüz yüze konuşma, bilgiyi yayma, bir algı süreci, ikna becerileri, imaj, beden dili, yüz ifadeleri, jest ve mimik, radyo, televizyon gibi daha birçok anlam ifade eder (Özodaşık, 2018, 4).

İletişim, hem bireyler arasında bir süreç hem de bunlar aracılığı ile toplumsal bir süreç olarak ifade edebilmektedir (Bektaş, 1996: 98).

Siyasal iletişim: Siyasal hareketlerin, siyasal partilerin ve siyasetçilerin, ulusal ve uluslararası düzeyde olmak üzere; seçmenleri, kitleleri, örgütleri hatta devletleri etkilemek, onları kendi amaçları doğrultusunda harekete geçirmek için farklı araç ve yöntemlerle gerçekleştirdikleri iletişim etkinliklerinin tümüdür (Süllü, 2010, 220). Siyasal aktörlerin belli ideolojik amaçlarını, belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere çeşitli iletişim tür ve tekniklerini kullanmaları olarak da tanımlanabilir (Aziz, 2013, 3). Siyasal iletişim; iktidar olma çabalarına uygun olarak yürütülen, propaganda ve halkla ilişkiler teknikleri kullanılarak yapılan iletişim faaliyetleri olarak kavramsallaştırılabilir (Kalender, 2000).

3. VİLADİMİR PUTİN KİMDİR?

Dünyanın en popüler liderlerinden birisi olan Viladimir Vladimiroviç Putin'in kim olduğu dünya kamuoyunun merak konusu olup, hala gizemini korumaktadır. Litaretür taramasında doğrudan Putin'in yaşamöyküsüyle ilgili kaynakların bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda olduğu görülmüştür.

Vladimir Putin, 7 Ekim 1952'de SSCB döneminde adı Leningrad olan St. Petersburg kentinde bir işçi ailesinin çocuğu olarak doğmuştur. Babası Vladimir Spiridonoviç Putin ve annesi Maria İvanovadır (Seyrek, 2018, 6). Babası orta düzeydeki bir teknik okul eğitimine sahip ve savaş sonrası bir fabrikada tekniker olarak çalışarak yaşamını sürdürmüştür (Stoun, 2017, 4) Putin'in çocukluğunun geçtiği ev, kentin merkezindeki Baskov Sokağı'nda 12 numarada bulunan bir "komünalka"² olup, bu dairede üç aile birlikte yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Başlamış ve Deprem, 2018, 43-44).

2 "Komünalka" birden fazla ailenin paylaştığı, genelde her aileye sadece bir odanın düştüğü, mutfak, banyo ve tuvaletin ortak kullanıldığı, yaşam standardı hayli düşük, evlere verilen isimdir.

Öğrencilik yıllarında ve sonraki yaşamında spora meraklı olan Putin, her tür spora ilgi duymakla birlikte profesyonel judocudur (Gevorkyan, Timakova ve Kolesnikov, 2017, 27-28). Putin, üniversitedeki öğrencilik yılları ile ilgili olarak öğrenciyken parasının yetmediğini, ailesine yük olmamak için çalıştığını, o dönem inşaat ekiplerinde çalışanların çok para kazandıklarını, kendisinin de Komi'ye gidip böyle bir ekibe katıldığını, ormanda yollar açıp evler yaptıklarını, işi bitirince biner ruble kadar para kazandıklarını, o zaman için bunun iyi para olduğunu ve bir arabanın dörtte bir fiyatına denk geldiğini anlatmıştır (Gevorkyan, Timakova ve Kolesnikov, 2017, 27-28). Liseden sonra St. Petersburg Devlet Üniversitesi'nde Hukuk eğitimi alan Putin, üniversite sonrası Rus Gizli Servisi'nde (KGB) çalışmaya başlamıştır.

On yıl KGB'nin çeşitli birimlerinde görev yaptıktan sonra 1985-1990 yılları arasında Doğu Almanya'da Dresden'deki yerel istihbarat ofisinde görev yapmıştır (www.kremlin.ru). Berlin duvarının yıkılıp iki Almanya'nın birleşmesiyle Putin zorunlu olarak St. Petersburg'a dönmek zorunda kalmış, "Gizli ajan" kimliğiyle mezun olduğu Leningrad Devlet Üniversitesi'nin Rektörü Stanislav Merkuriyev'e uluslararası ilişkiler konusunda danışmanlık yapmaya başlamıştır (Başlamış ve Deprem, 2018, 73).

Leningrad Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesinden hocası olan Profesör Anatoly SABÇAK'ın St. Petersburg belediye başkanı seçilerek Putin'i Belediye'de çalışmaya davet etmesiyle de kaderi değişmiştir (Rar, 2012, 83). Sabçak, Putin'i Petersburg Belediyesi Dış İlişkiler Komitesi Başkanlığı görevine getirmiş, buradaki başarısı nedeniyle Belediye Başkan Yardımcılığı görevine yükseltilmiştir.

Beleliyedeki görevinin ardından Putin'in kariyeri başdöndürücü bir şekilde gelişmiştir. İlk olarak Yeltsin tarafından 1996 yılında Rusya'nın yurtdışındaki gayrimenkullerinden sorumlu kuruluşun başkan yardımcılığına atanarak Moskova'ya gelmiş, bir yıl sonra Kremlin İdari İşler Başkan Yardımcılığı'na terfi ettirilmiştir. Moskova'nın iktidar koridorlarında dolaşmaya devam eden Putin 1998 yılında bu kez, KGB'nin yerini alan Federal Güvenlik Servisi'nin (FSB) başkanlığına atanmış, yaklaşık bir yıl sonra ise, 9 Ağustos 1999'da Yeltsin tarafından başbakanlık

makamına getirilmiştir (<http://medyagunlugu.com>). 1999'un sonlarına doğru devlet başkanlığı görevinden istifa eden Yeltsin, Anayasa gereği Putin'i geçici başkan olarak ilan ederek devlet başkanlığından ayrılmıştır. Yeltsin, yapmış olduğu açıklamalarda çalışkan ve vefalı olması nedeniyle Putin'i tercih ettiğini açıklamıştır.

Geçici başkan olarak ilan edilen Putin, Yeltsin ve ailesine yargı dokunulmazlığı ve büyük bir emekli maaşı vaat etmiş, Mart 2000'de yapılan başkanlık seçimlerinde, ilk turda tek ciddi rakibi olan komünist Zyuganov'a göre iki kat, %53 oy alarak devlet başkanlığına seçilmiştir. Yeltsin'in yıllardır bahsettiği amaç olan yeni istikrar çağının artık gerçekten başladığı hissedilmeye başlanmış, büyük ekonomik ve sosyal sorunlar devam etse de, bir süre sonra azalmaya başlamıştır. Daha da önemlisi, politikada belirsizlik ve kargaşa yılları sona ermiş veya en azından Rusların çoğu buna inanmışlardır (Rıasanovsky ve Steinberg, 2011,688).

Yeltsin Putin'i neden seçtiğini anılarında anlatırken, ilginç bir olaydan, Sabçak'ın yurtdışına kaçırılmasından söz etmiş ve onun eski patronuna duyduğu vefa ve sadakat duygusundan etkilendiğini söylemiştir. Yeltsin, Putin'de hoşuna giden diğer özelliklerinin arasında, onun hazırladığı raporları son derece başarılı bulmasını, diğerlerinin tersine kendisiyle görüşebilmek için uğraşmamasını, hatta kaçınmasını saymıştır. Görüşmeleri sırasında soğuk durmasından önce rahatsız olduğunu, ancak sonradan bunun karakterinin bir parçası olduğunu anladığını söylemiştir. Kısacası Yeltsin'in bakış açısıyla Putin, ciddi, sorumlu, siyasi hırstan yoksun, Kremlin koridorlarındaki ayak oyunlarına karışmayan, arkasından iş çevirmeyecek, sadık ve sadece söyleneni yapan, güvenilir bir bürokrat olarak görmüştür (Başlamış ve Deprem, 2018, 100). Devlet başkanı seçildikten sonra Putin, her geçen gün popülaritesini artırabilmeyi başarabilmiştir.

Putin 2000 yılındaki seçimlerden başlayarak oy oranlarını da önemli oranda artırmıştır. 2000 seçimlerinde % 53, 2004 seçimlerinde % 71, 2012 seçimlerinde % 63,6 ve 2018 seçimlerinde % 76.66 oy alarak devlet başkanı seçilmiştir (Sentralnaya İzbiratelnaya Komissiya Rossiskiy Federatsii, 2000, 2004, 2012, 2018). Oyların dörtte üçünü olarak seçilebilmek günümüz demokrasilerinde çok fazla karşılaşılabilen bir durum

olmayıp, bu durum sadece Rusya'da demokrasinin tüm kurumlarıyla işlememesine dayandırılmaz. Putin'in seçim başarılarında karizmatik bir lider olmasının yanı sıra etkili halkla ilişkiler uygulamaları son derece önemlidir.

4. PUTİN'İN HALKLA İLİŞKİLER VE İLETİŞİM UYGULAMALARI

Günümüzde halkla ilişkiler disiplini, yalnızca şirketler, sivil toplum kuruluşları gibi sınırlı bir alan ile ilgili olarak faaliyetin ötesine taşınmış, uluslararası ilişkiler kapsamında ülkeler, kentler, liderler tarafından da kullanılabilir hale gelmiştir. Halkla ilişkilerin uygulama alanları; uluslararası ilişkilerdeki diplomatik iletişim ve yürütülen lobi faaliyetlerinden, hükümetlerin halkın yönetime ve kararlara katılımlarının sağlanması, sivil toplum örgütlerinin destek alma çabaları, işletmelerin pazarlama iletişimleri, çalışanların demokratik katılımları gibi uluslararası ilişkilerden, çalışanlarla iletişime kadar geniş bir alana taşınmıştır (Peltekoğlu, 2007, 7). Ülkeler kiralamış oldukları halkla ilişkiler şirketleri aracılığıyla ulusal ilgi ve stratejilerini hedef topluma benimsetmeye çalışmaktadırlar (Jansen, 2017).

Rusya Federasyonu'nun siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan zor koşulları yaşadığı 2000 yılının başında devlet başkanı seçilen Vladimir Putin aradan geçen zaman içerisinde Rusya'yı yeniden bir küresel aktör konumuna ulaştırabilmiş ve ülkesinin siyasi, ekonomik ve toplumsal problemlerinin çözümü noktasında önemli başarı sağlayabilmiştir. Devlet başkanı seçildikten itibaren Rusya'da ve uluslararası kamuoyunda sürekli popülaritesini artırabilen Putin'in bu başarısının en önemli sebeplerinden birisi kuşkusuz halkla ilişkiler ve iletişim uygulamalarıdır.

4.1. Kişisel İmaj Oluşturma Çalışmaları

Rusya Devlet Başkan Putin'in çeşitli spor dallarına ilgi duyduğu; ancak Jüdo sporuyla profesyonel olarak ilgilendiği bilinmektedir. Halkı nazarında güçlü ve sağlıklı olduğunu göstermek için sıklıkla judo yapmakta

ve bunu kamuoyuyla paylaşmaktadır. Judonun yanında buz hokeyi oynamakta, zaman zaman kabine üyeleriyle maçlarda görüntü vermektedir. Bazen Sibiry'a da avlanırken, bazen nesli tükenmekte olan hayvanları kurtarıırken, bazen de bir kutup ayısının üzerine binmiş şekilde resimleri ve görüntüleri medyaya servis edilmektedir. Bu uygulamalar halkla ilişkiler çalışması olarak değerlendirilebilir.

KGB'de almış olduğu eğitim Putin'i daha az konuşan ama çok dinleyen birisi haline getirmiştir (Onay, 2018, 17). Bürokrasideki yıllarında rüşvet almadığı, açık sözlü ve vatansever birisi olduğu (Gessen, 2012,29) sürekli gündemde tutulmaktadır. Putin'in kişisel imaj çalışmasına çok önem vermesi ve bunu sistemli bir şekilde yapmayı başarabilmesi istihbaratçı kökeni ile yakından alakalıdır. Çünkü istihbaratçılar ilişki yönetimi, iletişim ve halkla ilişkiler konularında ciddi bir eğitim almakta ve iş yaşamında bunların pratiğini yapmaktadırlar. ABD'de yayımlanan dergilerde yılın adamı seçilmesi, dergilerde sporcu ve korkusuz Putin imajının yaratılması, gazetelerde gündeme ilişkin makalelerinin yayımlanması, internet sitelerinde sürekli hakkında olumlu haber yaptırılması kişisel imajını profesyonel bir şekilde oluşturduğunu göstermektedir.

Putin yıllardır ABD merkezli halkla ilişkiler şirketleri ile çalışarak stratejik hedeflerini uluslararası kamuoyuna anlatmaya çalışmaktadır (Jansen, 2017). Putin'in imajı için 25 milyon dolar harcadığı sıklıkla dile getirilmektedir. Yürütmüş olduğu halkla ilişkiler ve iletişim çalışmalarıyla ABD'nin küresel meselelerdeki liderlik konumunu sarsmıştır. ABD Adalet Bakanlığı verilerine göre, Omnicom Group Inc bünyesinde faaliyet gösteren Ketchum, Rusya adına yaptığı çalışmalardan bugüne kadar 25 milyon dolardan fazla kazanmıştır. Firma ayrıca, Rusya'nın doğal gaz devi Gazprom'dan da yaklaşık 26 milyon dolar gelir elde etmiştir. Ketchum, 2007'de Time dergisinde Putin'in "Yılın Adamı" seçilmesi içinde başarılı bir lobi faaliyeti yürütmüş, ABD Dışişleri Bakanlığından, Rusya'nın insan hakları siciline yönelik değerlendirmelerini yumuşatmasını istemiş, Rusya'nın insan hakları ihlallerini gündeme getiren gazetecilerle temasa geçerek Putin'in imajını düzeltme çalışmalarında bulunmuştur. Ketchum Reuters muhabirleri dâhil çok sayıdaki gazeteciyi;

Rusya'daki ekonomi zirveleri, teknoloji şirketleri, golf ve spor müsabakaları, Soçi'deki 2014 Kış Olimpiyatları hakkında haber yapmaya teşvik etmiştir. Firma, Reuters'dan gelen sorulara verdiği cevabında, Rus hükümetiyle çalışmalarının, Rusya Federasyonu ile Batı medyası arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik olduğunu ve daha geniş bir diyalog oluşturmayı amaçladığını dile getirmiştir (<https://www.internethaber.com>).

Putin'i Outdoor dergisinde "en soğukkanlı siyasetçi siz misiniz" sorusuyla yüceltme cabaları, CNBC ve Amerikan internet gazetesi Huffington Post'ta 2011-2013 yılları arasında görünüşte bağımsız profesyoneller tarafından yazılan Rusya'yı öven yazılar, The New York Times'da ABD'li iş adamlarının Rusya'yı destekleyen yazıları, The New York Times'da çıkan Putin'in makalesi halkla ilişkilerdeki iki yönlü iletişim ilkesi yerine, tek taraflı bir düşünceyi karsıdakine benimsetmeye çalışan bir yapıya dönüşmüştür (Büyükdogan, 2016, 201). Bu durum Putin'in kişiliğiyle de örtüşmektedir.

Putin devlet başkanı seçildikten hemen sonra Natalya GEVORKYAN, Natalya TİMAKOVA ve Andrey KOLESNİKOV isimli üç Rus gazeteciye yaşam öyküsünü anlatmış ve bu görüşme notları "**Kendi Anlatımıyla Putin**" başlığıyla kitaplaştırılmıştır. Soru cevaplardan oluşan kitap doğrudan bir halkla ilişkiler çalışmasıdır. Kitapta Putin'in, çocukluğundan başlayarak devlet başkanlığı makamına gelişine kadar olan süreç anlatılırken adeta bir halk adamı, bir kahraman profili çizilmiştir.

4.2. Medya Organları Aracılığı İle Yürütmüş Olduğu Faaliyetler

Rusya Federasyonu devlet başkanı FORBES³ tarafından 3 yıl üst üste dünyanın en güçlü erkeği seçilmiştir. Bu durum Putin'in küresel medyadan ustaca yararlandığını göstermektedir.

Rusya, 2000 yılından itibaren Amerikalı Edelman halkla ilişkiler firmasıyla çalışmaya başlamış, 2006 yılından itibaren ise ülke ve lider imaj faaliyetleri için dünyanın 4. büyük halkla ilişkiler şirketi olan Amerikalı

3 Küresel ölçekte faaliyet gösteren ABD merkezli medya şirketi.

Ketchum'la çalışmaya başlamıştır. Ketchum kısa zamanda kendisinden bekleneni vermiş ve kitleleri ikna etmeye başlamıştır. Bir ABD şirketi olan Ketchum öncelikle “batılı, batılıya daha iyi anlatır” mantığıyla ABD'ye ve sonra dünyaya batılı kitle iletişim araçları aracılığıyla bambaşka bir Rusya profili çizmeye başlamıştır (Büyükdoğan, 2016, 197).

Putin, zamanla PR alanında deneyim kazanmıştır. Eylül 2013'te bir ABD'li PR şirketinin yardımıyla New York Times gazetesi için makale kaleme alarak, ABD halkını ülkelerinin Suriye'ye askeri harekât düzenleme planına karşı çıkmaya çağırmıştır. Putin makalesinde Barack Obama'nın Suriye'de Esad rejimine karşı askeri harekâta başlamadan önce diplomatik çabalar için beklemesi gerektiğine dikkat çekerek, kendisini demokrasi taraftarı olarak lanse etmiştir. Putin, Kremlin destekli medya organları, internet aracılığıyla ya da billboardlar üzerinden ABD'li kitlelere Rusya'nın görüşlerini aktarmaktadırlar. Bu durum ABD'lilerin Irak, Suriye ve Ukrayna gibi konularda Rusya'ya bakışını etkilemektedir (<https://tr.sputniknews.com>).

Putin sıklıkla sıradan insanlarla buluşmakta ve bunu medya organları aracılığıyla paylaşmaktadır. Çocuklarla buluşup farklı bir görüntü verebilmekte, metal işçileriyle buluşup sorunlarını dinleyebilmekte, yöneticilerle buluşup uyarılarını sıralamaktadır (Pertsev, 2019). Putin yönetimi Rusya içerisindeki ana akım medya organlarını, internette dâhil olmak üzere, kontrol altına almış olup kamuoyunu istediği şekilde yönlendirebilmektedir (Ognyanova, 2014,21). Yurtdışı faaliyetleri içinse 7/24 yayın yapmakta olan RT haber kanalını kurduştur (Loughh, 2013).

Soçi Olimpiyatları ile Rusya'nın “güçlü, istikrarlı, modern ve zarif” bir ülke olduğu imajı medya aracılığıyla uluslararası kamuoyuna verilmek istenmiştir. Bu yolla ülkede insan hakları ihlalleri ve ekonomik olumsuzluklar perdelenmek istenmiştir (Martirosyan, 2019). Ayrıca 2018 Dünya Kupası da Putin'in gerçek bir halkla ilişkiler zaferidir. Dünya futbolunun yıldız oyuncularını Kremlinde ağırlandarak medya organlarının dikkati Putin'in üzerine çekilmiştir (Rosenberg, 2018).

4.3. Direkt Hat Uygulaması

Putin, her yıl düzenlenen “Direkt Hat Programı” kapsamında ülkenin dört bir yanından gelen farklı konulardaki soruları yanıtlamaktadır. Halkın devlet başkanına iletmek istediği sorular önceden kurulan çağrı merkezlerine gönderilebildiği gibi, program anında verilen bir telefon numarasına mesaj olarak da iletilebilmekte veya resmi web adresinden yönlenebilmektedir. Program devlet kanalları ve internetten canlı olarak yayınlanmakta ve ülkenin birçok bölgesine dev ekranlar kurularak halkın büyük kesimine ulaşılmaya çalışılmaktadır. Programda Rus lidere iç politika, dış politika, ekonominin yanında kişisel sorularda iletilebilmektedir.

İlki 24 Aralık 2001 yılında düzenlenmiş olan ve iki kanal (ORT-RTR) tarafından yayınlanmış olan “Direk Hat Uygulaması”nda Putin’e doğrudan 1120 soru yöneltilmiştir (Stepenov, 2019). 2018 yılında 3 saat 58 dakika süren Vladimir Putin’le Direkt Hat programında soru sayısı 3 milyonu geçmiştir; ancak Putin soruların sadece 55’ini yanıtlayabilmiştir. En uzun “Direkt Hat” rekoru ise 2013’te kırılmış, 4 saat 47 dakikalık programda Putin 85 soruyu cevaplamıştır. Bu etkinliklerin Rus liderin halkla ilişkiler yönetimi kapsamında gerçekleştirilmektedir (<https://businessht.bloomberght.com>).

4.4. İletişim Ofisleri

Putin ülkenin değişik bölgelerinde “devlet başkanlığı iletişim ofisleri” kurdu muştur. Bu ofisler aracılığıyla hem halkın talepleri doğrudan Kremlin’e ulaştırılabilmekte, hem de bölgesel düzeydeki sorunlara başkanlık müdahalesiyle çözüm aranmakta, dolaylı olarak da bölgesel yönetimler üzerinde bir denetim mekanizması sağlanmış olmaktadır.

Putin iktidara geldikten sonra federe birimlerin yetkilerini kısıtlama yoluna gitmiştir. Rusya Federasyonu topraklarını, yöneticilerinin kendisi tarafından atandığı, 9 federal üst bölgeye ayırmış ve bu yöneticilere devlet başkanına ait tüm yetkileri kullanabilme yetkisini vermiştir.

İletişim ofisleriyle beraber değerlendirildiğinde aslında ülkenin her bölgesine doğrudan ulaşabilme olanağına kavuşmuştur.

5. SONUÇ

Rusya Federasyonu'nun totaliter bir sistemden liberal sisteme geçiş döneminin tüm olumsuzluklarını yaşadığı bir dönemde devlet başkanı seçilen, birçoklarına göre Rus derin devleti tarafından seçtirilen, Vladimir Putin, kısa sürede ülke içerisinde ve uluslararası camiada popüleritesini artırmıştır. 2000 yılında girmiş olduğu ilk devlet başkanlığı seçimlerinde oyların % 53'lük bir kısmını almasına karşın 2018 seçimlerinde oyların % 76,66'sını alabilmeyi başarmıştır. Ülkesinin zor koşullarda bulunduğu 2000 yılından bu yana geçen 19 yıllık sürede oylarını 14 puana yakın artırabilmiştir. Ayrıca 2000 li yıllarda Rusya artık bölgesel güç bile kabul edilmezken, Putin'in liderliğinde aradan geçen 19 yılda Rusya küresel meselelerde sözü dinlenir bir aktör haline gelmiştir. Bu durumun siyasi, ekonomik, toplumsal ve dış politika uygulamaları başta olmak üzere çeşitli nedenleri⁴ bulunmakla birlikte, Putin'in popüleritesinin artmasında yürütmüş olduğu profesyonel halkla ilişkiler ve iletişim uygulamalarının da önemli payı bulunmaktadır.

Çeşitli spor dallarına ilgi duyan Putin, güçlü ve sağlıklı olduğu imajını vermek için Judo ve buz hokeyi maçlarına çıkmış, kişisel imajı ve ülkesinin uluslararası imajı için halkla ilişkiler şirketlerine ciddi kaynak aktarmıştır. Zaman zaman küresel medyada makaleler yayınlayarak uluslararası kamuoyuna mesajlarını iletebilmiştir. İstihbarat eğitimi almış olması ve istihbaratçılık deneyimi kamuoyu algısı oluşturmada kendisine avantaj sağlamıştır; çünkü istihbaratçıların en önemli özelliklerinden birisi de algı oluşturma ve yönetimidir.

Her yıl düzenlemiş olduğu "Direkt Hat Programı" kapsamında ülkenin dört bir yanından gelen farklı konulardaki soruları canlı yayında yanıtlayarak halkına ulaşılabilir ve şeffaf bir başkan olduğu mesajını

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. AĞIR, Osman (2019), Yeni Demir Yumruk: Putin'in Yükselişi, Orion Kitabevi, 1. Basım,

verebilmiştir. Putin ülkenin değişik bölgelerinde “devlet başkanlığı iletişim ofisleri” kurdu muştur. Bu ofisler aracılığıyla hem halkın talepleri doğrudan Kremlin’e ulaştırılabilmekte, hem de bölgesel düzeydeki sorunlara başkanlık müdahalesiyle çözüm aranmakta, dolaylı olarak da bölgesel yönetimler üzerinde bir denetim mekanizması sağlanmış olmaktadır. Tüm bu uygulamalar Rus halkının Putin’e olan güvenlerini artırmakta ve ülkelerinin emin ellerde olduğu fikrinin Ruslar arasında yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Sonuç olarak; katkı oranı ölçülebilir olmasa da, 2000 yılında katılmış olduğu ilk seçimlerden bugüne sürekli oy oranlarını artırabilmesi ve dünyanın en tanınmış liderleri arasına girmiş olmasında Putin’in profesyonel halkla ilişkiler ve iletişim uygulamalarının önemli bir payı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AĞIR O. (2019), **Yeni Demir Yumruk: Putin'in Yükselişi**, Orion Kitabevi, 1. Basım,
- AZİZ, A. (2013), **Siyasal İletişim**, (4. Baskı), Ankara: Nobel Yayınları,
- BAŞLAMIŞ, C. ve DEPREM O. (2018), **Vladimir Vladimiroviç Putin: Rusya'yı Ayağa Kaldıran Lider**, 1. Basım, İstanbul: Doğan Kitap
- BEKTAŞ, A. (1996), **Kamuoyu İletişim ve Demokrasi**, İstanbul: Bağlam Yayınları,
- BÜYÜKDOĞAN, B. (2016), "Küresel Güçlerin Bölgesel Çalışmalarında Küresel Halkla İlişkiler Şirketlerinin Uygulamaları: Rusya Örneği"ss:189-206, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:15, Sayı:56,
- GEVORKYAN, N.; *TİMAKOVA N.* ve *KOLESNİKOV, A.* (2017), **Kendi Anlatımıyla Putin**, Çev. Faruk Ünlütürk, Ankara: Astana Yayıncılık,
- GESSEN, M. (2015), **Putin: Yüzü Olmayan Adam**, Çev: Gözde Soykan, İstanbul: Epilson Yayınevi,
- JANSEN, Sue C. (2017), "Putin's flacks: Russia's Stealth Public Relations War", <http://theconversation.com/putins-flacks-russias-stealth-public-relations-war-80133>
- KALENDER, A. (2000), **Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri**, Konya: Çizgi Yayınevi,
- LOUGH, J. (2013), "Russia's Public Relations Disaster in the North", <https://www.themoscowtimes.com/2013/10/14/russias-public-relations-disaster-in-the-north-a28595>,
- MARTİROSYAN, L. (2019), "20 Years of Putin in Power: A timeline", <https://www.pri.org/stories/2019-08-09/20-years-putin-power-timeline>
- OGNYANOVA, K. (2014), "Media Control in Putin's Russia – Implications for Online Content", <https://pdfs.semanticscholar.org/8f99/f26149e-59d600f37bdf0-17809f6a3d4b51c.pdf>,
- ONAY, Y. (2018), **Vladimir Putin, Baştan Sona Bir Hayat**, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık,
- ÖZODAŞIK, M. (2018), Halkla İlişkiler ve İletişim, Ed.Fatma Seçil Banar, Anadolu Üniversitesi Yayını, Yayın No: 2682,
- PELTEKOĞLU, F.B. (2007), Halkla İlişkiler Nedir? İstanbul: Beta Yayınları,

- PERTSEV, A. (2019), “Noviy Format Obşeniya Putina c Naseleniem”, <https://carnegie.ru/commentary/72609>
- RAR, A. (2012), **Kuda Poydet Putin? Mejdu Kitaem i Evropoy**, Moskva: Olma Media Grup,
- RIASANOVSKY N. V. ve D. STEINBERG M. (2011), **Rusya Tarihi**, Çev: Figen Dereli, İstanbul: İnkilap Kitabevi,
- ROSENBERG, S. (2018), “Russia the Real Winner of World Cup 2018?” <https://www.bbc.com/news/world-europe-44812175>
- SENTRALNAYA İZBİRATEL NAYA KOMİSSİYA RUSSİSKİY FEDERATSİİ, (2019), Vıbori Prezidenta Rosisykoy Federatsii 2018 God, http://www.cikrf.ru/banners/vib_arhiv/, Erişim Tarihi: 12.08.2019
- SEYREK, A. (2018), **Vladimir Putin**, İstanbul: Mavi Çatı Yayınları,
- SHARKOV, D. (2016), Vladimir Putin’s Most Ridiculous Publicity Stunts Of 2016, <https://www.newsweek.com/vladimir-putin-ridiculous-pr-stunts-2016-536626>
- STEPENOV, G. (2019), “Pryamaya Linniya s Viladimirom Putinim”, <https://news.ru/economics/pryamaya-liniya-putin-efir-voprosy-obrasheniya/>
- STOUN, O. (2017), **İnterviyu s Vladimirom Putinim**, Moskvo: Alpina Publişer,
- SÜLLÜ, Z. (2010), Siyasal Halkla İlişkiler Sürecinde Hesabı Verilebilirlik, ss.216-228, Selçuk İletişim, Cilt: 6, Sayı:3,
- TÜRK DİL KURUMU, (2019), <http://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 26.08.2019,
- <http://medyagunlugu.com>, İşte Putin’in hikayesi, <http://medyagunlugu.com/haber/iste-putinin-hikayesi-43870>, Erişim Tarihi: 13.08.2019,
- <https://tr.sputniknews.com/analiz/201511131019001731-rusya-putin-halka-iliskiler/> Erişim Tarihi: 13.08.2019,
- <https://businessht.bloomberght.com/guncel/haber/1224607-rusya-hakkinda-merak-ettiklerinizi-putini-arayarak-ogrenin>, Erişim Tarihi: 23.08.2019,
- <https://www.internethaber.com/putin-imaji-icin-25-milyon-dolar-harcadi-583922h.htm>, Erişim Tarihi: 23.08.2019,

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2020
Yıl 10, Sayı 1, ss.105-112.

Journal of Individual & Society
June 2020
Year 10, Issue 1, pp.105-112.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.713207>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 01.04.2020
Kabul Tarihi: 21.06.2020

Article Type: Research article
Submitted: 01.04.2020
Accepted: 21.06.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Işık, C. (2020). Hegel'in Hristiyan-Cermen İlkesi: İlahilik-Beşerilik Birliği. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), 105-112.

HEGEL'İN HRİSTİYAN-CERMEN İLKESİ: İLAHİLİK-BEŞERİLİK BİRLİĞİ¹

HEGEL'S CHRISTIAN-GERMAN PRINCIPLE: THE UNITY OF DIVINITY AND SECULARITY

Ceyhan IŞIK

ceyhan011980@gmail.com,

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5067-1799

Öz

Georg Wilhelm Friedrich Hegel sonrası felsefe Avrupa'da epey ladini bir yola girdi. Gerçi Hegel öncesi de Avrupa'da din birçok yönden önemini kaybetmişti. İdealist filozoflar ise din ve felsefe arasında bir ahenk bulmaya çalıştılar. Bu bağlamda Hegel, ilahilik ve beşeriliğin vahdeti anlamana gelen Hristiyan-Cermen birliği ilkesini öne sürdü. Bu öğretiyeye göre Hristiyanlık ve Cermenlik arasında herhangi bir çatışma bulunmamaktadır. Bu öğretilinde Hegel, Hristiyanlığın ruh öğretisini merkeze alır. Ayrıca o, Yunan felsefesinin ilahilik-beşerilik birliği öğretilerinden mahrum kalmasını gayet normal karşılıyordu. Bununla birlikte birçok filozof, ilahi boyutu görmezden geldi ve Hegel

1 Bu makale "Din Siyaset İlişkisi Açısından Hegel'de Devletler İlişkisi" adlı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

sonrası felsefe tarihinde salt dünyevi bakışın öne çıktığını söylemek imkân dâhilindedir. Ne var ki bu, Hegel'in istemediği bir durumdu. **Anahtar Kelimeler:** Din, laiklik, birlik, ruh, rahip.

Abstract

The philosophy has gone to a very non-religious way after Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Actually religion had lost his significance before Hegel. The idealist philosophers tried to find a concordance between religion and philosophy. In this sense Hegel puts the Christian-German principle forward, which means the unity of divinity and humanity. There would be no any conflict between divinity and humanity according to this teaching. In his teaching, Hegel put the Christian spirit on central of his doctrine. He found it quit normal as a conclusion that the Greek philosophy was devoid of this teaching. However many philosophers ignored the divine side of this doctrine and it is possible to assert that the pure secular attitude came into prominence after Hegel in the history of philosophy but this was a situation that Hegel did not want.

Keywords: Religion, secularism, unity, spirit, priest.

1. GİRİŞ

Felsefede genelde Aristocu tutum izlenerek bir şeyin örneğin teo-ride ya doğru ya da yanlış, pratikte ya iyi ya da kötü, sanatta ise ya güzel ya da çirkin olduğu belirtilir. Netice itibarıyla Aristoteles ve birçok takipçisi bize iki seçenek sunarlar: A veyahut B diye. Buna göre bir şey vardır veyahut yoktur, iyidir veyahut kötüdür, güzeldir veyahut çirkindir. Bu keskin iki şıklı zıtlık öğretisi; felsefe, ilahiyat, doğa bilimleri ve siyaset biliminde bir şeyin aynı anda hem ilahi hem de beşeri olabileceğiyle ilgili görüşe engel teşkil eden unsurlar arasındadır. Dolayısıyla genelde bir şeyin ilahi veyahut beşeri olup-olmadığı tarih boyunca sorulagelmıştır. Oysa Hegel, ikilemleri aşma yanlısıdır ve buna ulaşmak için çok faal bir biçimde birlik öğretisini kullanır. Bu öğretiye göre mesele varlık ve yokluk, mutlak zıtlıklar olmayıp her iki olgu oluş kavramı içinde birleşirler.

Birçok alanda -ki buna bilimleri sınıflandırmak da dâhil olmuştur- bir şeyin ya dini ya da dünyevi olduğu belirtilir. Mesela oruç dini olarak addolunurken perhiz dünyevi olarak lanse edilir. Yeri geldiğinde, yağmur yağma meselesinde olduğu gibi, ilahilik ve dünyeviliğin çatıştığı da ileri sürülmüştür. Ayrıca tümel ilahi irade ve tikel beşeri irade arasında uyuma gidildiği için kader sorununun halledildiği gibi fikirler serdedilmiştir.

Hegel'in birlik görüşü yoluyla ilahilik ve beşeriliği, Hristiyanlık ve Cermenlik yoluyla çatıştırmadığını göstermek bu makalenin araştırma konusudur. Bu konu ayrıca bildiğimiz kadarıyla şimdye kadar detaylı bir şekilde ele alınmış bir konu değildir.

Öncelikle Cermenlerin kim oldukları ve Hristiyanlık ile ilgileri detaylı bir biçimde ele alındıktan sonra, Hristiyan ruh öğretisi bağlamında ilahilik-beşerilik uzlaşısı ele alınacaktır. En sonda ise politik laiklik ve Hegel'in yaklaşımlarının günümüz ile olan bazı ilgilerine değinilecektir.

2. Varlık Tarihi versus Ruh Tarihi

Hegel nezdinde Cermen dünya, Cermen ırkı ile başlamamaktadır. Böyle bir yaklaşım yalın müdrikenin bakış açısıdır ve buna göre Cermenlerin tarihi sadece yalın olarak tarihsel öneme sahip olurdu. Hegel açısından mevcudiyetin bir tarihi vardır, ama bu ancak dışsal mevcudiyet için geçerlidir. Oysaki Hegelyen ruh bununla yetinmez. Hegel'e göre hakikate tekabül eden ruhun tarihi olan dünya tarihi, yalın tarihi konu edinen mevcudiyetin tarihinden farklıdır. Taş-toprakla başlayan varlık tarihinin aksine, dünya tarihini devlet ile başlar. Devleti oluşturduğu için tarihin yanı sıra devlette din ile başlar. Bu Hegelyen bakış açısının Cermen tarihinin başlangıcına da uygulanması gerekir. Bu perspektife göre Cermenlerin ruhsallaşması ile Cermen dünya başlamış olacaktır. Bunu sağlayan unsur ise Hristiyanlıktır (Hegel, 1989: Werke 12: 415-417).

Ludwig Siep'in işaret ettiği gibi, Hegel için Cermenler Roma topraklarını fetheden ve Hristiyanlığı kabul eden kuzeyli ve doğulu barbarlardı.

Bu topluluk ayrıca felsefede Yunan; hukukta ise Roma mirasına sahip çıkmıştı (Hegel, 1996: 438; 1986, Werke 19: 531-532; Siep, 2003; 12). Hegel'e göre Hristiyanlık bizatihi özgür ruh dinidir. Aristoteles gibi tanımın bir şeyin hakikatini verdiği görüşünde olan Hegel için bu ayrıca Hristiyanlık dininin tanımıdır. Bundan dolayı Hristiyanlık şu öğretiyi sahiptir: Tanrı ruhtur. Cermen dünya da bu Hristiyan öğretinin Hegel açısından sonucu ise, Cermen dünya da herkesin özgür olmasıdır. Doğu dünyasında yalnızca despot, demokratik Yunan ve aristokratik Roma dünyasında ise bazıları özgür iken Cermen dünya da herkes özgürdür:

<i>Tarih Evreleri</i>	<i>İdare şekli</i>	<i>Özgürlük Durumu</i>
<i>Doğu</i>	Despotizm	Despot
<i>Yunan</i>	Demokrasi	Bazı
<i>Roma</i>	Aristokrasi	Bazı
<i>Hristiyan-Cermen</i>	Meşruti Monarşi	Herkes

3. Aristoteles'in Bilmediği Ruh Öğretisi

Hegel, Aristoteles'in herkesi özgür olarak tanımamasının nedeni olarak onun Hristiyanlığın ruh öğretisini bilmemesine bağlar. Dolayısıyla Aristoteles'in bu öğretilerden mahrum olduğunu düşünür. Gerçekten de Aristoteles, her ne kadar insanı düşünen canlı olarak tanımladıysa dahi kölenin de kendi tabiatı gereği köle olduğunda ısrar eder. Aristoteles ayrıca barbarları Yunan medenilerinin karşısı olarak telakki eder ve onları yurttaşlıktan mahrum bırakır. Hegel ise Hristiyanlığın her insanın tabiatı gereği insan ve özgür olduğu öğretisini dünyaya ilan ettiği görüşündedir. Ek olarak Hegel, Cermen örneğinde gördüğümüz gibi, barbarlığın aşılabileceğini hatta barbarlığın olumlu yönlerini ortaya koymaya çalışır. Neticede Cermen dünyanın özgür olmaması diye bir durum söz konusu olmayacaktır. Yukarıda belirtildiği gibi, Hegel'e göre Cermen dünyada herkes özgürdür ve tarihin zirvesi olan Cermen evre dünyanın sonudur: (Hegel, 1989, Werke 12: 134) "Doğal yaşlılık zayıflıktır, ancak ruhun yaşlılığı ise onun mükemmel olgunluğudur" (Hegel, 1989, Werke 12: 140). Hegel nazarında en mükemmel din Hristiyanlıkta sonsuz-ilahilik ve sonlu-beşerilik birliğinden söz edilmektedir. Ona göre ilahilik ve beşeriliği birbirinden esas ayıran müdrikdir, yoksa ruh değil (Hegel,

1996: 85). Hristiyan dininde Tanrı kendisini Mesih olarak açıkladığı için Tanrı'nın insan oluşundan bahsedilebilmektedir. Bu aynı şekilde Hz. İsa bağlamında hem ilahilik hem de beşerilikten söz edilmesini mümkün kılar (Hegel, 1996: 479). Bunun yanı sıra Hegel'in Hristiyanlık delili olarak adlandırdığı Ontolojik Delil'de (Weiße, 1982: 65, 67) insani ruh mutlak tanrısal ruh ile uzlaşır. İşte tam bu nokta Cermen ilke "ilahi ve beşeri doğaların birlik ilkesi" (Hegel, 1989, Werke 7: § 358; Ottmann, 2014: 271; Emundts, Horstmann, 2002: 106) ile ilgilidir. Netice itibarıyla Hristiyanlıkta "Tanrı kendisini insan yaptı" (Hegel, 1973: § 29) ve bu yolla da kendisinin bilinir olmasını sağladı. Hegel, tüm bu süreçleri Hristiyanlığın kuzey Cermen dünyasını dini bir ilke olarak oluşturması olarak yorumlar. Lakin o, ilk etapta bu dünyayı soyut, kendinde imkân; henüz dünyevi görmemektedir. Bu dünyanın kendisini dünyevilik ile uzlaştırması gerektiği inancını paylaşır. Böylece somut, kendisi için gerçeklik olsun ve bu gerçeklik Hegel için barbar gerçekliğidir. Bu dünyevi gerçekliğin kabalık ve keyfilik olarak sahneye çıktığına değinir. Bu kabalık ve keyfilik ise ruhsal ilke yoluyla kaldırılıp-içselleştirileceğini ve barbarlığın buna göre hakikatini bulduğunu iler sürer. Bu süreç Hegel için barbarlığın ruhsal dünyaya entegre edilmesidir. Bu başka bir açıdan barbarlığın kendisini kilisede kaybetmesidir. Kendisini kilisede kaybeden barbarlık, kilise içinde farklı bir biçimde var olmuştur. Netice itibarıyla kilise ve devlet kontrolündeki barbarlık olumlu roller oynayacaktır ki, bunlardan birisi devlet oluşumudur. Cermen dünyayı barbarlığın olumlu sonucu olarak algılayan Hegel, kilise ve devletin Cermen dünyada çatışmayacağına altını çizer (Hegel, 1989, Werke 12: 140-141). Sonuç itibarıyla bu ilahilik-beşerilik birliği ilkesi bizatihi Hristiyan-Cermen ilke olacaktır: "ruhsal olan artık devlete yabancı değildir." (Hegel, 1989, Werke 12: 140). Böylece ilahi kilise ve dünyevi barbarlık sayesinde bireysel devlette ruhsallık ve dünyevilik uzlaşmaktadır. Hegel'in bu sadette Cermen Felsefenin Hristiyanlık ile uzlaştığı ile ilgili görüşünün hatırlatılması doğru olacaktır: "Cermen Felsefe Hristiyanlık içerisinde yer alan felsefedir" (Hegel, 1986, Werke 18: 123). Bu felsefede Tanrı mutlak ruh olarak tanınır. Her şey -ki buna dünyevi olanlar dâhildir- Tanrı ruh olarak kavrandığı için ruh ile uzlaştırılır.

3. Laik Rahip Evliliği

Katolikliğin aksine Protestanlıkta “clericus” sınıfının olmadığını belirten Hegel için Protestanlıkta herkes bizatihi “laicus”tur. Bu nedenden “laicus” Protestan din adamı evlenebilmektedir. Bununla beraber Hegel, din adamı olgusunun bizatihi tanrısal bir durum olduğunun da bilincindedir. Fakat Protestanlıkta -Katoliklikte olduğu gibi- rahiplik belli bir zümreye ait değildir ve bu yüzden Protestanlıkta bir din adamı sınıfı veyahut zümresinden bahsedilmediğinin altını çizerek. Dolayısıyla Protestanlığa göre her mümin bir nevi din adamıdır, rahiptir (Hegel, 1989, Werke 12: 454-456, 465-496, 503). Aslında Hegel, Protestanlığın bu konuda bir nevi demokratik, Katolikliğin ise buna karşın bir nevi aristokratik olduğunu söylemek istediği belirtilmelidir. Neticede Protestanlık nazarında tanrısal olma muayyen bir sınıfa tekabül etmemekte ve tüm müminler hem ilahi hem de beşeri olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Hegel’in ilahilik ve beşeriliği aynileştirmede, aksine birbirleriyle uyum içerisinde gördüğüdür. Eğer ilahilik ve beşerilik tam anlamıyla aynı olsa idi, ikisinden birinin fazlalık olarak algılanması gündeme gelebilirdi. Aslında birçok Hegel okuyucusunun -ki buna Karl Marks dâhildir- aslında yaptığı budur. Yapılan bu işlem aslında bir nevi Hegel felsefesinin ilahi boyutunu parantez arasına alma veyahut direkt atma manasına gelmektedir. Böylece ilahilik-beşerilik birliğiyle uyum halinde olan Hegel mantığı ve felsefesi, mesela durumun tek taraflı diyalektik materyalizmde olduğu gibi, sadece beşeri yönüyle lanse edilir. Bu ise insan ve toplumun gelişimini ilahilikten soyutlanmış olarak yorumlamak anlamına gelir.

4. SONUÇ

Hıristiyan-Cermen muhitinde yetişmiş olan Hegel’in yetiştiği ortama uygun ilkeler çıkarmıştır. Bu sebepten Hegel için felsefenin sadece entelektüel bir okuma uğraşısı olmadığı gözden kaçırılmamalıdır. Öyle görünüyor ki o, felsefeyi bir yaşam tarzı haline getirmiş ve Batı Hıristiyan kültürünün yaşadığı deneyimleri, kendi dünyasında tecrübe etmişti. Bu Hegel’i salt akademisyen olmaktan öteye götüren en önemli etkenler arasındadır.

Hıristiyanlığın doğasında bulunan teslis ve hulul akidelerinin yeri geldiğinde Hegel'in felsefi çerçevesine katkıda bulunmaktadır. Bir filozof olarak Hegel, bu olguya sadece Hıristiyan bir mümin olarak yaklaşmamış, ayrıca bu tarz öğretilerde felsefi ilkeler aramıştır. İşte bunlardan biri ilahilik-beşerilik ilkesidir.

Son zamanlarda felsefenin ciddi anlamda din olmadan yapıldığı tarihi bir gerçekliktir. Oysaki Hegel için sonsuzluk olgusunu bizatihi içinde taşıyan din, felsefenin merkezinde yer alması gereken ana etmenlerdendir. Dolayısıyla din, felsefe için vazgeçilmez bir unsur olmaktadır. Bunu gösteren ana öğretilerden biri -bu makalede tartışılan- ilahilik ve beşeriliğin çatışmadan birlikte bulunabileceğidir. Hegel, ilahilik ve beşeriliği birlik halinde algılamayan tüm felsefi öğretileri bir nevi dogmatizm olarak görür gibidir. Buna göre örneğin salt ilahi felsefeyi bir çeşit dogmatik teoloji, salt beşeri felsefeyi ise bir nevi dogmatik antropoloji ve materyalizm olarak addettiği ileri sürülebilir.

İmdi ise Hegelyen ilahilik-beşerilik vahdet öğretisinin İslam düşüncesi açısından kısaca değinmek istiyoruz. Bildiğimiz kadarıyla ne İslam felsefesi ne de tasavvuf ilahilik-beşerilik dengesini direkt bir araştırma konusu ve ilkesi olarak sunmamıştır. Buna karşın bu ilkenin adı konmamış olsa dahi İslam tarihinde aslında ilahilik-beşerilik dengesine birçok noktada değinildiği görülecektir. Hakikat-i Muhammediyye öğretisi muhtemelen bu konunun en çarpıcı örnekleri arasında yer alır. İbnü'l-Arabî, gerçekten de bu öğretiyi hem ilahi hem de beşeri nitelemelerle uyumlu bir şekilde izah etmeye çalışır. İlahilik-beşerilik dengesi açısından tartışılması gereken hususlar arasında şunlar da sıralanabilir: Din-devlet ilişkileri, fitrat ve nübüvvet. Çağdaş İslam düşüncesinde ise ilahilik-beşerilik uyumuna Fazlurrahman'ın önem atfettiğine değinmek gerekir. O, şu iddialı cümleyi kurabilmişti: "Eğer lâik olan şeye dini bir nitelik verilecekse, bizzat dinin laikleşmesi gerekecektir." Fazlurrahman'ın sahip olduğu bu ilahilik-beşerilik birliği öğretisi, vahiy öğretisini de şekillendirmişti: "Kuran hem tamamıyla Allah kelimasıdır, hem de olağan anlamda Hz. Muhammed'in kelimasıdır".

KAYNAKÇA

- HEGEL, GWF. (1986). Glauben und Wissen oder die Reflexionsphilosophie der Subjektivität in der Vollständigkeit ihrer Formen als Kantische, Jacobische und Fichtesche Philosophie, *Jenaer Schriften* içinde, Werke 2, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- (1989). *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, Mit Hegels eigenhändigen Notizen und den mündlichen Zusätzen, Werke 7, 2. Aufl., Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- (1996). *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*, Band 12, Hrsg. Karl Bremer, Hamburg: Meiner Verlag.
- (1989). *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, Werke 12, 2. Aufl., Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- (1986). *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie II*, Werke 19, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- OTTMANN, H. (2014). Die Weltgeschichte, *G. W. F. Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts* içinde, Hrsg. Ludwig Siep, 3. Aufl., Berlin: De Gruyter.
- EMUNDS D., HORSTMANN RP. (2002). *G.W.F. Hegel Eine Einführung*, Stuttgart: Reclam.
- SIEP, L. (2003). *Hegel und Europa*, Geisteswissenschaften Vorträge G 388, Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh.
- WEIßE, CH. (1982). Über die eigentliche Grenze des Pantheismus und des philosophischen Theismus Mit besonderer Beziehung auf Hegels Vorlesungen über die Philosophie der Religion, *Deutscher Idealismus Philosophie und Wirkungsgeschichte in Quellen und Studien* içinde, Hrsg. Hans Michael Baumgartner, Rüdiger Bubner, Konrad Cramer, Klaus Hartmann, Hermann Krings, Otto Pöggeler, Gerold Prauss, Manfred Riedel, Josef Simon, Michael Theunissen, Reiner Wiehl, Wolfgang Wieland, Band 6 Die Flucht in den Begriff Materialien zu Hegels Religionsphilosophie, hrsg. Friedrich Wilhelm Graf und Falk Wagner, 1. Aufl., Stuttgart: Klett-Cotta.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2020
Yıl 10, Sayı 1, ss.113-127.

Journal of Individual & Society
June 2020
Year 10, Issue 1, pp.113-127.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.743898>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 28.05.2020
Kabul Tarihi: 19.06.2020

Article Type: Research article
Submitted: 28.05.2020
Accepted: 19.06.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yıldız, M. A. (2020). Antik Yunan Mitosları: Kahraman Tanrılardan Tanrısallıkta Kahramanlara. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 113-127.

ANTİK YUNAN MİTOSLARI: KAHRAMAN TANRILARDAN TANRISAL KAHRAMANLARA

ANCIENT GREEK MYTHS: FROM HERO GODS TO DIVINE HEROES

Mehmet Ali YILDIZ

Öğr. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Öğr. Gör. Muş Alparslan University, Vocational School of Social Sciences
ma.yildiz@alparslan.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1737-6245

Öz

Mitsel anlatılarda cesaret ve onun sağladığı kahramanlık önemli bir yer tutar. Bazı tanrılar cesaretleriyle ön plana çıkar ve kahramanlıklarıyla anılır. Mitsel anlatılara göre şekillenen insanın dünyasında da kahramanlık, ilahi bir değer olarak kabul görür. Bu yüzden de çetin mücadelelerin anlatıldığı Antik Yunan mitoslarında ön planda hep kahraman(lar) vardır. Bu çalışmada Antik Yunan mitolojisinde ön plana çıkan insanların kahramanlık öykülerinin tanrılarının kahramanlığının taklidi olduğu öne sürülecektir.

Anahtar kelimeler: mitos, tanrı, insan, cesaret, kahramanlık.

Abstract

In mythical narratives, courage and the heroism have an important place. Some gods stand out with their courage and are known for their heroism. Heroism is accepted as a divine value in the world of the man which is shaped according to mythical narratives. Therefore, in the ancient Greek myths, where hard struggles are described, there is(are) always hero(s) at the forefront. In this study, it will be asserted that the heroism of people in Ancient Greek mythology is also imitation of the heroism of gods.

Keywords: myth, god, human, courage, heroism.

I. GİRİŞ

Etkili oldukları dönemlerde ‘klasik mitos’lar¹ ilgili dönemin detaylı bir görünümünü sunarlar. Biz onlarda, evrenin oluşumuna dair köken bilgileri, tanrıların mahiyeti, insanın evrendeki yeri ve hem doğayla hem de tanrılarla ilişkileri gibi kökene ve temellere dair bilgilerin yanı sıra, günlük yaşama dair neredeyse tüm ayrıntıları da bulabiliriz. Onlar kendi dönemlerinin kültürel, siyasal ve dini yaşamını yansıtan çok özel tarihi belgeler niteliğindedir.

Mitoslar bir evren kurar, onun başlangıcından bugüne nasıl geldiğini açıklarlar. Bazen de bunu olay örgüsünün içine serpiştirirler, yani bir evrende gerçekleşen olayları anlatarak yansıtırlar evrenin yapısını. Antik Yunan mitoslarında, evrenin oluşumundan başlayarak doğumlarla ilerleyen uzun süreçte tanrılara ve insanlara rastlanmaz ama anlatılar önce tanrılar panteonunu şekillendirmeye doğru yol alır ve süreçte yol aldıkça fark ederiz ki tanrısal düzen de dâhil her şey, sürecin tüm unsurları insanın dünyasını şekillendiren unsurlar olarak belirginleşir.

- 1 “Mit” terimi, modern düşünen çoğu insan için, eskilerde kalmış, fantastik ve çoğunlukla gerçek olmayan anlatımın bir türü olarak eskilerin masalları ya da efsane gibi anlamları çağırıştırır. Oysa Modernizmin kendisi de dâhil, onun temel kabulleri kadar kimi modern ideolojiler de “mit” olarak nitelendirilebilmektedir. Burada “klasik mitos” deyimini, bu gerçekliğe atıf yaparak, eski mitoslar kadar modern mitoslardan bahsetmenin de mümkün olduğunu dikkate alarak kullandık.

Mitoslarda, çok sayıda isim, olay ve diyalog içerisine serpiştirilmiş, bir anlamda onların özünü veren bazı hususlar vardır. Ölüm olgusu bunlardan biridir: Ona karşı duyduğu korku ya da onun kaçınılmazlığı karşısında insanın çaresizliği hikâyelere sinmiştir. Ölümlü insan, ölümün insanı tüketen yıkıcılığı karşısında tutunacak bir dal arar durur. Hal böyle olunca, ister saygı duysun ister serzenişte bulunsun, insan tanrılara özenir. İnsan, tanrıları kendi yanına çekmekle onların güçlerinden faydalanmaya çalışır. Fakat bu bile aslında ölümle mücadelenin bir gereğidir. İnsan ölümü yenmek ister ki bu da tanrısallaşmaktan, tanrısal özelliklerden pay almaktan geçer. Dolayısıyla tanrı-insan diyalektiğinin, kahramanlık kavramının teşekkülünde yadsınamaz bir konumu haiz olduğunu söyleyebiliriz.

II. Mitolojilerde Tanrıların Kahramanlığı

Antik Yunan insanının evren anlayışını belirleyen temel unsur mitoslardır. Felsefenin gelişmesinden önce mitoslar en etkili ve yaygın evren tasavvurunu şekillendiriyorlardı. Orpheus'un takipçilerinin aktardıklarıyla birlikte özellikle Homeros ve Hesiodos'un kayda geçirilip korunan metinleri, daha geç tarihli tragedya ile birlikte bize bu evrenle ilgili oldukça detaylı veriler sağlamaktadır. Gerçekte ilk uygarlıkların tümü gibi Yunanlıların da tarıma bağlı olmaları meteoroloji konusunda araştırma yapmalarına ve toprak tanrıçasının ürün vermesine neyin sebep olduğu hususunda spekülasyonlarda bulunmalarına yol açmıştı. Gökteki karmaşaya dair merak pratikte astrolojik tahminlere, mitolojik çıkarımlara, tanrısal varlıklarla ilgili fikirlere yol açmıştı. Bu durum tabii olarak -filozofların da cevap arayacakları- kozmogoninin ilk sorularını doğurmuştu: Tüm gök cisimleri nereden çıkmıştı? Dünya bugünkü halini nasıl almıştı? Bu nedir ve amacı nedir? Bir neden, bir fail, bir niyet de aranıyordu: Bu kimdir ve bunu neden yapıyor? (Solomon ve Higgins, 2013: s. 35).

Her şeyin nereden doğduğu sorusuna verilen Orpheusçu ilk cevaplar, varlığın çiftleşen ve kozmik bir yumurta doğuran iki ilksel varlıktan doğduğu şeklindeydi. Dünya, gökyüzü dediğimiz bir kâse ile

kaplı düz bir disk olarak kabul ediliyordu; en altında yer altı dünyası (Hades) vardı ve çevresinde de -hem Homeros'ta hem Thales'te tanrılar da dâhil her şeyin kaynağı olan- büyük bir okyanus vardı (Solomon ve Higgins, 2013: s. 36). Görüşleri takipçilerinin aktardıklarıyla sınırlı olan Orpheus'un aksine Hesiodos bu konuda bize derli toplu eserler bırakmıştır. O, *Theogonia*'da (2018: 3-45) evrenin oluşumunu, bir doğum silsilesine dayalı olarak gelişen *khaos-kosmos* karşıtlığıyla açıklamıştır. Buna göre, her şeyden önce “evrenin kurucu öğelerinin henüz ayırt edilmemiş karışımı”, düzensiz ve biçimsiz haldeki tek tek şeylerin farklılaşmamış başlangıcı olan *Khaos* vardı (Dürüşken, 2014: s. 21). Khaos, tanrılara ve oradan da insanlara doğru uzanacak olan mitsel oluşum serüveninin başlangıcı ve evrendoğumun (*kozmogoni*) sıfır noktasıdır. Evren khaostan ortaya çıktığı ve evrendeki her şey temel niteliğini bu kökene borçlu olduğu için khaosun en önemli faktör olduğunu söyleyebiliriz.

Burada dikkat çekmemiz gereken ilk husus, oluşumun bir yaratıma değil doğuma dayanıyor olmasıdır. *Khaos* Yunanca “*esnemek, yarılmak, açılmak, bir şeyi doğurmak üzere esnemek*” gibi anlamlara gelen *khaskö* fiilinden türemiştir ve “*boşluk, açıklık, esneyen yarık, uçurum*” anlamlarına gelmektedir. Sözcük bu anlamıyla, her şeyin bir boşluktan sıçramış olduğunu ima eder (Dürüşken, 2014: s. 19). Var olan yalnızca belirsiz, tanımlanamaz bir boşluk olan khaostur ve oluşum da hiçbir açıklamaya sahip olmayan bir doğum silsilesinin neticesidir. Burada ‘oluşum’ sözcüğünü tercih etmemizin nedeni de budur. Böylece hem bir ‘yaratma’dan bahsetmemiş hem de belirsizlik, tesadüfîlik ve kendiliğindenlik anlamlarına yakın bir gelişmeden bahsetmiş oluyoruz.

Khaos’un mahiyetinden hareketle, ikinci olarak, şunu da tespit edebiliriz: Oluşum bir zihnin/düşüncenin eseri olmadığı gibi belirli kuralara ya da ilkelere dayalı ‘düzenli’ bir aktivite de değildir. Bu oluşumun en önemli özelliği budur belki de: Oluşum süreciyle evren bir logos kazanacaktır ama bu logosun bir logosu yoktur.² Henüz insan var olma-

2 Burada ‘logos’u Herakleitosçu anlamda, “evrenin temelde yatan düzenleniş ilkesi”ni (Peters, 2004: 209) kast ederek kullanıyoruz. Evrenin bir düzenleniş ilkesi olduğu kabul edilecektir ama bu ilke herhangi bir ilkeye ya da kaynağa bağlı değildir.

dan khaostan başlayarak doğumlar ve yaratımlarla kosmosa ulaşılmasıyla evren belirsiz bir halden ‘düzenli’ bir hale dönüşür. Varlıklar bütünü anlamında bir ‘doğa’ şekillenir. Evren bir düzene kavuşur ama insanları asıl ilgilendiren Olympos’la birlikte kurulacak olan düzendir (Erdemli, 2017: s. 97). Khaostan kosmosa doğru ilerleyen süreçte hiçbir tanrı ve insan rol almaz. Ama kosmosun oluşmasıyla sahne, tanrıların doğumlarına, savaşlarına ve insanın ortaya çıkmasına hazırlanmış olur (Dürüşken, 2014: s. 24).

Theogonia yalnızca dünyanın varlığa gelme sürecini betimlemez; daha önemli olarak tanrıların Olympos’ta ailece ikamet etmelerine kadarki süreci anlatarak tanrıların soykütüklerini ve sahip oldukları vasıfları da betimler. İnsanın yaşam dünyasına yakınlıkları ve müdahil olabildikleri düşünüldüğünde tanrılar, insanın mitsel evrenindeki en önemli unsurlar olarak değerlendirilebilir. Sadece insan üzerindeki güçlü pozisyonları değildir onları önemli kılan, onlar insan için örneklik teşkil etmekle de bu evrende ayrıcalıklı bir konuma sahiptirler.

Hesiodos’un anlattıklarına göre her şeyden önce khaos vardı. Khaostan ilk çıkan Gaia (Toprak Ana) aynı zamanda Ana Tanrıçadır. O, Uranus’u (Gökyüzü Baba) doğurmuş ve onunla evlenmiştir. Onların ilk çocukları devlerdi, sonrakiler ise Kykloplar. Uranus çocuklarının gücünden ürkererek onları toprağın bağına gönderdi ve hapsetti. Bu sebeple Gaia ile aralarında sorunlar baş gösterdi. Gaia onun bu tavrına öfkeleni ve sonraki çocukları olan ölümsüz titanları kocasına karşı intikam aracı olarak kullanmaya karar verdi. Ama titanlar Uranus’tan o kadar korkuyorlardı ki, annelerini sessizce dinleyip söylediklerini yapmayı reddettiler. Yalnızca Kronos annesinin teklifini kabul etti. Gaia’nın da yardımıyla Uranus’la mücadeleye girişti ve neticede onu yenerek yerine geçti (Rosenberg, 2003: s. 34-35).

Kronos’un erkek kardeşlerinden çok daha cesur olduğu vurgulanır. Gaia’da bu yüzden, ona yardım edecek cesarete sahip bir oğlu olduğu için gurur duymaktadır (Rosenberg, 2003: s. 36). Kronos’u belirgin kılan ‘cesaret’ olduğu ve bundan kaynaklı olarak onu kardeşlerinden ayırtırının da kahramanca öne atılması olduğu görülmektedir. Kronos

adının bilinip anılmasına karşılık, diğer kardeşlerinin ‘titanlar’ nitelmesi içinde silik ve belirsiz kalmasının nedeni de budur. Kronos, en meşhuru olmasa da, tanrıların doğum süreçlerinde yer alan ilk ‘kahraman’ tanrıdır.

Anlatılara göre Kronos, Gaia’ya verdiği sözü tutmadı ve kardeşlerini hapsedilmiş halde tutmaya devam etti. Gaia ona, sonunun babası gibi olacağından bahsedip kaderinden kaçamayacağını söyledi ama Kronos “*Kaderi kandıracağım*” diye söylendi kendi kendine. O da -Uranüs gibikendi çocuklarını rakip gördü ve onları doğar doğmaz yutarak konumunu sağlama almaya çalıştı. Kronos’un karısı, Gaia’ya danıştı ve birlikte bir plan yaparak Kronos’a çocuk yerine, çocuk gibi kundağa sarılmış bir kaya parçası yutturdular. Zeus adlı çocuğu da gizlice büyüttüler. Yıllar geçti, Zeus yetişkin bir tanrı oldu. Kronos’un ondan haberi bile olmadı, kaderinin hızla yaklaşmakta olduğundan habersiz hükmetmeye devam etti. Bir gün eşi Rhea susayan Kronos’a lezzetli bir içki verdi. Hoşuna gidince tekrar istedi, bu defa içeri giren bir genç uzattı kupayı. Kronos bu genci tanımadığını, midesinin bulandığını söyledi, “*yoksa beni zehirledi mi?*” diye sordu ve kusmaya başladı. İlkın kaya parçası çıktı, sonra da daha önce yuttuğu çocukları Poseidon, Hades, Hera, Demeter ve Hestia (Rosenberg, 2003: s. 37-39).

Zeus ve kardeşleri ile Kronos ve titanlar arasında savaş başladı. Hiçbir üstünlük sağlanmadan on yıl savaştılar. Sonunda Zeus Gaia’nın öğüdünü dinleyerek, babasının esir tuttuğu yüz kollu devlerle Kyklopları kurtarıp yanına aldı. Yüz kollular titanları Tartaros’a savurup zincirledi ve Zeus savaşta üstünlük sağlayarak göklerin hâkimi oldu. Diğer tanrıların (Poseidon, Hades, Athena, Apollon, Hermes, Ares vs.) alanlarının belirlenmesiyle de titanların egemenliği son buldu ve tanrıların egemenliği başladı (Rosenberg, 2003: s. 41).

Zeus’u Zeus yapan, yani onun Olympos düzenini kurmasına ve tanrılar panteonunun lideri olmasına giden süreci başlatan şey onun cesareti ve mücadele azmidir. Babası Uranus’la savaşarak onun tahtına oturan Kronos, oğlu Zeus tarafından benzer bir kahramanlıkla tahtından edilmiştir. Zeus, karşısında Kronos gibi çok güçlü bir tanrı olmasına

rağmen hiç çekinmeden onun karşısına dikilmiş, on yıl boyunca hiç durmaksızın onunla savaşmıştır. Savaşta galip gelmekle de kahraman bir tanrı olarak göklerin hâkimi olmuştur.

Doğaları itibarıyla bu tanrılar genel olarak kötü insanlarda rahatlıkla görülebilecek türden vasıflara sahiptirler: çocuksu bir bencillik içerisinde oldukları, şehvet düşkünüdürler, çıkarıcıdır, kibirlidirler, vicdansızdır ve dürüstlükten yoksundurlar (Jones, 2006: s. 12). Oyun oynar gibi bir o safa bir bu safa geçmekte, birbirleriyle çatışarak insanlar üzerinde hükmetmeye çalışmakta, insanlara tuzak kurmakta, onlara kin gütmekte ve insanlar kadar birbirlerini de aldatmaktadırlar (Freeman, 2005: s. 109). Bu yüzden *İlyada* ve *Odysseia* insanların tanrılardan serzenişte buldukları pasajlarla doludur. Fakat yine de onlara güçleri ve kahramanlıklarından dolayı övgüler dizilir. İnsanlar da tanrılardaki karakter özelliklerini sergiler ve onlara özenirler. Ama onların en çok sıkıntısını duydukları gerçek ‘ölüm’ gerçekliğidir ve bu yüzden de tanrılarda en çok imrendikleri şey onların ölümsüz olmalarıdır.

III. Mitsel Evrende İnsanın Yeri ve Kahramanlık

Mitoslar bir sistem olarak var oldukları için yaşamın bütününe kuşatırlar (Erdemli, 2017: 69). İnsan da, mitsel olaylarla oluşmuş olduğu için mitlerdeki olayların doğrudan sonucu olarak konumlandırılır (Eliade, 2001: s. 21). Khaostan başlayarak doğumlar ve sonrasında da yaratımlarla şekillenen bu evrende insan öncelikle ‘doğal’ gidişatın bir neticesi ve ikincil olarak da tanrıların bir eseridir. Tanrılar tarafından yaratıldığı kabul edilse bile, hem doğadan (onda var olanlardan) yaratılması hem de tanrısal yaratımın kendisinin de doğal olması (doğayla kayıtlı olması) dolayısıyla insanın oluşum süreci yine de doğal bir süreçtir.

Antik Yunan mitoslarında insan, soy olarak ya tanrıların etine dayandırılır veya onun Zeus’un öldürdüğü Titanların küllerinden doğduğu düşünülür (Akgün, 2017: s. 72-73; Solomon ve Higgins, 2013: s. 23). Anlatıda insan varlığa gelişiyle, tanrıların küllerine veya etine dayandırılarak da olsa, bir tür olarak tanrısal bir iz taşır. Burada insan, doğumlarla şekillenen ve sonradan tanrılar panteonunun dâhil olduğu

bir evrenin üyesi ve bu doğadaki gelişmelerin bir neticesidir. Bu, insanın yaşam evreninde tanrıların kaplayacakları geniş etki alanları düşünülüğünde makul bir başlangıçtır.

Mitoslarda insanın nerede, ne zaman ortaya çıktığı belli değildir (Erdemli, 2017: s. 111). İnsanın şimdiki halini almasının da evrenin şekillenmesinde ve Olympos'lu tanrısal düzenin oluşmasında olduğu gibi uzun bir süreçte vuku bulduğu kabul edilir. Buna göre Altın Irk denilen, Zeus'un var ettiği ilk ölümlüler çevrelerindeki ürünlerle geçimlerini sağlayarak, saygı ve güven içerisinde yaşadılar, tanrılara karşı saygılı oldular ve açgözlülük yaparak başka yerleri ele geçirme arzusuna kapılmadılar. Mutlu ve uzun bir yaşam süren bu insan soyunun ölümü de acısız bir şekilde oldu, bir uykuya dalar gibi huzur içinde öldüler. Onlardan sonra gelen Gümüş Irk, mutsuz ve savaşlarla dolu kısa yaşamlar sürdürdüler. Zeus, yaşamları şiddetle dolu bu insanlara kızdı ve iklimi sonsuz bahardan dört mevsime çevirdi. Bu yüzden onlar barınmak için ev inşa etmek ve geçinmek için toprağı sürmek zorunda kaldılar. Onların yaşamları erkenden sona erdi ve onlardan sonra Zeus Bronz Irkı yarattı. Bunlar Gümüş Irktan da kötü bir hayat sürdürdüler. Kılıçla yaşayıp güçlendiler. Sonsuz şiddet ve savaş yüzünden kara ölümü üzerlerine çekip genç yaşlarda öldüler. Onlardan sonra Zeus Kahramanlar Irkını yarattı. Bunlar önceki iki soydan daha erdemliydi ve tanrılara karşı daha saygılıydılar. Bazıları Troya savaşı ve diğer savaşlarda öldüler. Geri kalanları ise Zeus kutsanmış adalara yerleştirdi ve orada yaşamaktadırlar (Rosenberg, 2003: s. 42-44). Homeros'un dizelerinde özetlenir insan soyunun bu hali (2019: 124):

Yapraklar gibidir insan soyu,
Bir yandan rüzgâr bakarsın onları döker yere,
bir yandan bakarsın bahar gelir,
yenilerini yetiştirir, yeşertir orman,
böylece soyların biri göçer, biri doğar.

Tanrıların Olymposlu tanrılar şeklini almalarına giden süreçte Gaia nasıl tanrılar üzerinde mutlak bir egemenliğe sahip değilse, insanların bilindik formlarını alacakları süreçte de tanrılar insanlar üzerinde

böylesi bir egemenliğe sahip değildiler. Burada, müdahil olunabilen ama tamamen kontrol altında tutulamayan bir süreç söz konusudur. Kosmos, insanlar için olduğu kadar Tanrılar için de sınırları belirlemektedir. Bu yüzden de mesela tanrılar insanları cezalandırabilirlerse de öldürüp yok etme yetkisine sahip değillerdi. Zeus insan soylarını cezalandırabilirdi ama bunun için onların yaşam tecrübelerine şahit olması ve değerlendirmesi gerekmektedir, keyfi bir şekilde davranamıyordu. Bu yüzden de Zeus'un dünyaya yerleştirdiği beşinci ırk olan Demir Irk birçok olumsuzluk sergilemesine rağmen yaşamını sürdürmektedir. Bu ırkın yaşamı çalışmakla ve kederle doludur. Her gün birçoğu ölür. Korkunç suçlar işlerler ama hiçbir ölümlü suçluluk duymaz. Adalet kaybolmuş, dünyayı şiddet ve açgözlülük sarmıştır. Toprağın verdiğiyle yetinmeyip, başka yerlere açılarak daha zengin ve güçlü olmak için gemiler yaparlar. İnanişaya göre eğer bu gidiş düzelmez de tüm erdemler yok olur; büyüklere saygısızca davranılır, kötüler onurlu olanları incitirse Zeus bu ırkı da bir şekilde sahneden çekecektir (Rosenberg, 2003: s. 44-45).

Varlık sahnesine çıkışı nasıl ve ne zaman olursa olsun, mitoslarda insanın bilindik formunu kazanmasındaki en önemli aşama Prometheus'la anılan gelişmedir. Tanrılar arasına sıkışıp kalan, tanrı olmamakla birlikte eline güç geçirdiğinde tanrısal alandan pay kapmaya yeltenecek olan insanın dramı da burada, Prometheus'un ateşi çalıp insana vermesiyle başlar (Erdemli, 2017: s. 111-120). Ateşin insana, yukarıda bahsettiğimiz soylardan geçerken hangi aşamada verildiği bilinmemektedir. Ama Prometheus'un bahsettiklerinin insan üzerindeki etkisi göz önde bulundurulunca bunun Altın Irkın yaşamında gerçekleşmediği söylenebilir. Çünkü göreceğimiz gibi umut ve ateşle başlayan yeni süreçte insan doğayla uyum içerisinde yaşayan ve daha fazlasını arzulamayan bir varlık olmaktan çıkarak mücadelecı, hırslı ve hükmetme arzusuyla dolu bir varlığa dönüşecektir. Tanrılara özenen kahraman insanların türemesi de yalnızca bu yeni formla mümkün olacaktır.

İnsanın ateşle birlikte 'güç'lenmesi hem tanrılar arasında yeni sorunların baş göstermesine neden olacak hem de insan-tanrı ilişkilerine yeni boyutlar ekleyecektir. Başka bir deyişle, hiçbir şey için çaba sarf

etmeyen, sıkıntıya girmeyen ilk erkek türü, içine umudun yerleştirilmesi, sanatın ve tekniğin yolunu açacak olan ateşin de bahşedilmesiyle ‘insanlaşmaya’ başlayacaktır. Ama buradaki tanrısal müdahale insan doğasının şekillendirilmesinden ziyade, onda potansiyel olarak bulunan ama işlevsiz bırakılmış bazı yetilerin aktif hale gelmesine yol açan bir müdahaledir. Prometheus’un bahşettiği, insandan gizlenen bir şeydir, onun için yeniden var edilen bir imkân değil.

Ateşin çalınıp insana verilmesini ve bunun neticelerini anlatan en bilindik tragedya olan *Zincire Vurulmuş Prometheus*’ta Aiskhylos’un anlattığına göre ateşi çalarak insanlara veren Prometheus, Zeus tarafından cezalandırılacaktır. İnsan türüne kadının dâhil olması da bu gelişmeyle bağlantılıdır. Prometheus’u cezalandıran Zeus, ölümlülerin hakkından gelebilmek için bir ceza olarak, baş belası, bolluk düşkününü, işi gücü kötülük olan, aldatıcı güzelliğe sahip kadını yaratacaktır (Hesiodos, 2018: s. 24-26). Kadın, ona sevgi duyup bağlanmakla da insan için bir cezadır. Anlatılardaki kahramanların korkunç savaşlardaki mücadelelerle resmedilen zorlu mücadeleleri, yakınlarındaki kadınlarla ilgili serzenişleriyle ya da onlardan ayrı olmaktan duydukları hüznüyle daha da perçinlenecektir.

Aiskhylos, insan emeğinin ürünü olan tüm buluşları, insansever tanrı dediği Prometheus’a, onun ateşi çalıp insana vermesine mal eder. O, insanlara düşüncenin gücünü, ev yapmayı, ahşabı ve tuğlayı kullanmayı, mevsimleri, günlerin oluşumunu, sayıların bilimini, emeği, hayvanları işe koşmayı, kayık yapmayı, hastalıklardan kurtulma yollarını, altın, gümüş, tunç ve demiri işlemeyi öğretmiştir (2018: 19-21). Nasıl yapmıştır bunu peki? *Zincire Vurulmuş Prometheus* tragedyasındaki diyalogdan kısa bir kesite bakalım (Aiskhylos, 2018: s. 11-12):

KORO : Daha büyük başka suçların olsa gerek.

PROMETHEUS: Evet, ölüm kaygısından da kurtardım ölümlüleri.

KORO : Nasıl bir deva buldun bu derde karşı?

PROMETHEUS: Kör umutlar saldım içlerine.

KORO : Yaman bir destek vermişsin insanlara!

PROMETHEUS: Dahası var: Ateşi armağan etim onlara.

KORO : Ne, kızıl ateş ölümlülerin eline geçti mi?

PROMETHEUS: Evet, bütün sanatları da öğrenecekler ondan.

Ölümden korkmamaları için insanlara ne verdiğini soran koroya Prometheus, “*Kör umutlar saldım içlerine*” diyerek karşılık verir. Umut (*elpis*), insanlara sonluluklarını aşmalarını sağlayamaz ama hayatlarını bu sonlulukla sürdürmelerini sağlayarak insan özgürlüğü (*eleutheria*) alanı için belirsiz de olsa bir zemin hazırlar. Binlerce yıl boyunca özgürlük draması da umut (*elpis*) ile erek (*telos*) arasında oynanacaktır. *Elpis* insanlık macerasındaki öngörülemez unsurlara açılan bir umut sunar. Prometheus insanlara ebedi kurtuluş vaat etmez, sadece onları güç sahibi kılacak maddi olmayan bazı hediyeler bahşeder: *techne* ve *elpis*. *Techne* araçlara, nesne ve yeteneklere gönderme yaparken *elpis* insanın varoluş ufkunu ihtiyaçlarının ötesine doğru genişletir (Boym, 2016: s. 67-68). *Elpis*, insanın düşünsel ufkunu genişletirken, *techne* bu ufuklara doğru yol almanın imkânını imler.

Prometheus tekhneyi vermekle, doğaya savaş açan insanın eline silahını, yani teknik bilgiyi vermiştir. Prometheus sayesinde insan, aklını maddeyle buluşturmuş, bununla yetinmeyip işin içine sanatsal duyusunu katmıştır; böylece herhangi bir maddeyi kendi işini görecektir şekilde nasıl şekillendireceğini düşünerek gelişmiştir. Zeus bu gelişme karşısında hiddetlenmiş ve kayalıklara zincirleyerek Prometheus’u, kadını var edip yere indirmekle de insanları cezalandırma yoluna gitmiştir. Çünkü tanrıların bildiği teknik yöntemleri insanın da bilmesi demek, tanrıların tahtının tehlikeye girmesi demektir. “*Tanrılar insan aklının kıskırtıcılığı ve ölümlü bir varlık olduğu halde hiç ölmeyecekmiş gibi doğaya hâkim olma güdüsünü çok iyi bilir.*” (Dürüşken, 2014: s. 38-40).

Bizim *İlyada* ve *Odysseia*’da okuduklarımız hiç kuşkusuz kahramanlık hikâyeleridir. Konuları farklı olsa da ikisi de aslında Troya kralının, oğlu Paris’in kaçırdığı Sparta kralının eşi Helen’in peşinden Troya kentine yaptıkları yolculukların bilindik bölümleridir. Bu yolculuklarla gerçekte betimlenen ise “*vahşetin dünyasıdır*”; cesaret, korku, mücadele, savaş ve ölüm destanlara sinmiş durumdadır. Savaş ile barışın iç içe geçtiği

bu sahneler, çoğunlukla doğal dünyanın tam kendisidir (Freeman, 2005: s. 108-111). Bu dünyada ön planda olan Paris, Akhilleus ve Hektor gibi belirli isimler, kahramanlıklarıyla bilinirler.

Aslında bu destanlarda başrolü tanrılar oynar; Zeus, karısı Hera, çocukları savaş tanrısı Ares ve Hephaistos ile Zeus'un diğer ilişkilerinden çocukları Apollon ve Athena Olympos dağındaki evlerinde yaşayan bir aile olarak sunulur (Freeman, 2005: s. 111). Destan kahramanları arasındaki ölüm kalım mücadelesinin ardında tanrılar arasındaki çekişmeler yatmaktadır; insanlar arasındaki mücadele gerçekte tanrılar arasındaki mücadelenin bir yansımasıdır ve sahnedeki insan daima tanrısal oyundaki alanını genişletme arayışındadır. İnsanlar Tanrılara, iyi ve güçlü oldukları için, onları karşılığında değil yanlarına almak için taparlar. Tapınma iki taraf için de bir iş alışveriştir. Kendilerine güç bahşedilmiş çocuklara benzeyen tanrılar, insanların işlerini bozmasınlar diye okşanmalı, pohpohlanmalıdırlar (Jones, 2006: s. 12-13). Bu yüzden anlatılardaki kahramanlar, kahramanlıklarıyla yalnızca insanlar arasında değil tanrılar katında da takdir toplarlar. Fakat bunun için savaş alanında çarpışmakla birlikte, bir yandan da tanrılarının oyunlarıyla, tuzaklarıyla da kahramanca mücadele etmeleri gerekir.

Homeros *İlyada*'da Olympos'lu Zeus'un kendisine ün bağışlamasını dileyen kahraman Akhilleus'u tanrıya benzetir. Onun bir tanrıçadan doğduğunun kabul edildiğini belirterek onu yarı-tanrısal bir varlığa dönüştürür (Homeros, 2019: s. 7, 14, 122).³ Ölümsüzlere benzeme, onların ölümsüzlüğünden pay kapma arzusu ölüm korkusunun sürekli hissettirilmesiyle olaylar örgüsünün tamamına serpiştirilir. Ölüp yok olup gitmek dönem insanının kabullenebileceği bir durum değildi (Erdemli, 2017: s. 130). Tanrılar ölümsüz oldukları için onlarda kahramanlık, savaş ve savaşın getireceği tutsak kalma ve itibar kaybetme risklerini göze almakta belirginleşiyordu. Kronos ve Zeus böylesi bir riski cesurca göğüsleyip mücadele ettikleri için diğer tanrılardan ayrışarak seçkinleşmiştir.

3 Tanrısal bir varlık olmak, tanrılarının soyundan gelmeye dayandırılır genelde. Ama farklı şekillerde de tanrısallaşmak mümkündür. Mesela Herkül'ün tanrıça Hera'nın göğsünden sadece birkaç damla içebildiği ama ilahi sütün ona ölümsüzlüğü bahşetmek için yeterli olduğu kaydedilir (Rank, 2016: s. 58).

Ama insan için kahramanlık ister tanrıların tuzaklarıyla mücadele etsin, ister savaş meydanlarında cesur insanlarla göğüs göğüse çarpışsın hep ölüme karşı bir mücadeleyle kazanılır. Cesur insan ölüme meydan okuyan insandır ve ölüm korkusu sadece kendisine meydan okunmakla, yarı-tanrısal bir mertebeye yükselmekle belki azaltılabilir.

Antik Yunan'da kahraman “*bu dünyadaki yaşamıyla tanrıların takdirini kazanmış olan*” kimsedir. Kahraman günlük kaygıların ve isteklerin peşinde koşan kimse değildir. Ancak günübürlük yaşamları aşarak onların üzerine çıkabilenler kahramanlara özgü ölümsüz yaşama kabul edilebilirdi. Ölümsüzlük bu dünyada olanaksızdı ve kahramanlık öte dünyadaki ölümsüzlüğü hak ettiren şeydi. İnsan yalnızca kahramanca yaşayıp kahramanca ölecek ölümsüz yaşamayı hak edebilirdi (Erdemli, 2017: s. 130-131). Bu yüzden Akhilleus kahramanın değerinin bilinmemesine içerler, “*Bir pay alıyor geride kalanla canını dışına takan, bir tutuluyor korkakla yürekli*” diyerek (Homeros, 2019: s. 187) serzenişte bulunur.

Mitoslarda cesarete övgüyü öncelikle tanrılar arası mücadelede görürüz. Kendi aralarındaki uzun mücadelelerde kahramanca savaşan tanrıların cesaretleriyle övüldüğüne şahit oluruz. Cesaret ve onunla kazanılan istisnai bir paye olarak ‘kahramanlık’, insanların dünyasına da aynen aksettirilir. Tanrılara özenen insanlar, tanrısal bir meziyet olarak cesareti, insanları değerlendirmede en önemli ölçütlerden biri olarak kabul ederler. Bu yüzden de anlatılarda hep çoğunluktan sıyrılarak ayrıştırılmış ve cesaretiyle nam salmış kahramanlarla karşılaşıyoruz. Akhilleus, bundan başka neyi ile meşhurdur ki!

M.Ö. 5. yüzyılla birlikte Antik Yunan'da felsefenin ortaya çıkmasıyla bu kabullerin nasıl bir etki uyandırdığına bakmak ilginç veriler sağlayabilir. Burada amacımız mitos-logos karşıtlığını betimlemek ya da mitoslarla felsefi düşüncenin bir karşılaştırmasını yapmak değildir. Konumuz bu olmadığı gibi, böylesi bir karşılaştırma bu çalışmanın kapsamını da aşar. Fakat görkemli bir din olarak mitolojinin sonradan filozoflarca metafiziğe ve etiğe dönüştürüldüğü (Erdemli, 2017: s. 103) dikkate alınırca doğal bir değer olarak mitoslardaki “cesaret”i,

etik bir değer olarak filozofların cesareti ile karşılaştırarak değerlendirilmek mümkündür.

IV. SONUÇ

Mitolojilerde kahramanlık anlatısının temel kavramının cesaret olduğunu söyleyebiliriz. Cesaret önemli ölçüde insanların, yarı-tanrısal varlık mertebesine yükselmelerinin önkoşuludur. Antik Yunan mitoslarında cesaret doğal oluşumun bazı varlıklara bahsettiği bir değer olarak ortaya çıkar. İlkın, Kronos ve Zeus örneğinde olduğu gibi, tanrılar arasında cesur olanlar belirginleşir ve kahramanlaştırılır. Devamla, insanların Prometheus'un bahsettikleriyle mücadeleci yönlerinin açığa çıkmasıyla da insanlar arasında görünmeye başlar.

Cesaretin ürettiği eylemlerin toplamı olarak tanımlayabileceğimiz kahramanlık itibarıyla insanların Olympos tanrılarının izinden gittiğini söyleyebiliriz. Modern terminoloji ile ifade edecek olursak cesaret veya kahramanlığın iki temel göstergesi vardır: hükmetme arzusu ve ölüme meydan okuma. Hükmetme arzusu güç talebinin diğer bir ifadesidir. Bu arzu hem tanrılarda hem de ona öykünen insanlarda doğal bir nitelik olup tanrılardan alınmış bir pay olarak okunabilir. Bu alınmış payın tetiklediği diğer bir arzu ise ölümsüz olmadır. Tanrıların doğal bir niteliği olan ölümsüzlüğe insan, ölüme meydan okuyarak, tanrısallık arayışını sürdürerek veya onları taklit ederek ulaşmaya çalışır.

Mitoslarda “savaş sırasında erkekçe sergilenen erkeğe özgü bir erdem” olarak ortaya çıkan cesaretin kaynağında da bize göre hükmetme arzusu ve bu arzuya eşlik eden doğal güç yatmaktadır. Bu anlam insanlar için olduğu kadar tanrılar için de geçerlidir. Gaia, onlardan daha kudretli ve üstün bir tanrı olsa da, erkek tanrılarının haksızlıklarına karşı mücadelede erkek çocuklarının yardımına muhtaçtır. Yunan tanrıları içerisinde cesaretiyle ön plana çıkan tanrıların çoğunlukla erkek tanrılar olmasının kaynağında da mezkûr niteliğin olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şey Homeros'un anlatılarında, Yunan toplumunun kahramanlık destanlarında da görülebilir.

KAYNAKLAR

- AİSKHYLOS. (2018). Zincire Vurulmuş Prometheus. (Çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- AKGÜN, M. (2017). Sokrates Öncesi Dönemde (Atomculara Kadar) Yunan Felsefesi ve Metinler. Ankara: Elis Yayınları.
- BOYM, S. (2016). Başka Bir Özgürlük (Çev. Cemal Yardımcı). İstanbul: Metis Yayınları.
- DÜRÜŞKEN, Ç. (2014). Antikçağ Felsefesi Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ELİADE, M. (2001). Mitlerin Yapısı (Çev. Sema Rifat). İstanbul: Om Yayınevi.
- ERDEMLİ, A. (2017). Mitostan Felsefeye. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FREEMAN, C. (2005). Mısır, Yunan ve Roma. (Çev. Suat Kemal Angı), Ankara: Dost Yayınevi.
- HESİODOS. (2018). Thegonia – İşler ve Günler (Çev. Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- HOMEROS (2019). İlyada (Çev. Azra Erhat ve A. Kadir). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- JONES, W. T. (2006). Batı Felsefesi Tarihi Klasik Düşünce (Çev. Hakkı Hünler). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- PETERS, F. E. (2004). Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü (Çev. Hakkı Hünler). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- RANK, O. (2016). Kahramanın Doğuş Miti (Çev. Gökçe Yavaş). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- ROSENBERG, D. (2003). Dünya Mitolojisi (Çev. Koray Akten vd.). İstanbul: İmge Yayınları.
- SOLOMON, R. C. ve HİGGİNS, K. M. (2013). Felsefenin Kısa Tarihi (Çev. Mustafa Topal). İstanbul: İletişim Yayınları.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2020
Yıl 10, Sayı 1, ss.129-156.

Journal of Individual & Society
June 2020
Year 10, Issue 1, pp.129-156.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.726411>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 24.04.2020
Kabul Tarihi: 27.05.2020

Article Type: Research article
Submitted:24.04.2020
Accepted: 27.05.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karal, E., & Gül Biçer, B. (2020). Salgın Hastalık Döneminde Algılanan Sosyal Desteğin Bireylerin Psikolojik Sağlamlığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 129-156.

SALGIN HASTALIK DÖNEMİNDE ALGILANAN SOSYAL DESTEĞİN BİREYLERİN PSİKOLOJİK SAĞLAMLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

EXAMINING THE EFFECT OF PERCEIVED SOCIAL SUPPORT ON THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF INDIVIDUALS DURING THE EPIDEMIC PERIOD

Eser KARAL

Psikolojik Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı,
karaleser@hotmail.com,
ORCID ID:orcid.org/0000-0002-8532-106X

Berna Gül BİÇER

Fen Bilgisi Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı,
bernagulbicer@hotmail.com
ORCID ID:orcid.org/0000-0002-3999-305X

Öz

Bu çalışma salgın hastalık döneminde algılanan sosyal desteğin bireylerin psikolojik sağlamlığı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma, nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama modeli benimsenerek yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu farklı demografik yapıya sahip 350 kişi oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan bireyler kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Çalışma Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi ilan ettiği

2020 Mart ayında yürütülmüştür. Araştırmada veri toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından katılımcıların özelliklerini belirlemek için oluşturulan Kişisel Bilgi Formu; Zimet, Dahlem, Zimet ve Farley(1988) tarafından geliştirilen Doğan ve Arkar(1995) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher ve Jennefer Bernard(2008) tarafından geliştirilip Doğan(2015) tarafından Türkçe uyarlama çalışması yapılan Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre bireylerin algılanan sosyal destek düzeyleri ile psikolojik sağlamlık düzeyleri arasında anlamlı farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik sağlamlık düzeyi; cinsiyet, medeni durum ve aile yapısına göre farklılaşmamakta olup buna karşın yaş değişkenine göre farklılaştığı görülmüştür. Araştırmada elde edilen bulgular ilgili alan yazın ışığında tartışılarak öneriler sunulmuştur. **Anahtar Kelimeler:** psikolojik sağlamlık, sosyal destek, salgın hastalık

Abstract

This study was conducted to determine the effect of perceived social support on the psychological well-being of individuals. The research was carried out by adopting the relational screening model, which is one of the quantitative research patterns. The study group of the research consists of 350 people with different demographic structure. The individuals participating in the research, have been identified by an easily accessible sampling method. The study was carried out in March 2020, when the World Health Organization declared it a pandemic. In order to collect data in the research, Multidimensional Perceived Social Support Scale developed by Zimet, Dahlem, Zimet and Farley (1988), adapted to Turkish by Doğan and Arkar (1995) and the Short Psychological Resilience Scale developed by Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher and Jennifer Bernard (2008) and adapted to Turkish by Doğan (2015) forms were used to identify the characteristics of the participants. According to the results of the study, it was determined that there was a significant difference between the perceived social support levels of the individuals and

their psychological resilience levels. The level of psychological resilience does not differ according to gender, marital status and family structure, however, it has been observed to differ according to age variable. The findings obtained in the research were discussed in light of the related literature and suggestions were presented.

Key Words: Psychological resilience, social support, epidemic disease.

1.GİRİŞ

Salgın hastalık (epidemi); herhangi bir hastalığın belirli bir bölgede ve zaman diliminde her zaman görüldüğünden daha fazla görülmesidir (Topçu, Söyletir ve Doğanay, 1996). Salgın hastalıkların yaşanılan toplumda bireyler üzerinde çok fazla etkisi olabilmektedir. Geçişe baktığında birçok salgın hastalığın yaşandığı ve bu hastalıkların insanlara korku ve endişe yaşattığı görülmüştür (Altan, 2019). Bu salgın hastalıklar insanlığı tehdit etmiş ve pek çok ölümlere neden olmuştur (Yıldırım, 1985:1337). Salgın hastalıklar ardından kalıcı hasarlar bıraktığı da söylenebilmektedir. Salgın hastalıklar, tarih boyunca fert ve toplum hayatında çok önemli tahribat yapan ve sonuçları itibari ile insan neslinin büyük zarar görmesine sebep olan, önemli afetlerin başında gelmektedir (Topçu, Söyletir ve Doğanay, 1996). Bireylerin bu zorlu süreci sağlıklı bir şekilde atlatalmaları adına bir arayış içerisine girdikleri düşünülmektedir.

İnsanlar salgın hastalık tehdidi karşısında, kendilerinin etkilenmeyeceğine dair güvende hissetmek ve salgın hastalığın kontrol altında olduğunu bilmek ister (MEB, 2020). Bireyler hayatın içinde yaşanan zorluklar ile mücadele etmede psikolojik destek almaya ihtiyaç duyabilmektedir. Sosyal destek kavramı ise bu ihtiyaçların en başında gelmektedir (Traş ve Arslan, 2013). Sosyal destek, çevrenin bireye sağladığı sosyal ve psikolojik desteklerin bütünü olarak tanımlanabilir (Sönmezay, 2010). Bu tanımdan yola çıkarak sosyal destek, bireylerin temel ihtiyaçları arasında sayılabilir. Kişilerin karşı karşıya kaldıkları olumsuz durumlardan kurtulabilmeleri kendi uğraşlarıyla mümkün olmamasının onları sosyal destek ihtiyacına yöneltmesi, bir zorunluluk olarak

görülmektedir (Görgü, 2005: 24). Sosyal desteğin alınabileceği kaynaklara bakıldığında çeşitlilik gösterebilmektedir. Bireyler; aile, yakın arkadaş ve sosyal çevresinden gördüğü sosyal destek ile sorunların üstesinden gelebilmektedir (Kaşıkçı, 2009).

İnsan sosyal bir varlık olup hayatının birçok alanında etkileşim halinde olduğu çevresi ile bütünleşerek yaşamını devam ettirdiği söylenebilmektedir. İnsanların kimi zaman sağladıkları kimi zaman da yararlandıkları sosyal destek, bir başa çıkma kaynağı ve önleyici özelliği olması sebebiyle, son yıllarda ilgi uyandıran bir konu olmaya başlamıştır (Eker, Arkar ve Yıldız 2001: 18). İnsanların salgın hastalık döneminde sosyal desteğe ihtiyaç duydukları ve sosyal destek ile zor yaşantılar karşısında güçlü durabildikleri söylenebilmektedir. Sosyal destek sistemi, bireylerin kendi kişisel ve kişilerarası problemlerini çözüme kavuşturmasında ve ruh sağlığını dengede tutabilmesinde önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır (Yalçın, 2004). İnsanların yaşamındaki diğer tüm biyolojik ihtiyaçları gibi sosyal destek de vazgeçilmez bir ihtiyaçtır (Budak, 1999). Bu ihtiyaç ise bireylerin yaşantısındaki kişiler tarafından sağlanabilir. Bireylerin annesi, babası, ailesi, eşi, sevgilisi ve arkadaşları onun en önemli sosyal desteğini oluşturmaktadır (Terzi, 2008). Buradan yola çıkarak insanların daha fazla zaman geçirdikleri yakın çevreleri, kendilerinin sosyal destek sistemini oluşturduğu söylenebilmektedir.

Yıldırım (1997) sosyal desteği, problem durumundaki bireye ailesinin, akrabalarının ve arkadaşlarının maddi ve manevi yardımını olarak belirtmiştir. Literatürdeki en geniş tanımlamalar kapsamında sosyal destek, kişinin psikolojik sağlığının korunmasında ve pozitif yönde etkilenmesinde, sevgi ve değer görme, önemsenme, güvenli bir ortam gibi gereksinimlerinin karşılanması, bir kriz durumunun ortadan kaldırması, olumsuz etkilerinin minimum seviyeye indirgenmesi hayata uyum kolaylığı sağlanmasında aile, arkadaş, eş-dost ve kurumun sağladığı her türlü yardım olarak tanımlanmaktadır (Kaner, 2004: 12; Yıldırım, 1997; Çakır ve Palabıyıkoglu, 1997: 21; Aksüllü ve Doğan, 2004: 77; Şahin, 1999: 18).

Algılanan sosyal destek, bireylerin başkaları ile güven veren bağlara sahip olduğu ve bu bireylerden kendisine destek sağlanacağına dair düşüncesi tanımlanabilmektedir. Bu kapsamda algılanan sosyal destek, insanlarla olan ilişkilerimizde olumlu bir ilişkiye sahip olduğumuzu hissedip sevdiğimizi ve değer verildiğimizi kapsamaktadır (Oktan, 2005). Algılanan sosyal destek başka bir şekilde özetlenecek olunursa ilişkiden sağlanan doyum olarak karşımıza çıkmaktadır (Aliyev ve Tunç, 2017).

Yapılan tanımlamalardan yola çıkarak sosyal desteğin bireylerin iyi oluş düzeylerine olumlu etkisi olduğu söylenebilmektedir. Yapılmış olan birçok araştırmada sosyal destek sisteminin bireyin hem psikolojik hem de sosyolojik sorunlarının önüne geçmesinde, bu sorunlarının düzelmesinde, zorluklarla karşı karşıya kalındığında bunla baş etmede güçlü bir destek olduğu görülmüştür (Eker, Akar ve Yıldız 2001). Bireyin sosyal çevresinden edindiği yardım, yaşadığı stresli durumun farkına varmasında, bu duruma vermiş olduğu tepkinin boyutunda ve bu durumla baş etmede önemli bir fayda sağlamaktadır (Karacabey, 2012). Arıcıoğlu(2008)'na göre sosyal destek kaynaklarından iyi beslenen bireyler daha mutlu hissedip daha üretkendirler. Sağlam sosyal ilişkileri olan bireylerin güçlü sosyal destek ağlarının olduğu söylenebilmektedir. Sosyal desteğin, ruhsal ve zihinsel sağlık ile olumlu ilişkisinin bulunduğu ortaya koyan çok sayıda araştırma yapıldığı da bilinmektedir. Aile, arkadaş ve yakın çevreden sağlanan desteğin psikolojik sorunların çözüme kavuşmasını kolaylaştırmada ya da zorlaştırmada önemli bir rol üstlenmektedir (Eker vd., 2001). Sosyal destek, stresi ortaya çıkaran faktörleri tamamen yok etmese de bireylerin kaygılarını azaltmakta, olaylara iyi tarafından bakmalarını, stresle baş etmede yeni arayışlar içerisine girme isteğini arttırmakta ve stresle başa çıkabilmelerinde kendilerine yardımcı olmaktadır (Yamaç, 2009). Bireylerin salgın hastalık döneminde sosyal çevresinden aldığı desteğin, kendine olan güvenlerini arttırdığı söylenebilmektedir. Bundan dolayı sosyal destek kavramı, bireylerin psikolojik sağlamlık düzeyleri, stres ile başa çıkabilme, sarsıcı etkileri olabilen travmatik olaylar sonrası, günlük yaşama uyumu üzerinde çok büyük etkiye sahiptir (Yüksel, 1997).

Sosyal desteğin birey üzerindeki olumlu etkileri düşünüldüğünde bireyin zor yaşantılarla baş etme becerisi olarak tanımlanabilecek olan psikolojik sağlık üzerinde de etkisi olduğu söylenebilir. Psikolojik sağlık, sosyal bilimler ve psikoloji bilimleri gibi farklı bilim alanlarında araştırılan bir kavramdır (Akın ve Akın, 2015:149). Kararımak (2006), psikolojik sağlamlığı güncel ve önemli olarak belirtirken son zamanlarda üzerinde önemle durulan bir kavram haline gelmiştir (Öz ve Yılmaz, 2009). Psikolojik sağlık, bireyin öngöremeyeceği olumlu sonuç olarak ifade edilmektedir (Sipahioğlu, 2008:9). Yapılan farklı araştırmalardan yola çıkılarak psikolojik sağlamlığın birçok şekilde tanımlandığı da görülmektedir (Kararımak, 2006).

Kahvecioğlu (2016) psikolojik sağlamlığı, bireyin içinde bulunduğu koşulların bireyi zor durumda bırakmasına, sorunla yüzleşmesinde, risk faktörleriyle karşı karşıya kalmasına rağmen onun bu zorlu koşullardan psikolojik olarak sağlam bir şekilde kurtulabildiğini gösteren bir durum olarak tanımlamaktadır. Bolat'a (2013) göre bir kişilik özelliği olan psikolojik sağlamlıkla bireyler yaşamlarında karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelebilmektedir. Şavur (2012) ise; çalışmasında bazı araştırmacıların psikolojik sağlamlığı, yaşamı tehlikeye atan durumlarda bireyin var olan iyilik halini korumasıyla ilgili olan etkin bir gelişim olarak tanımladığını belirtmiştir. Çetin ve Basım' a (2011) göre psikolojik sağlık, kişinin karşılaştığı zorlu yaşam olaylarına karşı dayanmayı ve olaydan sonra da önceki sağlıklı haline dönebilmeyi ifade eden kavram olarak açıklanmıştır. Psikolojik sağlık, kişinin yaşamış olduğu olumsuzluğun ardından tekrardan yaşamını devam ettirebilme becerisidir (Öz, Yılmaz, 2009: 83). Psikolojik sağlık bireyin geçirmiş olduğu tüm olumsuz durumlardan sonra tekrardan eski hayatına dönüp yaşamını devam ettirebilmesi olarak tanımlanabilmektedir.

Yapılan tanımlar incelendiğinde, tanımların hepsinde bazı ortak noktaların olduğu ve psikolojik sağlamlığın tek bir boyuta bağlı olarak açıklanamayacağı söylenebilmektedir. Bireyin yaşantıları sonucunda daha uyumlu ve yapıcı tepki vermesini sağlayan koruyucu faktörler, psikolojik sağlık konusunda önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Kararımak, 2016). Risk faktörleri ele alındığında psikolojik sağlamlığı azalttığı görülürken, koruyucu faktörler ise psikolojik sağlamlığın

artmasında etkilidir. Tablo 1’de bireysel, ailevi ve çevresel kapsamda koruyucu ve risk faktörleri açıklanmıştır;

Tablo 1. Bireysel, Ailevi ve Çevresel Faktörler Bazında

Risk ve Koruyucu Faktörler	Risk Faktörleri	Koruyucu Faktörler
Bireysel Faktörler	Utangaçlık, Çekingenlik, Düşük Sayısal Zekâ, Asosyallık, Geçimsizlik	Yeterli düzeyde sayısal zekâyâ sahip olmak, İyimser olmak, Özdenetim sahibi olmak, Empati, Sorumluluk sahibi olmak, İyi ve etkili iletişim, sorun çözme becerilerine sahip olmak
Ailevi Faktörler	Çok çocuklu ailenin ferdi olmak, Psikolojik ve fizyolojik hastalığı olan ebeveynlerin olması, Boşanmalar, Aile içi ölüm vakaları, İstismara maruz kalınması (fiziksel, cinsel)	Olumlu ebeveyn ilişkisi, Ebeveynlerin eğitilmiş olması
Çevresel Faktörler	İstismara maruz kalınması(fiziksel, cinsel), Maddi sorunlar, Düşük sosyo-ekonomik ve sosyokültürel seviye, Evsizlik	Sahip olunan olumlu bir sosyal çevre ve arkadaşlık ilişkileri, Rol model olacak birinin olması

(Akyıldırım, 2017)

Psikolojik sağlamlık düzeyi yüksek bireylerin zorlu yaşantılar karşısında güçlü durabildiği ve zor durumlarla etkili bir şekilde başa çıkabildikleri görülmektedir (Rahat, 2014). Ayrıca bu bireylerin kendini algılama ve kendilerine olan saygı düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir

(Kararımak, 2007). Psikolojik sağlamlığı yüksek bireylerin daha fazla yaşam doyumuna sahip oldukları araştırmalar sonucunda bulunmuştur (Eryılmaz, 2012). Tümlü ve Recepoğlu (2013) ise; çalışmalarında psikolojik sağlamlık düzeyi yüksek olan kişileri, kişisel gelişimine önem veren, akademik başarı seviyesi yüksek, yaşantısında olumlu ve etkili ikili ilişkileri olan, sorumluluk sahibi kendisiyle barışık ve yaşamından zevk alan bireyler olarak belirtmiştir. Toplumumuzda psikolojik durumumuza olumsuz etkileyen olayların sayısı ve şiddetinin arttığı söylenebilmektedir. Bu nedenle ülkemizin sosyocoğrafik yapısı da düşünüldüğünde bireylerin sahip olduğu psikolojik sağlamlık düzeylerinin yüksek olması önemlidir (Öz ve Bahadır Yılmaz, 2009).

Sonuç olarak baktığımızda; salgın hastalık dönemleri, yarattıkları etki itibarıyla insanları hem fizyolojik hem de psikolojik olarak etkisi altına aldığı söylenebilmektedir. Bundan dolayı salgın hastalıkların toplumda üzerinde tedirginlik, korku ve endişe gibi birçok farklı yansıması olabilmektedir. Bireyler bu dönemlerde kendilerini hastalıktan korunmaya çalışırken psikolojik olarak da sağlam kalma çabası içerisine girebilmektedirler. Bireyler sosyal izolasyonun oluşturduğu salgın hastalık dönemlerinde, aile ve arkadaş gibi sosyal destek ağlarından kopabilmekte, bu süreci zorlu bir şekilde geçirebilmektedir. Sosyal destek sistemi güçlü olan bireylerin ise salgın hastalık döneminde psikolojik olarak daha sağlam oldukları ve eski yaşantılarına daha kolay uyum gösterebildikleri görülmektedir. Ayrıca insanların bireysel, ailevi ve çevresel risk faktörleri ile koruyucu faktörleri salgın hastalık dönemini sağlam bir şekilde atlatalmalarına etki edebilmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada salgın hastalık döneminde algılanan sosyal destek ile bireylerin psikolojik sağlamlığı arasındaki ilişkiyi incelemek için ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu araştırma modelinde temel amaç, birden çok değişken arasındaki değişimi tespit etmektir. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişme durumları; değişme

meydana geldiyse nasıl bir ilişkiye sahip olduğunu belirlemek amacıyla yapılır (Karasar, 2011).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu farklı yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve aile yapısına sahip 350 kişi oluşturmaktadır.

Tablo 2. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Demografik Bilgiler		F	%
Cinsiyet	Kadın	178	50,8
	Erkek	172	49,1
Yaş Grubu	15-25 yaş	128	36,5
	26-35 yaş	168	48
	36-45 yaş	36	10,2
	46-55 yaş	12	3,4
	55 yaş üstü	6	1,7
Medeni Durum	Evli	138	39,4
	Bekâr	212	60,5
Eğitim Kademesi	İlkokul	10	2,8
	Ortaokul	11	3,1
	Lise	52	14,8
	Üniversite	232	66,2
	Lisansüstü	45	12,8
Aile Yapısı	Çekirdek	261	74,5
	Geniş	89	25,4

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların 178'inin(%50,8) kadın ve 172'sinin (%49,1) erkek olduğu, 128 (%36,5) kişinin 15-25 yaş aralığında, 168 kişinin (%48) 26-35 yaş aralığında, 36 kişinin (%10,2) 36-45 yaş aralığında, 12 kişinin (%3,4) 46-55 yaş aralığında ve 6 kişinin (%1,7) 55 yaş üstü olduğu görülmektedir. Katılımcıların 138'i (%39,4) evli olup 212'si

ise (%60,5) bekârdır. Katılımcılardan 10 kişi(%2,8) ilkokul, 11 kişi(%3,1) ortaokul, 52 kişi(%14,8) lise, 232 kişi(%66,2) üniversite ve 45 kişi(%12,8) lisansüstü eğitim kademesinden oluşmaktadır. Ayrıca aile yapısına bakıldığında 261 kişi(%74,5) çekirdek ailede ve 89 kişi(%25,4) ise geniş ailede yaşamaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların demografik bilgilerini için “Kişisel Bilgi Formu(KBF)”; psikolojik sağlamlık puanlarını belirleyebilmek amacıyla “Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği(KPSÖ)” ve algılanan sosyal desteği ölçmek için “Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği(ASDDÖ)” uygulanarak toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu(KBF)

Araştırmanın örneklem grubuna ait demografik bilgileri elde etmek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Kişisel Bilgi Formu cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi ve aile yapısına dair 5 maddelik sorudan oluşmaktadır. Katılımcılardan daha gerçekçi yanıtlar alabilmek için kimlik bilgilerine yer verilmemiştir.

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ASDÖ)

Araştırmada kullanılan ölçek, Zimet, Dahlem, Zimet ve Farley (Akt: Çetinkaya ve Korkmaz, 2019) tarafından 1988 yılında geliştirilmiştir. Türkçe uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Doğan ve Arkar tarafından 1995 yılında yapılmıştır. Ölçek aile, arkadaş ve özel bir insan desteğini kapsayıp 3 gruba ayrılmıştır ve her grup 4 tane maddeden oluşmaktadır. Katılımcılara sorular, 6’lı likert tipi ölçekle 1 (Hiçbir zaman) ve 6 (Her zaman) arasında değişen maddelerden uygun olanı işaretlemeleri istenmek suretiyle sorulmuştur. Algılanan sosyal destek ölçeğinin geçerliliğini test etmek için yapılan açımlayıcı faktör analizine göre; özel bir insan desteği boyutu altında 1, 2, 5 ve 10. maddeler yer almakta, aile desteği boyutu altında 3, 4, 8 ve 11. maddeler yer almakta ve

arkadaş desteği boyutu altında ise 6, 7, 9 ve 12. maddeler yer almaktadır. Ölçek güvenilirliği için ise 0.89 Cronbach Alpha değeri olarak tespit edilmiştir (Doğan ve Arkar, 1995).

Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ)

“Bireylerin psikolojik sağlamlığını ölçebilmek için Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher ve Jennefer Bernard tarafından 2008 yılında geliştirilmiştir. Doğan (2015) tarafından Türkçeye çevrilip geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiştir. Katılımcılara sorular, 5’li likert tipi ölçekle, “Hiç uygun değil” (1), “Uygun Değil” (2), “Biraz Uygun” (3), “Uygun” (4), “Tamamen Uygun” (5) şeklindeki maddelerden kendilerine uygun olanı işaretlemeleri istenmek suretiyle sorulmuştur. Ölçek 6 maddelik olup 2,4 ve 6. Maddeler tersten kodlanmaktadır. Ölçek puanlama sonucuna göre yüksek puanların alınması, psikolojik sağlamlık düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir (Doğan, 2015).

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada veriler istatistiksel paket programı SPSS 23.0 kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin normallik analizleri Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri ile analiz edilmiştir. “Gözlem sayısının 30’dan az olması durumunda Shapiro-Wilk testi, 30’dan fazla olması durumunda ise Kolmogorov-Smirnov testi ile normallik analizine bakılır.”(Can, 2016). Çalışmanın veri sayısının 350 olması nedeni ile Kolmogorov-Smirnov testine bakılarak normallik analizine bakılmıştır. Analiz sonucu parametrik olmayan testlerin kullanılması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 3. Çok Boyutlu Sosyal Destek Ölçeği Normallik Testi Değerleri

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	Df	Sig.	Statistic	Df	Sig.
Aile	,218	350	,000	,775	350	,000
Özel Bir İnsan	,212	350	,000	,786	350	,000
Arkadaş	,146	350	,000	,889	350	,000

Tablo 4. Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği Normallik Testi Değerleri

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	Df	Sig.	Statistic	Df	Sig.
Psikolojik Sağlık	,159	350	,000	,912	350	,000

Tablo 3 ve Tablo 4 incelendiğinde verilerin normal dağılıma uygunluk göstermediği belirlenmiştir. Normal dağılıma uygunluk göstermeyen verilerin ilişkilerinde parametrik olmayan testlerden yararlanılmıştır. İki bağımsız değişken arasındaki anlamlılık düzeyini tespit etmek için Mann-Whitney U testi, ikiden fazla bağımsız değişken arasındaki anlamlılık düzeyi için ise Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2013; Durkan, 2017; Biçer, 2018).

3. BULGULAR

Tablo 5. Algılanan Sosyal Destek Düzeyi Alt Boyutları İle Cinsiyet Değişkenine Ait Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Aile	Kadın	178	183,66	32692,00	13855,000	,115
	Erkek	172	167,05	28733,00		
Özel Bir İnsan (Eş, Nişanlı vb)	Kadın	178	192,60	34283,00	12264,000	,001*
	Erkek	172	157,80	27142,00		
Arkadaş	Kadın	178	174,42	31046,50	15115,500	,838
	Erkek	172	176,62	30378,50		

*p<0.05

Tablo 5 incelendiğinde algılanan sosyal destek düzeyi özel bir insan alt faktörü ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmaktadır (p<0.05). Mann-Whitney U testi sonucu hesaplanan sıra ortalaması değerleri incelendiğinde, bu anlamlı farklılığın kadınların lehine olduğunu söylenebilmektedir.

Tablo 6. Psikolojik Sağlamlık Düzeyi İle Cinsiyet Değişkenine Ait Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Psikolojik sağlamlık	Kadın	178	174,32	31029,00	15098,000	,822
	Erkek	172	176,72	30396,00		

*p<0.05

Tablo 6 incelendiğinde psikolojik sağlamlık düzeyi ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmamaktadır (p<0.05).

Tablo 7. Algılanan Sosyal Destek Düzeyi Alt Boyutları İle Yaş Grubu Değişkenine Ait Kruskal Wallis H -Testi Sonuçları

Faktörler	Yaş Grubu	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	P	Anlamlı Fark
Aile	15-25 yaş	128	139,24	4	27,611	,000*	1-2
	26-35 yaş	168	198,49				
	36-45 yaş	36	192,24				
	46-55 yaş	12	184,29				
	55 yaş üstü	6	187,25				
Özel Bir İnsan	15-25 yaş	128	137,70	4	29,872	,000*	1-3
	26-35 yaş	168	197,76				
	36-45 yaş	36	198,76				
	46-55 yaş	12	190,29				
	55 yaş üstü	6	189,42				
Arkadaş	15-25 yaş	128	162,49	4	11,653	,020*	1-3
	26-35 yaş	168	184,24				
	36-45 yaş	36	202,86				
	46-55 yaş	12	156,25				
	55 yaş üstü	6	82,67				

*p<0.05

Tablo 7 incelendiğinde, algılanan sosyal destek düzeyinin bütün alt faktörlerinde anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Yaş Grubu

değişkenine ilişkin 15-25 yaş (1), 26-35 yaş (2), 36-45 yaş (3), 46-55 yaş (4) ve 55 yaş üstü (5) olarak kodlanmıştır. Farklılıkları tespit etmek amacıyla gruplar arasında One Way Anova- Tamhane's T2 testi yapılmıştır.

Testin sonucuna göre aile alt faktöründeki anlamlı farklılığın, 15-25 yaş grubu ile 26-35 yaş grubu arasında olduğu belirlenmiştir. Farklılık 26-35 yaş grubu lehinedir. Özel bir insan alt faktöründeki anlamlı farklılığın, 15-25 yaş grubu ile 26-35 yaş grubu arasında ve 15-25 yaş grubu ile 36-45 yaş grubu arasında olduğu belirlenmiştir. Farklılık 26-35 yaş grubu ve 36-45 yaş grubu lehine olduğu belirlenmiştir. Arkadaş alt faktöründeki anlamlı farklılığın, 15-25 yaş grubu ile 36-45 yaş grubu arasında olduğu belirlenmiştir. Farklılık 36-45 yaş grubu lehinedir.

Tablo 8. Psikolojik Sağlık Düzeyi İle Yaş Grubu Değişkenine Ait Kruskal Wallis H –Testi Sonuçları

Faktörler	Yaş Grubu	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Psikolojik Sağlık	15-25 yaş	128	164,57	4	10,157	,038*	2-5
	26-35 yaş	168	191,64				
	36-45 yaş	36	160,71				
	46-55 yaş	12	131,00				
	55 yaş üstü	6	134,33				

*p<0.05

Tablo 8 incelendiğinde, psikolojik sağlık düzeyinin yaş grubu değişkeni ile arasında anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Yaş Grubu değişkenine ilişkin 15-25 yaş (1), 26-35 yaş (2), 36-45 yaş (3), 46-55 yaş (4) ve 55 yaş üstü (5) olarak kodlanmıştır. Farklılıkları tespit etmek amacıyla gruplar arasında One Way Anova- Tamhane's T2 testi yapılmıştır.

Testin sonucuna göre anlamlı farklılığın, 26-35 yaş grubu ile 55 yaş üstü yaş grubu arasında olduğu belirlenmiştir. 26-35 yaş aralığındaki bireylerin 55 yaş üstü bireylere kıyasla psikolojik sağlık düzeyinin daha olumlu olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 9. *Algılanan Sosyal Destek Düzeyi Alt Boyutları ile Medeni Durum Değişkenine Ait Mann-Whitney U Testi Sonuçları*

Değişken	Medeni Durum	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Aile	Evli	138	204,11	28166,50	10680,500	,000*
	Bekar	212	156,88	33258,50		
Özel Bir İnsan	Evli	138	216,59	29889,50	8957,500	,000*
	Bekar	212	148,75	31535,50		
Arkadaş	Evli	138	176,59	24369,50	14477,500	,870
	Bekar	212	174,79	37055,50		

*p<0.05

Tablo 9 incelendiğinde algılanan sosyal destek düzeyi aile ve özel bir insan alt faktörü ile medeni durum değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmaktadır (p<0.05). Mann-Whitney U testi sonucu hesaplanan sıra ortalaması değerleri incelendiğinde, bu anlamlı farklılığın evli bireylerin lehine olduğunu söylenebilmektedir.

Tablo 10. *Psikolojik Sağlamlık Düzeyi ile Medeni Durum Değişkenine Ait Mann-Whitney U Testi Sonuçları*

Değişken	Medeni Durum	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Psikolojik Sağlamlık	Evli	138	174,75	24115,50	14524,500	,910
	Bekar	212	175,99	37309,50		

*p<0.05

Tablo 10 incelendiğinde psikolojik sağlamlık düzeyi ile medeni durum değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmaktadır (p<0.05).

Tablo 11. Algılanan Sosyal Destek Düzeyi Alt Boyutları ile Eğitim Durumu Değişkenine Ait Kruskal Wallis H -Testi Sonuçları

Faktörler	Eğitim Kademesi	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Aile	İlkokul	10	141,90	4	14,180	,007*	2-3
	Ortaokul	11	205,18				4-3
	Lise	52	132,01				5-3
	Üniversite	232	184,02				
	Lisansüstü	45	182,03				
Özel Bir İnsan	İlkokul	10	123,75	4	23,793	,000*	4-3
	Ortaokul	11	227,73				5-3
	Lise	52	122,64				
	Üniversite	232	183,94				
	Lisansüstü	45	191,79				
Arkadaş	İlkokul	10	104,35	4	12,059	,017*	4-1
	Ortaokul	11	148,05				5-1
	Lise	52	147,54				4-3
	Üniversite	232	184,74				
	Lisansüstü	45	182,70				

*p<0.05

Tablo 11 incelendiğinde, algılanan sosyal destek düzeyi bütün alt faktörlerinde anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Eğitim Durumu değişkenine ilişkin ilkökul (1), ortaokul (2), lise (3), üniversite (4) ve lisansüstü (5) olarak kodlanmıştır. Farklılıkları tespit etmek amacıyla gruplar arasında One Way Anova- Tamhane's T2 testi yapılmıştır.

Testin sonucuna göre aile alt faktöründeki anlamlı farklılığın, ortaokul grubu ile lise grubu, üniversite grubu ile lise grubu, lisansüstü grubu ile lise grubu arasında olduğu belirlenmiştir. Farklılığın ortaokul grubu, üniversite grubu ile lisansüstü grubunun lehinedir. Özel bir insan alt faktöründeki anlamlı farklılığın, üniversite grubu ile lise grubu arasında ve lisansüstü grubu ile lise grubu arasında olduğu belirlenmiştir. Farklılığın üniversite grubu ve lisansüstü grubu lehine olduğu belirlenmiştir. Arkadaş alt faktöründeki anlamlı farklılığın, ilkökul grubu ile üniversite ve lisansüstü grubu arasında, lise ile üniversite grubu arasında olduğu belirlenmiştir. Farklılıkların üniversite ve lisansüstü grubun lehine olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 12. Psikolojik Sağlamlık Düzeyi İle Eğitim Durumu Değişkenine Ait Kruskal Wallis H –Testi Sonuçları

Faktörler	Eğitim Kademesi	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P	Anlamlı Fark
Psikolojik Sağlamlık	İlkokul	10	132,80	4	2,561	,634	
	Ortaokul	11	174,00				
	Lise	52	170,70				
	Üniversite	232	176,28				
	Lisansüstü	45	186,89				

*p<0.05

Tablo 12 incelendiğinde psikolojik sağlamlık düzeyi ile eğitim durumu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmamaktadır (p<0.05).

Tablo 13. Algılanan Sosyal Destek Düzeyi Alt Boyutları İle Aile Yapısı Değişkenine Ait Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Değişken	Aile Yapısı	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Aile	Çekirdek	261	176,09	45959,50	11460,500	,848
	Geniş	89	173,77	15465,50		
Özel Bir İnsan	Çekirdek	261	181,60	47398,00	10022,000	,047*
	Geniş	89	157,61	14027,00		
Arkadaş	Çekirdek	261	174,85	45636,00	11445,000	,836
	Geniş	89	177,40	15789,00		

*p<0.05

Tablo 13 incelendiğinde algılanan sosyal destek düzeyi özel bir insan alt faktörü ile aile yapısı değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmaktadır (p<0.05). Mann-Whitney U testi sonucu hesaplanan sıra ortalaması değerleri incelendiğinde, bu anlamlı farklılığın çekirdek aile yapısına sahip bireylerin lehine olduğunu söylenebilmektedir.

Tablo 14. Psikolojik Sağlık Düzeyi İle Aile Yapısı Değişkenine Ait Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Değişken	Aile Yapısı	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Psikolojik Sağlık	Çekirdek	261	174,61	45573,50	11382,500	,775
	Geniş	89	178,11	15851,50		

*p<0.05

Tablo 14 incelendiğinde psikolojik sağlık düzeyi ile aile yapısı değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmamaktadır (p<0.05).

Tablo 15. Algılanan Sosyal Destek Düzeyi İle Psikolojik Sağlık Düzeyinin İlişkisi

Algılanan Sosyal Destek Ölçeği Alt Boyutları	Psikolojik Sağlık Ölçeği r Değerleri
Aile	,244**
Özel Bir İnsan	,126*
Arkadaş	,137*

**p<0.01 *p<0.05

Tablo 15 incelendiğinde psikolojik sağlık düzeyinin aile desteği (r= .244**, p<.05) , özel bir insan desteği (r= .126*, p<.05) ve arkadaş desteği (r= .137*, p<.05) ile pozitif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada salgın hastalık döneminde çok boyutlu algılanan sosyal desteğin bireylerin psikolojik sağlık düzeyleri arasındaki etkisi incelenmiştir.

Araştırmada algılanan sosyal destek düzeyi özel bir insan alt faktörü ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmaktadır. Sonuç kadınların lehinedir. Ancak literatür incelendiğinde, Taysi (2000) çalışmasında her iki cinsiyette de en güçlü sosyal destek kaynağının aile olduğu sonucuna ulaşmıştır. Psikolojik sağlamlık düzeyi ile cinsiyet değişkeninde ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Çalışma sonucunu destekler nitelikte Özer (2013) ve Bolat (2003) çalışmalarında, psikolojik sağlamlık puan ortalamalarının cinsiyet değişkeni göre anlamlı düzeyde bir farklılaşma olmadığını belirtmişlerdir. Aydın (2010) tarafından yapılan çalışmada da öğrencilerin psikolojik sağlamlık düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmişlerdir. Bu araştırmalar çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir.

Araştırmada algılanan sosyal destek düzeyinin bütün alt faktörleri ile yaş değişkeni arasında anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Farklılıklar alt faktörlere göre değişkenlik göstermektedir. Aile alt faktöründe farklılık 26-35 yaş grubu lehine, özel bir insan alt faktöründe ise 26-35 yaş grubu ve 36-45 yaş grubu lehine, arkadaş alt faktöründe ise 36-45 yaş grubu lehine değişkenlik göstermektedir. Aynı şekilde psikolojik sağlamlık düzeyi ile yaş değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu anlamlı fark 26-35 yaş grubu lehine değişkenlik göstermektedir. Atik (2013) çalışmasında da psikolojik sağlamlık ile yaş değişkeni arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucunu bulmuştur.

Araştırmada algılanan sosyal destek düzeyi aile ve özel bir insan alt boyutu ile medeni durum değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmakta olup bu farklılık evli bireylerin lehinedir. Psikolojik sağlamlık düzeyi ile medeni durum değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmamaktadır. Alan yazında çok boyutlu algılanan sosyal destek ile bireylerin medeni durumuna ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmada algılanan sosyal destek düzeyi bütün alt faktörleri ile eğitim durumu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç

bulunmaktadır. Ancak Akın (2006) çalışmasında sosyal destek ile eğitim düzeyi arasında farklılık oluşmadığını belirlemiştir. Çalışmanın sadece belirli bir yaş grubu bireylerle yapılmış olması sonucu sosyal desteğin eğitim düzeyine göre farklılık göstermediği düşünülmektedir. Psikolojik sağlık düzeyi ile eğitim durumu değişkeni arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmamaktadır. Bireylerin psikolojik sağlık düzeyi ile eğitim durumlarına ilişkin alan yazında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmada algılanan sosyal destek ölçeğinin özel bir insan alt faktörü ile aile yapısı değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmaktadır. Bu anlamlı farklılığın çekirdek aile yapısına sahip bireylerin lehine olduğu görülmektedir. Gümüş (2015), Altıparmak (2009), Arslantaş ve Ergin (2011), Aksülün ve Doğan (2004), Eker ve Akar (1995)'in çalışmalarında, çekirdek ailede yaşayan kadınların geniş aileye göre sosyal destek düzeyinin daha fazla olduğunu çalışmalarında belirtmişlerdir. Bu bulgu çalışma sonucunu destekler niteliktedir. Akın ve Emiroğlu (2006)'nun çalışmalarında çalışma grubunu sadece 65 yaş ve üstü bireylerin oluşturması, Özbey(2012)'in çalışma grubunun ise 102 kişilik sadece evli bireylerden seçilmesi, sosyal desteğin aile biçimine göre farklılık göstermediği düşünülmektedir. Psikolojik sağlık düzeyi ile aile yapısı değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmamaktadır.

Araştırmaya katılan bireylerin psikolojik sağlık düzeyleri ile algılanan sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğu belirlenmiştir. Alan yazında sosyal destek ile psikolojik sağlık arasında ilişki olduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır. Terzi (2008) çalışmasında psikolojik sağlık ile sosyal destek arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Güngörmüş, Okanlı ve Kocabeyoğlu (2015) öğrenciler ile yaptıkları çalışmalarında, sosyal destek puan ortalaması ile psikolojik dayanıklılık puan ortalaması arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Alan yazındaki araştırma bulguları ile çalışmanın sonuçları incelendiğinde, alan yazının sonuçları destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Bireylerin salgın hastalık döneminde sosyal desteklerinden mahrum kaldığı ve bundan dolayı psikolojik sağlamlık düzeylerinin değiştiği düşünülmektedir. Bu dönemlerde hastalığın bulaşma riskinden dolayı insanlar kendilerini sosyal olarak izole etmekte, çevre ile iletişimlerini kesebilmektedir. Sosyal çevre izolasyonu beraberinde birtakım yeni sorunlar getirebilmektedir. Bu bağlamda araştırmada salgın hastalık döneminde algılanan sosyal desteğin psikolojik sağlamlığın yordayıcısı olma durumu ele alınmış ve araştırma bulgularına göre algılanan sosyal destek ile psikolojik sağlamlığın aile, özel bir insan ve arkadaş alt boyutları ile anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmüştür.

Araştırma sonuçları, beklenen bir tablo sergilemiştir çünkü algılanan sosyal destek ile psikolojik sağlamlık arasında güçlü kavramsal bağların olduğu birçok çalışma görülebilmektedir. Salgın hastalıkların fizyolojik ve psikolojik etkilerinin yıpratıcı olmasından dolayı bireyler bir destek ağına ihtiyaç duyabilmektedir. Bu ihtiyacı da en yakın sosyal çevresi olan ailesi ve arkadaşlarından karşılayabilmektedir. Ailenin ve yakın arkadaş çevresinin desteği kişiyi salgın hastalık döneminde hastalığa karşı psikolojik olarak sağlam kalmasını sağlayabilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi ilan ettiği 2020 Mart ayında sadece 350 kişilik araştırma grubuyla yapıldığı için sınırlılığı olan bir araştırmadır. Bu doğrultuda yapılan araştırmaya benzer başka bir araştırmada örneklem grubu daha fazla seçilebilir. Salgın hastalık döneminde daha geniş bir örneklem grubunun seçilmesi hastalığın etkileri konusunda daha fazla bilgi vereceği ve araştırmaya zenginlik katacağı düşünülmektedir. Ayrıca salgın hastalık dönemlerinde en çok etkilenen kesimlerin başında küçük yaş grubu çocukların olduğu söylenebilmektedir. Çocuklar oluşan kısıtlamalar ve karantina süreçlerinden dolayı doğrudan veya dolaylı olarak etkilenebilmektedir. Bu kapsamda algılanan sosyal desteğin seçilecek daha düşük yaş gruplarının psikolojik sağlamlık düzeyleri üzerindeki etkisi incelenebilir. Böylece küçük yaş grubunda oluşabilecek psikolojik problemlerin önlenmesi çalışmalarına ağırlık verilebilmektedir.

Cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu ve aile yapısı değişkenlerinin psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisi bakımından birbirinden farklı araştırma bulguları bulunduğundan bu değişkenleri kapsayan farklı araştırmalar yapılabilir. Salgın hastalık döneminde yerleşim yerlerinde alınan tedbirler farkı olup bunun insanlar üzerindeki etkileri de değişebilmektedir. Kimi insanlar köylerde, ilçelerde, şehir merkezlerinde veya büyük şehirlerde yaşamaktadır. Yaşanılan yerlerdeki tedbir ve kısıtlamalar farklı olduğu için salgın hastalık döneminde bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin yaşanılan yer değişkenine göre ne şekilde değişebildiği araştırılabilir. Son olarak bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin artmasına yönelik algılanan sosyal destek çalışmalarının önemini belirten çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- AKIN, A., Akın, Ü. (2015). *Psikolojide güncel kavramlar 1-pozitif psikoloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- AKIN, B., Emiroğlu O. N.(2006). Evde yaşayan yaşlılarda sosyal destek yapısı, sağlık durumu ve yeti yitimi ilişkisi. *Türk Getiatri Dergisi*, 2006, 9 (3), 170-176.
- AKSÜLÜN, N., Doğan S.(2004). Huzurevinde ve evde yaşayan yaşlılarda algılanan sosyal destek etkenleri ile depresyon arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 5,76-84.
- AKYILDIRIM, D. P.(2017).Üniversite öğrencilerinde benlik saygısı, algılanan sosyal destek ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- ALTAN, B.(2019). 19. yüzyıl sonlarında Cizre’de kolera salgını ve yol açtığı tahribat. *Mukaddime*, 10(1), 37-52.
- ALTIPARMAK, S.(2009). Huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin yaşam doyumu, sosyal destek düzeyleri ve etkileyen faktörler. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Tıp Dergisi*, 23(3), 159-64.
- ARICIOĞLU, A. (2008). *Hacettepe üniversitesi eğitim fakültesi öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ARSLANTAŞ H., Ergin, F.(2011). 25-65 yaş arasındaki bireylerde yalnızlık, depresyon, sosyal destek ve etki eden faktörler. *Türkiye Getiatri Dergisi*, 14(2), 135-44.
- ATİK, E. L. (2013). *Liseli ergenlerde bağlanma stilleri ve psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki ilişkide öz-yansıtma ve iç görünümün rolü*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Bilim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AYDIN, B. (2010). *Üniversite öğrencilerinin duygusal zekâ ve umut düzeyleri ile psikolojik sağlamlıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi*.

- Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- BİÇER, B. (2018). *Fen bilimleri öğretmenlerinin stem hakkındaki görüşlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Giresun Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Giresun.
- BOLAT, Z. (2013). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlık ve öz-anlayışları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- BUDAK, B. (1999). *Lise öğrencilerinde algılanan sosyal destek düzeyi ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- CAN, A. (2013). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- ÇETİN, F., Basım, H.N. (2011). Yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22 (2), 104-114.
- ÇETİNKAYA, F.F., Korkmaz F.(2019).Algılanan sosyal destek ile stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: üniversite öğrencilerini üzerine bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20, 1.
- DURKAN, E. (2017). İlkokul dördüncü sınıflarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin Türkçe derslerinde öğrencilerinin üstbilişsel okuma stratejileri kullanmalarını sağlayan uygulamalarının değerlendirilmesi: *Giresun ili örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.

- DOĞAN, E. ve Arkar, H. (1995). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin faktör yapısı, geçerlilik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 34.
- DOĞAN, T. 2015. **Kısa psikolojik sağlamlık ölçeğinin Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması.** *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102
- EKER D, Arkar H.(1995). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin faktör yapısı, geçerlilik ve güvenilirliği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10, 45-55.
- EKER, D., Arkar, H., Yıldız, H. (2001). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin gözden geçirilmiş formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 17-25.
- ERARSLAN, Ö. (2014). *Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlık ile depresif belirtiler ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkide benlik saygısı, pozitif dünya görüşü ve umudun aracı rolünün incelenmesi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ERYILMAZ, A. (2010). Ergenlerde öznel iyi oluşu arttırma stratejilerini kullanma ile akademik motivasyon arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri*, 13, 77-84.
- GÖRGÜ, E. (2005). *3-7 yaş arası otistik çocuğa sahip olan annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişki.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- GÜMÜŞ H.(2015). Evli bireylerin algılanan sosyal destek düzeyi ve yaşam doyumları ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(3): 150-62.
- GÜNGÖRMÜŞ, K., Okanlı, A., Kocabeyoğlu, T. (2015). Hemşirelik öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve etkileyen faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 6(1), 9-14.

- KAHVECİOĞLU, K. (2016). *Özel yetenekli çocuğu olan ebeveynlerin psikolojik sağlamlıklarının bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KANER, S. (2004). *Engelli çocukları olan ana babaların algıladıkları stres, sosyal destek ve yaşam doyumları*. Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, Yayınlanmamış Araştırma Raporu, Ankara
- KARAIRMAK, Ö. (2006). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler. *Türk Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 129-142.
- KARAIRMAK, Ö. (2007). *Deprem yaşamış bireylerde psikolojik sağlamlığa etki eden kişisel faktörlerin incelenmesi: bir rol model test etme çalışması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- KARASAR, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları
- KAŞIKÇI, M. (2009). Üniversite son sınıf öğrencilerinde aileden ve arkadaşan algılanan sosyal destek ve benlik saygısı. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 17(3): 158-165
- Milli Eğitim Bakanlığı, 2020. Salgın hastalık dönemlerinde psikolojik sağlamlığımızı korumak, yetişkinler için bilgilendirme rehberi. 20 Mart 2020 tarihinde erişildi. www.meb.gov.tr
- OKTAN, V. (2005). Yalnızlık ve algılanan sosyal destek düzeyinin ergenlerdeki öfkenin gelişimine etkisi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21, 183-192.
- ÖZ, F., Yılmaz, U. (2009). Ruh Sağlığının Korunmasında Önemli Bir Kavram Psikolojik Sağlamlık. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 16(3.), 82-89
- ÖZBEY S.(2012). Eşlerin algıladıkları sosyal desteğin ailenin bazı özellikleri ile ilişkisinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1): 167-81.

- RAHAT, E. (2014). *Benlik kurgusu, sosyal destek, başa çıkma stilleri ve yılmazlığın üniversite yaşamına uyumu yordama güçlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- SİPAHIOĞLU, Ö. (2008). *Farklı risk gruplarındaki ergenlerin psikolojik sağlamlıklarının incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- SÖNMEZAY, H. (2010). *Lise öğrencilerinde zorbalığın iletişim becerileri ve algılanan sosyal destek ile ilişkisinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ŞAVUR, E. (2012). *İnsani yardım çalışanlarının yardım arama davranışına ilişkin bir inceleme: Psikolojik belirtiler, psikolojik sağlamlık ve sosyal destek algısı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- TAYSİ, E. (2000). *Benlik saygısı, arkadaşlardan ve aileden sağlanan sosyal destek: Üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- TERZİ, Ş. (2006). Kendini toplama gücü ölçeğinin uyarlaması: geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3 (26), 77-86.
- TERZİ, Ş. (2008). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), 1-11.
- TOPÇU, W. A., **Söyletir, G., Doğanay, M. (1996).***Enfeksiyon Hastalıkları*. İstanbul 1996, s.24.
- TRAŞ, Z. ve Arslan, E. (2013). Ergenlerde sosyal yetkinliğin, algılanan sosyal destek açısından incelenmesi. *İlköğretim Online Dergisi*, 12(4), 1133-1140.

- TÜMLÜ, G. Ü., Recepoğlu, E. (2013). Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi*, 205-213.
- YALÇIN, İ. (2004). *Ailelerinden algıladıkları destek düzeyleri farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAMAÇ, Ö. (2009). *Üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile stresle başa çıkma stilleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- YILDIRIM, İ. (1997). Algılanan sosyal destek ölçeğinin geliştirilmesi, güvenilirliği ve geçerliği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 81-87.
- YILDIRIM, N. (1985). *Tanzimattan cumhuriyete koruyucu sağlık uygulamaları*. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, C.V, s. 1320-1338.
- YÜKSEL, G. (1997). *Sosyal beceri eğitiminin üniversite öğrencilerinin sosyal beceri düzeyine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2020
Yıl 10, Sayı 1, ss.157-184.

Journal of Individual & Society
June 2020
Year 10, Issue 1, pp.157-184.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.742637>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 26.05.2020
Kabul Tarihi: 10.06.2020

Article Type: Research article
Submitted: 26.05.2020
Accepted: 10.06.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Altındağ, Ö., & Yıldız, E. (2020). Türkiye’de Sağlık Politikalarının Dönüşümü.
Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), 157-184.

TÜRKİYE’DE SAĞLIK POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ

TRANSFORMATION OF HEALTH POLICY IN TURKEY

Özgür ALTINDAĞ

Dr., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
ozgur@ozguraltindag.com,
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4828-7501

Ahmet YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi Bölümü,
ahmet.yildiz@batman.edu.tr,
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8744-0225

Öz

İnsanın varlığını sürdürebilmesi için en temel öğelerden biri şüphesiz sağlıktır. Sağlık ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler toplumun yaşam kalitesinin giderek artmasını ve dolayısıyla yaşlı nüfusun oransal olarak artmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum sağlık harcamalarına ayrılan kaynakları hızla yükseltmekte böylece sağlık sigortalarının yükü de artmaktadır. Böylece var olan sigortalar bu yeni duruma ayak uydurmakta zorlanmakta ve bu zorluk reform çalışmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma kapsamında sağlığın içeriği, sağlıkta reformun gerekçeleri, sağlıkta ciddi bir dönüşümün yaşandığı son 20 yılda sağlık hizmetlerinin sunumu, finansmanı ve

örgütlenmesi hakkında izlenen politikalar, yapılan düzenlemeler ve yeniliklerden bahsedilmiştir. Ayrıca sağlıkta dönüşüm programı kapsamında yapılan çalışmalar, programın amaçları, bileşenleri, yıllar içinde yapılan düzenlemeler ele alınarak süreç çok boyutlu bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sağlık, Sağlık politikaları, Sağlık hizmetleri, Sağlıkta dönüşüm.

Abstract

Undoubtedly, health is one of the most basic elements for human survival. The developments in the field of health and technology enable the quality of life of the society to increase gradually and therefore the elderly population to increase proportionally. This situation increases the resources allocated to health expenditures rapidly, thus the burden of health insurance increases. Thus, existing insurances have difficulties in keeping up with this new situation and this difficulty necessitates reform studies. Within the scope of this study, the content of health, the reasons for reform in health, the policies, regulations and innovations about health service delivery, financing and organization in the last 20 years have been mentioned. In addition, the studies carried out within the scope of the health transformation program, the aims, components of the program, and the arrangements made over the years have been tried to be analyzed in a multidimensional way.

Key Words: Healty, Health policies, Health services, History, Transformation in health.

I. GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü sağlığı (World Health Organization-WHO), “sadece hastalıklardan ve mikroplardan korunma değil, bir bütün olarak fiziki, ruhi ve sosyal açıdan iyi olma hali” olarak tanımlamaktadır (WHO, 2013). Sağlık kavramının bir biçimiyle insanın var olması ve varlığını sürdürmesi için gerekli temel öğelerden biri olduğu söylenebilir. Hem var olan insanların hayatta kalabilmesi hem de insan soyunun

devamı açısından sağlıklı olmak gereklidir. Aslında sağlık dünya üzerinde bulunan tüm canlılar için vazgeçilmez bir olgudur. İnsan dışındaki canlılarda sağlığı koruma adına içgüdüsel bazı davranışlar vardır. Ancak insanoğlu sağlığını korumak ve hastalandığında tekrar iyileşmek için bir dizi tedaviye ihtiyaç duyar.

Bu bağlamda sağlık hizmeti kavramının insanlıkla yaşıt olduğu ve ilk tedavi hizmetinin de yine insanlar tarafından başlatıldığı söylenebilir. Çoğunlukla deneme yanılma ve tesadüfler sonucu öğrenildiği varsayılan tıbbi ve farmakolojik bilgi insan topluluklarının örgütlü toplumsal birimlere dönüşmesi sonucunda profesyonel alanlara dönüşmüştür. Bu alanda meydana gelen nitelikli insan gücü bir şekliyle sağlık sektörünün doğmasını sağlamıştır.

Tabii ki geçmişten günümüze sağlık ve tedavi alanlarında yaşanan gelişmeler yalnızca tıbbi veya farmakolojik bir anlayışla sürmemiştir. Özellikle şaman inancına benzer inanışlar geçmişten günümüze etkisini devam ettirmiştir. Eski toplumlarda hasta olan kişinin büyücü veya denk bir statüdeki kişi tarafından iyileştirilmeye çalışılması, günümüzde “ilkel” olarak nitelenen pek çok tedavi yönteminin insanlar üzerinde denenmesi ve bazı insanların hastalıkları sebebi ile öldürüldüğü bilinmektedir.

Genel olarak sağlık hizmetlerinin öncelikle büyü, tütsü, ayin gibi yöntemlerle yürüdüğü mistik dönem ile başladığı, sonrasında özellikle bitkilerin yardımı ile tedavilerin başladığı polifarmasi dönemi, hastalığın oluşma nedeninin bulunması ve hastalığın belirtilerin değil kendisinin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı etiyolojik tedavi dönemi ve sonrasında da sağlık hizmetlerinde kişileri önce sağlam iken korumak ancak buna rağmen hastalanmaları durumunda erken ve uygun şekilde tedavi etmek ve gereğinde de rehabilite etmek olarak tanımlanabilecek çağdaş sağlık anlayışı dönemi ile sürdüğü söylenebilir. (Akdur,1999). Çağdaş anlayışta koruyucu ve önleyici politikaların yeri ve önemi oldukça fazladır.

Çağdaş sağlık hizmeti anlayışının ilkeleri Akdur (2006) tarafından yedi başlık altında ele alınmıştır:

- Kişinin yaşamı bir bütündür, bu yaşam bütünü sağlıklı ve hastalıklı dönemler olarak birbirinden ayrılamaz.

- Kişinin hastalığı aslında sağlıklı dönem olarak bilinen dönemdeki birikimlerin bir sonucudur.
- Sağlık hizmetlerinde önemli bir yeri olan koruyucu sağlık hizmetleri, hasta bireylerden ziyade sağlıklı bireylere yöneliktir ve koruyucu hizmetler tedavi edici hizmetlerden daha önemli görülmektedir.
- Kişi ve kişinin fizyolojik, biyolojik ve sosyal çevresi bir bütündür ve birbirinden ayrı düşünülemez.
- Bir toplumdaki en önemli hastalık en sık görülen hastalıktır.
- Hastalık tek başına bireyi ilgilendiren bir durum değildir, kendi ailesinden başlayarak tüm toplumu etkileyen ve ilgilendiren bir durumdur.
- Sağlık hizmeti özünde birden fazla sektörün ürettiği hizmetler bütününden etkilenen ve ekip çalışmasına dayanan bir hizmetidir.

Sağlık hizmeti sistemlerinin 21. yüzyılın getirdiği zorlukları karşılayabilecek hale getirilmeleri ve bu amaçla donatılmaları için, sağlık hizmeti sistemlerinde temel değişikliklerin yapılması gerekmektedir (Lister, 2008). Sağlıkta reform uygulamaları sağlık sistemini daraltıcı biçimde algılansa da kimi zaman sağlık hizmetlerine ulaşamayan insanların bu hizmeti almasına yardımcı olmaktadır (Keyder, Üstündağ, Ağartan & Yoltar, 2011). Sağlıkta reform düşüncesi 80'li yıllardan itibaren etkisini artırarak devam ettiren küreselleşme olgusunun bir sonucu olarak dünyadaki pek çok ülkede ortaya çıkmıştır. Reformların temel amacı artan sağlık harcamalarını kontrol altına almak ve verimliliği artırmak olarak ifade edilmektedir. Özellikle sağlık sisteminin yeniden yapılandırılması konusu kimi zaman oldukça karmaşık olmaktadır. Sağlık birimlerinin nasıl örgütleneceği, önceliğin hangi sağlık hizmetlerine verileceği ve bu hizmetlerin devlet eliyle mi yoksa özel sektör eliyle mi verileceği reformun en önemli konuları arasındadır (Keyder vd., 2011). Bu çalışmada sağlıkta reform gerekçeleri ve 2000 yılından günümüze kadar geçen sürede sağlık hizmetlerinin sunumu, finansmanı ve örgütlenmesi hakkında izlenen politika, yapılan düzenlemeler ve yenilikler anlatılmıştır.

II. TÜRKİYE’DE SAĞLIK POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ (1920-2000)

Sağlık politikaları 1920-1938, 1939-1960, 1961-1980 ve 1981-2000 dönemleri ile 4 alt başlık altında ele alınmıştır.

2.1. 1920 – 1938 Yılları Arasında Türkiye’de Sağlık Politikaları

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı 02.05.1920 tarih 3 sayılı kanunla o zamanki adıyla Sıhhiye ve Muavenatı İçtimaiye Vekâleti olarak kurulmuştur (Tengilimioğlu, Işık & Akbolat,2012). Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın kuruluşu ile sağlık hizmetleri devletin asli görevlerinden biri haline gelmiştir.

Sağlık Bakanlığı’nın kurulmasından sonra ilk sağlık bakanı olarak Adnan Adıvar atanmıştır. Bu dönemde Türkiye’de sağlık hizmetleri kurumsallaşmaya başlamıştır. Adıvar’ın bakan olduğu dönemde genel itibari ile temel sağlık birimlerinin teşkilatlanması için çaba harcanmıştır.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında Sağlık Bakanı olarak atanan Dr. Refik Saydam 1937 yılına dek bakanlık görevini sürdürmüş ve Türkiye Cumhuriyeti’nin sağlık hizmetlerinin kuruluşunda ve gelişmesine büyük katkılar sunmuştur. 1923 yılındaki sağlık teşkilatlanmasına bakıldığında sağlık hizmetleri hükümet, belediye ve karantina tabiplikleri, küçük sıhhiye memurlukları, 86 adet yataklı tedavi kurumu, 6.437 hasta yatağı, 554 hekim, 69 eczacı, 4 hemşire, 560 sağlık memuru ve 136 ebe ile hizmet verildiği görülmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2015).

1923’te devletin sağlık teşkilatlanması merkez ve taşra teşkilatlarından oluşmaktaydı. Ankara merkezde sağlık dairesi, sicil dairesi ve muhasebe ve evrak kalem olmak üzere üç daire bulunmaktaydı. Taşrada ise sağlık müdürlükleri vardı. Sağlık müdürlüklerinde hükümet ve belediyenin karantina tabiplikleri ile sıhhiye memurları çalışmaktaydı. 2. Sağlık Bakanı Refik Saydam tarafından 1925 yılında hazırlanan cumhuriyetin sağlıkla ilgili ilk çalışma programında sorunların çözümüne yönelik üç ana hedef belirlenmiştir. Bunlar mevzuat oluşturma, kurumsallaşmanın tamamlanması ve personel temini olmuştur (Metintaş ve Elçioğlu,2007).

1923 – 1938 yılları arasında sağlık mevzuatı ile ilgili çok kapsamlı çalışmalar yapılmış ve sistem yeniden yapılandırılmıştır. Bu 13 yıllık süreçte tüm sistemi yapılandıran 50 yasa ve 18 tüzük çıkarılmıştır (Tengilimioğlu, Işık & Akbolat,2012).

1930 yılında çıkarılan “1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu” uluslararası düzeyde dönemin en ileri sağlık yasalarından biri olma özelliğini taşımıştır. Dönem itibari ile benzer bir yasal düzenleme Sovyetler Birliği haricinde ne Türkiye’ye komşu ülkelerde ne de Yakın Asya, Orta Doğu ve birçok Avrupa ülkesinde benzer genel bir sağlık yasası yoktu. Yasanın içeriğine bakıldığında yasanın oldukça toplumsal bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki yasanın bakanlığın görevlerini belirleyen 18 maddesinden 15’i “koruyucu sağlık hizmetleri” ile ilgilidir (Metintaş ve Elçioğlu,2007).

Refik Saydam’ın görev sürecinde illerde sağlık müdürlükleri ilçelerde hükümet tabiplikleri kurulmuştur. Bu yapılan çalışmalarla birinci basamak sağlık birimleri ile koruyucu önleyici sağlık hizmetlerine büyük öncelik verilmiştir. Ayrıca bu hizmetlerin tüm yurda bir biçimde yayılması da sağlanmıştır. Birinci basamak ve koruyucu hizmetler doğrudan merkezi hükümet tarafından üstlenilmiş ve giderleri genel bütçe olanakları ile karşılanmıştır. Yataklı tedavi hizmetlerinin de yine kamu eliyle ancak yerel idareler (belediyeler, il özel idareleri) tarafından yürütülmesi düşüncesi benimsenmiştir. Merkezi hükümetin bu alanda yerel idarelere yol gösterici olması için Ankara, İstanbul, Sivas, Erzurum ve Diyarbakır gibi büyük illerde halen hizmet vermeye devam eden doğrudan bakanlığa bağlı “Numune Hastaneleri” açılmıştır (Akdur, 1999).

Sağlık hizmetlerinin doğrudan devletin kontrolünde bir bakanlık çatısı altında sürdürülmeye başlaması aslında sürecin tümüyle profesyonelleşmesi için atılan önemli bir adımdır. İlk 18 yılda oldukça kısıtlı imkânlarla yapılan çalışmalar ülke genelinde fark yaratmış sonraki çalışmalara bir ışık tutmuştur.

2.2. 1939 – 1960 Yılları Arasında Türkiye’de Sağlık Politikaları

1920-1949 yılları arası Türkiye’de bulaşıcı pek çok hastalığın önüne geçilmesi amacıyla halk sağlığı alanında çok ciddi ve etkin çalışmaların yapıldığı yıllardır. Yapılan çalışmaların çoğu dünya ölçeğinde çok başarılı sonuçlara imza atılan çalışmalardır.

Cumhuriyet döneminin “Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı” 1946 tarihindeki Yüksek Sağlık Şurası’nca onaylanmıştır. Bu plan yazılı ilk sağlık planı olması açısından son derece önemlidir. Bu plan Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz tarafından 12 Aralık 1946’da açıklanmış ancak plan kanunlaşmadan Dr. Behçet Uz, Sağlık Bakanlığından ayrılmış sonrasında gerçekleşen hükümet değişikliği sonrası plan kanunlaşmamıştır. Her ne kadar kanunlaşmasa da bu Milli Sağlık Planı ve Milli Sağlık Programı ülkenin sağlık yapılanmasını derinden etkilemiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015).

Cumhuriyet tarihinde sağlık alanında kurumsallaşma anlamında atılan en temel adımlardan biri Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) ile Emekli Sandığının kurulmasıdır. Bu iki kurumun kurulması ile işçi ve memurların sağlık hizmeti alması devlet güvencesi altına alınmıştır. Sonrasında yürürlüğe giren İş Güvenliği Yasası ile tüm emekçilerin sağlık ve sosyal hakları devlet güvencesine kavuşmuştur. (Kasapoğlu, 2016).

Emekli Sandığı ve SSK’nın kurulması sonrası bölgesel numune hastanelerinin açılması, ana çok sağlığı merkezlerinin açılması, verem, ruh ve sinir hastalıkları hastanelerinin kurulması da çok önemli gelişmelerdir (Tengilimoğlu, Işık & Akbolat, 2012). Yine bu tarihte yataklı tedavi kurumları merkezi olarak yönetilmeye başlanmış, özellikle köylerde yaşayan insanların sağlık hizmetlerine erişebilmeleri için Sağlık Merkezleri açılmış ve 1945 yılında 8 olan sayı 1960 yılında 283’e ulaşmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2015).

1. 10 Yıllık Milli Sağlık Planınının devamı niteliğinde “Milli Sağlık Programı ve Sağlık Bankası Hakkında Etütler” isimli çalışma Türkiye’nin sağlık planlaması ve organizasyonun temel yapı taşlarından olmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2015). 1954 yılında, 6134 Sayılı Yasa ile il özel idareleri, belediyeler ve vakıflara bağlı hizmet veren hastaneler doğrudan Sağlık Bakanlığı’na bağlanmıştır. Böylece kamuya ait hastanelerin

yönetimi tek elde toplanmıştır (Akdur,2008). Bu düzenlemelerle Sosyal Sigortalar Kurumu, Milli Savunma Bakanlığı ve üniversite hastaneleri dışında kalan hastanelerin tamamının denetimi devletin kontrolüne geçmiştir (Kasapoğlu, 2016). Yapılan tüm bu çalışmaların sonunda illerde ve ilçelerde hastanelerin açılması çok daha hızlı olmuş ve büyük şehirlerde var olan hastane hizmetleri tüm ülkeye yayılmaya başlamıştır (Akdur,2008).

Bu süreçte 1940'ların sonuna kadar önceliğini koruyan birinci basamak ve koruyucu sağlık hizmetleri giderek arka plana itilmeye başlamıştır. Yine 50'li yıllardan itibaren liberal görüşler ülke genelinde hâkim olmaya başlamış ve genel olarak etkisini sağlık alanında da göstermiştir. Bu yapılan çalışmalarla sağlık alanında özel sektörün yer alması ve gelişmesinin önü açılmıştır.

Bu dönemde yine insan kaynakları altyapısı oluşturulması amacıyla İstanbul, Ankara ve İzmir'de tıp fakülteleri açılmış ve 1950 ile 1960 yılları arasında hekim sayısı 5194, hemşire sayısı 937, ebe sayısı 1934 artmıştır. 1950 yılında Sağlık Bakanlığı'na bağlı kurum sayısı 118, yatak sayısı 14.581 iken 1960'da bu sayı 442'ye 32.398'e gelmiştir. Yüz bine düşen yatak sayısı da 9'dan 16,6'ya çıkmıştır. Bu süreçte hem verem sebebiyle ölen hasta sayısında ve bebek ölümlerinde ciddi azalma yaşanmıştır. Yine bu dönem doktor, eczane, eczacılık ve hemşirelik alanlarında meslek ve mesleki birlik kanunları çıkarılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2015).

Genel olarak bakıldığında 1938-1960 yılları arasında sağlık alanında meydana gelen bu gelişmelerle sağlık göstergelerinde ciddi ilerlemeler yaşanmış özellikle bulaşıcı bazı hastalıklardan kaynaklanan ölümler ile anne ve bebek ölümlerinde ciddi azalmalar görülmüştür (İleri, Seçer & Ertaş, 2016).

Sağlık hizmetlerinin bir yandan devlet eliyle yaygınlaştırılmaya çalışılması diğer yandan da özel sektörün sağlık hizmetlerinin içine çekilmeye çalışılması bir karmaşa yaratmış; bu durum özellikle koruyucu, önleyici ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin aksamasına neden olmuştur. Özellikle tedavi edici hizmetlerle ilgili halkın sürekli artan taleplerinin karşılanamaz hale gelmesi sonucunda hemen hemen tüm bakanlık ve büyük kamu iktisadi teşebbüsleri kendi hastanelerini kurmaya

başlamışlardır (Akdur,2008). Bu süreç bir şekilde sağlık hizmetlerinin tek bir noktadan idare edilmesine yönelik çalışmaların tümünü ortadan kaldırmış, sağlıkta eskiye oranla çok daha dağınık ve birbirinden bağımsız yapıların oluşmasına neden olmuştur.

2.3. 1961 – 1980 Yılları Arasında Türkiye’de Sağlık Politikaları

50’li yıllardaki liberal gelişmeler 1960 yılındaki askeri darbeye kadar devam etmiştir. Askeri darbe sonrasında sağlık alanında yapılan çalışmalardan dönem içinde çıkarılan bazı kanunlardan da esinlenilerek “sağlıkta sosyalleştirme dönemi” olarak bahsedilmektedir. Bu dönemde genel olarak sağlıkta özel sektörün öncül olmasının önüne geçilmesine çalışılmış, cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi sağlığın yine bir devlet görevi haline getirilmesine çalışılmıştır.

Bu dönemde 1961 Anayasasının öngördüğü biçimde ilk kez oluşturulan 1,5 yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde sağlık alanında yeni bir örgütlenme ön görülmüş ve söz konusu yıllarda Sağlık Bakanlığı Müsteşarı olan Dr. Nusret Fişek’in önderliğinde hazırlanıp 05.01.1960 tarihinde kabul edilen “224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun” ile hayata geçirilmiştir. Böylece Türkiye sağlık hizmetleri tarihinde “Sosyalleştirme Dönemi” olarak adlandırılan dönem başlamıştır (Akdur, 1999). Bu dönemle birlikte artık kalkınma planları ile eşgüdümlü bir şekilde yürüyen planlı bir dönemi de başlamıştır.

224 sayılı yasa ile en temelde sağlık hizmetlerinin ülke geneline yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesi hedeflenmiş böylece sosyalizasyonun kademeli bir biçimde uygulanması öngörülmüş. Bu dönem geniş bölge tek yön bakış açısı ile şekillenen sağlık sistemi dar bölgeli çok yönlü hizmet bakış açısı ile yeniden şekillendirilmiştir. Bu dönem yine sağlık ocaklarının yaygınlaştırılarak sağlık sisteminin temel taşıyıcı unsuru olmasına çalışılmıştır. Bu sistemin desteklenmesi amacıyla 2. 5 Yıllık Planda yapılması öngörülen Genel Sağlık Sigortası yasalaşmamıştır (Kasapoğlu,2016).

İstenen yaygınlaşmanın sağlanamaması üzerine sosyalizasyonda çeşitli revizyonlara ihtiyaç duyulmuş ve bu çalışma 1978 yılında 2162

sayılı “Sağlık Personelinin Tam Süre Çalışma Esasları Kanunu”nun çıkarılması ile farklı bir şekil almıştır. Bu yasa ile Türkiye 16 bölgeye ayrılmış ve sağlık personelinin geri kalmış bölgelerde çalışmasını özendiren bazı ek ödenekler getirilmiştir. Bu uygulama 1980 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Tengilimoğlu, Işık & Akbolat, 2012). Kamuda çalışmakta olan doktorların tam gün çalışabilmeleri amacıyla özel muayene açmaları 1978 çıkarılan kanunla yasaklanmıştır. Sonrasında olan askeri darbelerle de bu süreç zaman zaman ciddi atılım yaparken bir sonraki dönem halkın tüm kazanımları birden ortadan kalmıştır. Aslında bu süreçte sürekli değişen kanunlar sağlık sistemin tutarlı işlemesini net bir biçimde engellemiştir. Özellikle 80 darbesi sonrası çıkarılan 82 Anayasası ile hak ve özgürlükler ciddi biçimde kısıtlanmış hemen hemen tüm alanlarda geriye doğru bir gidiş görülmüştür (Kasapoğlu,2016).

Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de 1965’te 554 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanunun çıkarılmasıdır. Bu kanun ile nüfusu arttırmayı öngören politikadan nüfus artış hızını sınırlayan politikaya, diğer yandan “Geniş bölgede tek yönlü hizmet” yerine “dar bölgede çok yönlü hizmet” politikasına geçilmiştir (Sağlık Bakanlığı,2015).

Genel olarak bakıldığında 1970’li yıllarda dünyayı etkisi altına alan neoliberal politikalar Türkiye’yi de etkilemiştir. Bu anlayışa göre şekillenen politikalar doğrudan ve dolaylı olarak sağlık politikalarını da etkilemiştir. 70’li yıllardan başlanarak sosyal devlet anlayış ve politikalarından uzaklaşmıştır. Sonraki süreçte sağlık ile ilgili çıkarılan birçok mevzuat 224 sayılı yasa ile doğrudan çelişmiş ve sağlık alanında ciddi bir karmaşa oluşmuştur. Aslında bu karmaşanın temelinde kanunların sosyal içerikli olması ancak dönemin politikacılarının neoliberal görüşleri benimsemesinden kaynaklandığı söylenebilir. Sürekli olarak darbe ve benzeri girişimlerin olduğu, dış odaklı müdahalelerin sıklıkla görüldüğü Türkiye’de her şeyi ile düzenli biçimde sürdürülen bir sağlık sistemi oluşturulamamıştır. Çünkü yönetime gelen her grup önceki grubun yaptığını ortadan kaldırmaya çalışmış bu noktada halkın hizmetleri nasıl alacağı noktası önemsenmemiştir.

Bu dönemde sağlık hizmetleri yeterince önemsenmemiş ve sağlık hizmetleri her yönüyle gerilemiş ve sonuç olarak ne sağlık personelinin ne de hizmet alan halkın memnun olmadığı bir sistem yaratılmıştır.

Bu uygulamaların bir sonucu olarak; ülkedeki sağlık kurumlarında çalışan sağlık personeli sayısında ciddi bir dengesizlik oluşmuştur. Bu dönemin en önemli ve sonuç veren gelişmesinin 2162 sayılı yasa olduğu söylenebilir. Bu yasa kapsamında yapılan çalışmalarla hem kamu kuruluşlarında hem de kırsal alanda çalışan sağlık personeli sayısında önemli artış yaşanmıştır. Bu olumlu gelişmeler 80 Darbesi ile sonlanmıştır (Akdur,2008).

2.4. 1981 – 2000 Yılları Arasında Türkiye’de Sağlık Politikaları

1950’lerde liberal görüşün iktidarda egemen olması ile sağlık alanında da özel sektörün geliştirilmesi adına ciddi çalışmalar başlamış, 1970’lerden sonra sağlık alanında ciddi bir dönüşümü öngören bu görüş egemen olmaya başlamıştır. 1982 Anayasası sonrasında ise bu görüş resmen bir devlet politikasına dönüşmüştür (Tengilimoğlu, Işık & Akbolat, 2012).

Diğer yandan 1980 yılındaki askeri darbe sonrasında toplumu zor kullanarak şekillendirme düşüncesi etkilerinin sağlık alanına da göstermiş sağlık politikaları da kökten değişmiştir. Tabi bu değişim kendini sağlık personel rejiminde de göstermiştir. Bu değişime 3 başlık altında bakıldığında şu şekilde özetlenebilir (Akdur, 2008):

- Kamuda çalışmayı özendiren uygulamalardan uzaklaşarak, sağlık personelinin ihtiyaç duyulan alanlarda mecburi hizmet, rotasyon gibi zorlayıcı yöntemlerle istihdam edilmesi yoluna gidilmiştir,
- Bu süreçte sağlık personel sayısı hızla artırılmış ancak personel ücretlerinde kesintilere gidilmiş ayrıca kamu ve kırsal alanda çalıştırılmaları sağlanmak istenmiştir,
- Sağlık personellerinin atama ve yükselmelerinde şeffaflık ve hakkaniyet sağlayan tüm düzenlemeler de kaldırılmıştır.

Bu amaçlar doğrultusunda Bazı Sağlık Personelinin Devlet Hizmeti Yükümlülüğüne Dair Kanun (21.08.1981 tarih 2514 Sayı) kabul edilmiştir. Kanunun kabulünden sonra ülke genelinde plansız, programsız ve altyapısız şekilde onlarca tıp fakültesi ve sağlık meslek lisesi açılmış, sağlık personelinin nicelik yönünden artması hedeflenirken nitelik hiçe sayılmıştır (Akdur, 2008). Her ne kadar baskıcı ve dayatmacı bir anlayışla bir yere varılmaya çalışılsa da artan baskılar ve yaşanan emek sömürüsü sebebi ile sağlık hizmetleri gün geçtikçe daha da kötü bir hale gelmiş, sağlık personelinin ülke genelinde adil bir biçimde dağılımı sağlanamamıştır.

Bu dönem yine 2827 sayılı kanun ile aile planlaması hizmetlerinin kapsam ve sınırları genişletilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015). Bu dönemde yapılan çalışmalara bakıldığında aile ve nüfus planlaması, yeşil kart uygulaması ve sigorta kapsamı konularında ciddi çalışmalar yapılmış, oldukça kapsamlı bir kanun olan “Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu” da 1987’de çıkarılmıştır. Bu çalışmalarla sağlık hizmetlerine erişimde sıkıntı yaşanan vatandaşların da sınırlı olsa sağlık güvencesine kavuşması sağlanmıştır Bu dönem 1990 yılında çıkarılan “Sağlık Sektörü Master Plan Etüt Çalışması” ile 1992 Birinci Ulusal Sağlık Kongresi ile 1993 yılında İkinci Ulusal Sağlık Kongresi de oldukça önemlidir (İleri, Seçer & Ertaş, 2016; Sağlık Bakanlığı, 2015).

1989 yılında “Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı” adı “Sağlık Bakanlığı” olarak değiştirilmiştir. Bu düzenlemelerden sonra Sağlık Bakanlığı 1. ve 2. basamak sağlık hizmetleri veren temel kuruluş olmuştur (Kasapoğlu, 2016).

Sonraki yıllarda kurulan hükümetler de neoliberal bakış açısı ile politikalar oluşturmaya devam ettikleri için sağlık sistemi giderek halktan uzaklaşmaya başlamıştır. Sağlık sisteminin bu duruma gelmesinde hem hükümetlerin çalışmaları hem de askeri darbeler etkili olmuştur. Özellikle daha önce de değinildiği gibi devlet yönetime seçimle ya da askeri darbe ile gelen tüm gruplar bir önceki grubun yaptıklarını ortadan kaldırmaya çalışarak aslında sağlıkta ilerlemenin önüne geçmişlerdir. Bu durumda en mağdur kesim her zaman olduğu gibi halk olmuştur. Kaliteli ve ücretsiz sağlık hizmetlerinin sosyal devletin bir gereği

olduğu fikrinden uzaklaşarak bu hizmetlerin tümüyle parasal olanaklara bağlı hale getirilmesi sağlık sistemini yıllar içinde ciddi şekilde özel sektör lehine dönüştürmüştür.

Türkiye’de 1980’den sonraki yıllarda temel olarak sağlık hizmetlerinin bazı zorlamalar ile yürütülmeye çalışıldığı söylenebilir. Özellikle 90’lı yıllardan itibaren sağlık sektöründeki özelleşme süreci etkisi artırmaya başlamıştır. Sağlık hizmetlerinin finansmanı ve yurt çapındaki örgütlenme biçimleri hükümetlere bağlı olarak değişiklik göstermiş süreç içinde pek çok farklı model denenmiştir. Sonuç olarak sürekli bir yenilenme çabası sağlık hizmetlerinde bir ilerleme yerine genelde bir durağanlık ve gerilemeye neden olmuştur.

80’lerde konuşulmaya başlanan genel sağlık sigortası ve aile hekimliği gibi uygulamalar 1990’lardan itibaren daha sık biçimde dile getirilmiş ve konu dönem dönem tartışmaya açılarak hem kamuoyunda bir kulak dolgunluğu yaratılmaya hem de kamuoyunun tepkileri ölçülmeye çalışılmıştır.

Genel olarak bakıldığında 1990’lı yıllarda yürütülen Sağlık Reformu çalışmalarının ana bileşenleri şunlardır (Sağlık Bakanlığı, 2015):

- Sosyal güvenlik kurumlarını tek çatı altında toplayarak Genel Sağlık Sigortasının kurulması,
- Birinci basamak sağlık hizmetlerinin aile hekimliği çerçevesinde geliştirilmesi,
- Hastanelerin özerk sağlık işletmelerine dönüştürülmesi,
- Sağlık Bakanlığının koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik veren ve sağlık hizmetlerini planlayıp denetleyen bir yapıya kavuşturulması,

90’lı yıllarda sağlık ile ilgili çalışmalara bakıldığında, 1991 yılında çıkarılan “2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu, 3289 Sayılı Beden Terbiyesi ve Spor Genel Müdürlüğü’nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile 179 ve 181 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname” ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’ndan ayrılmış ve bu kurum Başbakanlığa

bağlanmışır. Bu değişiklik sonrası bakanlığın adı “Sağlık Bakanlığı” olarak değiştirilmiştir.

1990 yılında oluşturulan altıncı beş yıllık kalkınma planında adı ge-
çen genel sağlık sigortası çalışmalarının bir sonucu olarak 1992 yılında
yeşil kart kanunu olarak bilinen “Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların
Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılanması
Hakkında Kanun” çıkarılmışır.

6. Kalkınma Planı (1990-1994) ile başlayan süreç sağlık hizmetleri-
nin “rasyonalizasyonu” adı altında sürdürülmüştür. Bu rasyonalizasyon
süreci ile sağlık sektöründe özelleşme hedefi çok net bir şekilde ortaya
konmuştur. Özellikle ulusal sağlık kongrelerinde bu durum oldukça güçlü
bir şekilde dillendirilmiş, hastanelerin özerkleşmesi ve özelleştirilmesi
ile ilgili kararların çoğu bu kongrelerde alınmıştır (Kasapoğlu,2016).

1990 1. Sağlık Projesi uygulanmaya başlamıştır bu proje 1998 yı-
lında tamamlanmıştır. Sonrasında 1994 yılında 2. Sağlık Projesi uygu-
lanmaya başlanmış bu proje de 2004 yılında tamamlanmıştır. 3. Proje ise
1997 yılında uygulamaya başlanmış anca proje sonuçlandırılmamıştır.

1995-2000 yılları arasında 7. 5 Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya
konmuş, bu planda sağlık sistemine ilişkin bazı değerlendirmeler ya-
pılmışır. Özellikle kamuda çalışan sağlık personelinin fazlalığına dik-
kat çekilmiş ciddi bir biçimde özelleştirme vurgusu yapılmıştır. Ayrıca
yine önceki dönem yapılanlara ilişkin olumlu geribildirimlere yer ve-
rilmiş, özelleştirmenin istenilen seviyeye gelememesi bir olumsuzluk
olarak belirtilmiştir.

Kalkınma planında öngörülen çalışmaların gerçekleşme durumuna
bakıldığında birinci basamak sağlık hizmetleri ile koruyucu sağlık hiz-
metlerinin sunumunda sorunların devam ettiği, bu sorunlara bir çö-
züm olması beklenen aile hekimliği uygulamasına geçilememiş olduğu
görülmektedir. Bölgeler arasındaki doktor dağılımında ciddi adaletsiz-
likler olduğu, özellikle taşra sağlık hizmetlerinde ciddi sorunlar yaşan-
dığđ belirtilmiştir. Özellikle hastanelerin özerk bir yapıya kavuşamama-
ları ciddi bir sorun olarak vurgulanmıştır.

III. 2000 YILINDAN GÜNÜMÜZE SAĞLIK POLİTİKALARI

İnsanların birlikte yaşama ihtiyaçları sonucu ortaya çıkan devletin tarihi süreci, siyasal, sosyal ve ekonomik gereklilikler neticesinde değişimler göstermiştir. Koruyucu devletten iktisadi devlete doğru yaşanan değişim, devlet mekanizmasının görevlerinde önemli değişiklikler ortaya çıkmasına neden olmuştur (Altunakar Mercan & Geyik,2019).

3.1. Sağlıkta Reform Gerekçeleri

En belirgin reform ihtiyacı sağlık ve sağlık hizmetlerine erişimde tüm dünyada görülen büyük ve büyüyen eşitsizlikleri düzeltmektir; bu eşitsizlikler zenginlikte ve güçte artan eşitsizlikleri yansıtmaktadır (Lister,2008). Sağlık hizmeti harcamalarına farklı bir gözle bakıldığında harcamaların küresel hastalık yükü ile neredeyse tamamen ters orantılı olduğu görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün 2000 yılı Dünya Sağlık Raporu göstergelerine göre, dünyada yaşayan tüm insanların %84’ü küresel sağlık harcamalarının sadece %11’ni paylaşmakta, ancak küresel hastalık yükünün %93’ünü çekmektedir. 1990’ların ortalarında, OECD’de bir araya gelen zirvedeki 29 ülke dünyanın toplam sağlık harcamasının %90’ını oluşturmaktaydı. Sonuç olarak dünya nüfusunun büyük çoğunluğu, kalan %10’u paylaşmak durumunda bırakılıyordu (Lister,2008). Bu türden eşitsizlikler aslında sağlıkta reform düşüncesini ister istemez gündeme getirmektedir.

Vergiye dayalı sistemin kayıt dışı ve esnek çalışmanın yaygınlaşmaya başlaması ile zorlanmaya başlaması reformun ardında yatan diğer önemli nedenlerden biridir. Bu sistem içinde tüm yük vergi veren kişiler ve formel sektör çalışanlarının ödedikleri primlere dayandığı için sistem içinde ciddi sıkıntılar oluşmuştur. Ayrıca reformların odağında olan Avrupa’da hızla yaşanan nüfus sağlık harcamalarının da giderek artmasına neden olmuştur. Bu süreç temelde refah devletlerinin sürdürülebilirliğini tartışmaya açmıştır. Bu tartışmalar sosyal refah sistemleri içinde büyük pay sahibi olan sağlık harcamalarını doğrudan etkilemiştir (Ağartan,2011).

Diğer yandan sağlık reformlarının temelinde genel olarak IMF kredileri ve bunlara yönelik uygulama, yapısal uyum programları, ekonomik paketler vardır (Ağartan,2011). Ekonomik programlar genelde kamu harcamalarında kesintiye gittikleri için bu kesintiden en büyük payı doğrudan sağlık alanı almaktadır. Sağlıkta reform çalışmalarında prime dayalı Bismark sistemi, vergiye dayalı Beveridge sistemi ve özel sigorta sistemlerinin tek bir modelde birleştirildiği sistemler üzerinde odaklanılmaktadır. Doğrudan harcamaları azaltmaya dönük reformlar genellikle ulusal sağlık hizmetleri modeli yerine sosyal sigorta sistemi gibi sistemleri kurarak sistemleri kısmen özerk hale getirmeye çalışmaktadırlar.

Türkiye örneğine gelindiğinde sağlıkta reform düşüncesi yine benzer gerekçelerle Türkiye’de de dünya üzerindeki pek çok ülkede olduğu gibi 80’lerde tartışılmaya başlanmış ve reformun alt yapısı yavaş yavaş oluşturulmuştur. 80’lerde gündeme gelen sağlık reformu paketleri darbe ve diğer bazı gelişmeler nedeni ile kısmen rafa kaldırılmış ancak hiçbir zaman gündemden tümüyle çıkarılmamıştır. 70’den sonra sağlık alanında yapılan çalışmalar sağlık sistemini ciddi anlamda sorunlu hale getirmiştir. Özellikle farklı sigorta türlerinin oluşması, bu sigorta fonlarına ait hastanelerin oluşması, kırsal alan ve kentlerdeki sağlık personelinin dengesiz dağılımı gibi pek çok konu sağlık sisteminde ciddi sorunların oluşmasına neden olmuştur. Bu sorunların ortadan kaldırılması için “reform” bir kurtarıcı olarak görülmüş, kimi reform unsurları bazı kanunlara eklenmiş ancak tam olarak yürürlüğe girememiştir.

Sağlık reformu çalışmalarının temel odağında harcamaların azaltılması ve verimliliğin artırılması gibi iki temel gerekçe vardır. Türkiye’de yapılan reform çalışmalarının da temelde harcamaların azaltılmasına hizmet ettiği ve sağlık hizmetlerine ulaşmada ülkedeki vatandaşları alta eşitleme odağında olduğu söylenebilir.

Dünya Sağlık Örgütü’ne (DSÖ) göre her ülke toplumdaki herkese yüksek kalitede sağlık hizmeti sunulmasına olanak veren bir sağlık sistemine sahip olmalıdır. Sunulacak sağlık hizmeti aynı zamanda karşılanabilir maliyette olmalı ve herkes tarafından kabul gören ve benimsenen bir tarzda olmalıdır. Ülkeler bu faktörleri göz önünde bulundurarak

kendi sağlık sistemlerini tasarlamalıdır. 2002 yılında Türkiye Sağlık Sistemi’de hem sağlık hizmetlerinin sunumu, hem finansmanı hem de sağlık insan gücünün planlanması gibi birçok alanda köklü reformların yapılması zorunlu hale gelmişti (Akdağ, 2012). Türkiye, 1978 yılında temelleri atılan “Herkesine Sağlık Hedefleri ve Stratejileri”nin güncellenmesi ile 21. yy. hedeflerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca, 1998 yılında Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölge Komitesi’nce kabul edilen “21. yüzyılda 21 Hedef” de benimsenmiş ve Türkiye bu hedefleri gerçekleştirmek için 2001 yılında Avrupa Birliği Sağlık Mevzuatına uyum için stratejik planlamasını gerçekleştirmiş ve 2003 yılında da “Sağlıkta Dönüşüm Programı”nı (SDP) hayata geçirmiştir (Bostan ve Çiftçi, 2016).

3.2. Sağlıkta Dönüşüm Programı

Sağlık hizmetlerinde maliyetlerin artması, toplumun beklentilerinin yükselmesi ve sağlık hizmetleri yönetim anlayışının sorgulanmaya başlanması sağlıkta dönüşümün temel nedenleri olarak belirtilmiştir SDP’nin amacının “sağlık hizmetlerinin etkili, verimli ve hakkaniyete uygun bir şekilde organize edilmesi, finansmanın sağlanması ve sunulması” olduğu belirtilmiştir. Programın temel ilkeleri; insan merkezlik, katılımcılık, sürdürülebilirlik, uzlaşmacılık, sürekli kalite gelişimi, gönüllülük, desantralizasyon, hizmette rekabet ve güçler ayrılığı olarak belirlenmiştir. SDP 8 temel bileşenden oluşmaktadır. Bunlar (Sağlık Bakanlığı, 2003; Akdağ, 2012):

1. Planlayıcı ve denetleyici Sağlık Bakanlığı,
2. Herkesi tek çatı altında toplayan Genel Sağlık Sigortası,
3. Yaygın erişimi kolay ve güler yüzlü sağlık hizmet sistemi,
  - 3.1. Güçlendirilmiş temel sağlık hizmetleri,
  - 3.2. Etkili, kademeli sevk zinciri,
  - 3.3. İdari ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmeleri,
4. Bilgi ve beceri ile donanmış, yüksek motivasyonla çalışan sağlık insan gücü,
5. Sistemi destekleyecek eğitim ve bilim kurumları,
6. Nitelikli ve etkili sağlık hizmetleri için kalite ve akreditasyon,

7. Akılcı ilaç ve malzeme yönetiminde kurumsal yapılanma,
  - 7.1. Ulusal İlaç Kurumu,
  - 7.2. Tıbbi Cihaz Kurumu,
8. Karar sürecinde etkili bilgiye erişim: Sağlık Bilgi Sistemi.

SDP, iki aşama (faz) olarak tasarlanmış ve hayata geçirilmiştir. Birinci aşama 2003-2009 yıllarını kapsamaktadır ve Sağlıkta Dönüşüm Projesi kapsamında gerçekleştirilmesi hedeflenen uygulamalar ilk aşamayı oluşturmaktadır. İkinci aşama 2009-2014 yılları arasında kapsamakta ve Sağlıkta Dönüşüm ve Sosyal Güvenlik Reformu Projesi kapsamında gerçekleştirilmesi hedeflenen uygulamaları teşkil etmektedir. SDP ile ortaya konan dönüşüm ve reform süreci sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi, finansmanı ve sunumu noktasında önemli değişimleri sağlamıştır (Bostan ve Çiftçi, 2016). 2007 yılında SDP çerçevesinde gerçekleştirilen reformlara ek olarak üç yeni başlık eklenerek programın kapsamı daha da genişletilmiştir (İleri vd., 2016). Bu başlıklar aşağıda sıralanmıştır (Akdağ vd., 2008):

- 1- Daha iyi bir gelecek için sağlığın geliştirilmesi ve sağlıklı hayat programları,
- 2- Tarafların harekete geçirilmesi ve sektörler arası iş birliği için çok yönlü sağlık sorumluluğu,
- 3- Uluslararası alanda ülkenin gücünü artıracak sınır ötesi sağlık hizmetleri.

SDP kapsamında çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Sağlıkta Dönüşüm Programı Kapsamında ve Sonrasında Yapılan Düzenlemeler*

Yıl	Düzenlemeler
2003	· Hastanelerde performansa dayalı ücret sistemi pilot uygulaması başlatıldı.
2004	· Performansa dayalı ücret sistemi tüm hastanelerde uygulamaya konuldu. · 117 sayılı “Poliklinik Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması” genelgesi ile Bakanlığına bağlı hastanelerde hastaların hekimlerini seçebilmesi sağlandı.

2005	<ul style="list-style-type: none"> · 5283 sayılı Bazı Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Ait Sağlık Birimlerinin Sağlık Bakanlığına Devredilmesine Dair Kanun yayımlanarak kamu hastaneleri tek çatı altında toplandı. · Düzce ilinde Aile Hekimliği Pilot Uygulaması başlatıldı. · 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanununa eklenen bir madde ile “kamu özel ortaklığı” altyapısı oluşturuldu. · Hasta Hakları Uygulama Yönergesi kapsamında “Hasta Hakları Şubesi” “Hasta Hakları İl Koordinatörlüğü” “Hasta Hakları Kurulu” ve “Hastane Hasta Hakları Birimi” kuruldu.
2006	<ul style="list-style-type: none"> · 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile sigorta kapsamı genişletilmiş ve SSK, Emekli Sandığı ve Bağ-kur Sosyal Güvenlik Kurumu çatısı altında toplandı.
2007	<ul style="list-style-type: none"> · “Sağlık Uygulama Tebliği” yayımlandı. · Zorunlu sevk zinciri kaldırıldı. · Sağlıkta İnsan gücü 2023 Vizyonu’na yönelik çalışma başlatıldı.
2009	<ul style="list-style-type: none"> · E-reçete ile ilgili ilk düzenleme yapılmıştır.
2010	<ul style="list-style-type: none"> · Sağlık Turizm Birimi kuruldu. · Evde Sağlık Hizmetleri vermeye başlandı. · “Tam gün yasası” olarak bilinen Üniversite ve Sağlık Personelinin Tam Gün Çalışmasına ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun yayımlandı. · Tüm illerde “Aile Hekimliği” uygulamasına geçildi.
2011	<ul style="list-style-type: none"> · 663 sayılı KHK ile Sağlık Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatlanması yeniden yapılandırıldı. Sağlık Turizm Birimi, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesine Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı olarak yapılandırıldı. · Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS) hayata geçirildi
2012	<ul style="list-style-type: none"> · Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Daire Başkanlığı kuruldu. · E-reçete pilot uygulaması başlatıldı. · MHRS İstanbul ilinin de dâhil edilmesiyle birlikte tüm Türkiye kapsamında hizmet vermeye başladı. · İllerde “Kamu Hastane Birlikleri” kuruldu. · E-reçete uygulaması fiilen uygulanmaya başlandı.
2013	<ul style="list-style-type: none"> · E-reçete uygulaması tüm illerde uygulanmaya başlandı.
2015	<ul style="list-style-type: none"> · Sağlık Turizmi Koordinasyon Kurulu-SATURK” oluşturuldu.
2017	<ul style="list-style-type: none"> · Türkiye'nin ilk şehir hastanesi Yozgat'ta hizmete açıldı.

*Tablo yazarlar tarafından ilgili literatür taranarak oluşturulmuştur.

SDP sağlık hizmetlerini tüm boyutları ele almakta olup temel bileşen ve alt bileşenlerden meydana gelmektedir. Tüm bileşenler birbiriyle ilişkilidir ve temelde üç ana ayak üzerinde tasarlanmıştır. Birincisi; 2006 yılında hayata geçirilen, Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve Sosyal Sigortalar Kurumu’nu (SSK) tek bir çatı altında toplayan Genel Sağlık Sigortası’dır (GSS) (Çavmak ve Çavmak, 2017).

3.2.1. Genel Sağlık Sigortası

Türkiye GSS gelişimi ile ilgili yasal sürece bakıldığında 1982 Anayasa'sının 56. maddesinde yer alan "Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir" hükmünün önemli olduğu açıktır. 16.06.2006 tarihinde 5510 sayılı "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu" ile tüm sosyal sigorta kurumlarının tek çatı altında toplanması, 5997 sayılı kanun (01.01.2012) ile Yeşil Kart Kanununun yürürlükten kaldırılacağı hükmünün getirilmesi, 02.11.2011 tarih 662 sayılı KHK ile GSS uygulamasında sigortalılığın tespitinde esas alınacak gelir tespit testlerine ilişkin usul ve esasların SYGM tarafından belirlenmesi ve gelir testlerinin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla uygulanması hükümlerinin getirilmesi ile GSS resmen hayatımıza girmiştir.

GSS hayata geçirilmeden önce herkes farklı bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı idi ve sadece kendi kayıtlı olduğu sosyal güvenlik kuruluşunun kendisine sağladığı sağlık hizmetlerinden ve diğer olanaklarından yararlanabiliyordu. Herkesin eşit ve aynı sağlık hizmetini alma imkânı yoktu. GSS farklı sosyal güvenlik kuruluşlarını aynı çatı altında toplayarak herkesin tüm sağlık kuruluşlarından hizmet alabilmesinin yolunu açmış ve herkese ödeme gücüne ve bağlı olduğu sosyal güvenlik kuruluşuna bakılmaksızın eşit sağlık hizmeti sunulmasına imkân vermiştir. GSS kanunu çıkarılmadan önce toplumun bazı kesimleri hiçbir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı değildi ve sosyal güvenceden yoksun idi. GSS ile toplumun daha geniş kısmı sosyal güvenlik kapsamına alınmış ve sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaşmıştır. Ayrıca her sosyal güvenlik kurumu kendi üyelerine farklı miktar ve nitelikte sosyal yardımlarda bulunmakta ancak kurumlar ve yapılan yardımlar arasında birlik yoktu. GSS ile bu konuda da bir standart sağlanmıştır (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2017).

3.2.2. Aile Hekimliği

SDP’nın ikinci temel ayağı birinci basamak sağlık hizmetlerinde “aile hekimliği” sistemine geçilmesidir (Ataay, 2008). Türkiye’de aile hekimliği ile ilgili çıkarılan ilk düzenleme 2004 yılında yayımlanan “5258 sayılı Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun”dur. Ardından 2005 yılında 25867 sayılı “Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelik” ve 25904 sayılı “Sağlık Bakanlığı’nca Çalıştırılan Personele Yapılacak Ödemeler ve Sözleşme Şartları Hakkında Yönetmelik” yayımlanmıştır. Yapılan düzenlemeler kapsamında aile hekimliği pilot uygulaması ilk olarak Düzce’de 2005 yılında hayata geçirilmiştir. 2010 yılında 27591 sayılı “Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği” yayımlanmış ve 25867 sayılı “Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmeliği” yürürlükten kaldırmıştır. 2010 yılı itibarıyla aile hekimliği uygulaması tüm illerde uygulanmaya başlanmıştır. Halen 81 ilde birinci basamak sağlık hizmetleri kapsamında aile hekimliği sistemi uygulanmaktadır. Birinci basamak sağlık hizmetlerinde etkililiğin sağlanması toplumun sağlık hizmetlerine olan ihtiyacını azaltmanın yanı sıra ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetlerine olan ihtiyacı azaltarak, tedavi kuruluşlarının yükünün hafifletilmesine ve ikinci ve üçüncü basamakta sağlık hizmetlerinin daha kaliteli sunulmasına olanak sağlamaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2017).

3.2.3. Kamu Hastane Birlikleri

SDP’nin üçüncü temel ayağı Kamu Hastane Birlikleri’nin (KHB) kurulmasıdır. KHB, 2011 yılında yayımlanan “663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname” ile kurulmuştur. KHB reformu ile Sağlık Bakanlığı’na bağlı ikinci ve üçüncü basamak sağlık kuruluşlarının KHB çatısı altında toplanması ve “özerk” bir yapıya kavuşması amaçlanmıştır (Çavmak ve Çavmak, 2017: 54). SDP’nin önemli amaçlarından biri de Sağlık Bakanlığının sağlık hizmetleri sunumunda “planlayıcı ve denetleyici” bir pozisyon almasını sağlamaktır (Akdağ vd., 2011a).

663 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 30. maddesine göre; “Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu tarafından, kaynakların etkili ve

verimli kullanılması amacıyla kuruma bağlı ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumları ile il düzeyinde kamu hastane birlikleri kurularak işletilir. Hizmetin büyüklüğü göz önünde bulundurulmak suretiyle aynı ilde birden fazla birlik kurulabilir ve bir ilde birlik kapsamı dışında sağlık kurumu bırakılamaz. Birden fazla birlik kurulan illerdeki ve belli bölgedeki birliklerden biri koordinatör olarak görevlendirilir”. Bu madde çerçevesinde Sağlık Bakanlığı’na bağlı ikinci ve üçüncü basamak sağlık kuruluşlarının idari önden özerk bir yapıya kavuşmasına çalışılmıştır. Bu şekilde Sağlık Bakanlığının sağlık hizmetlerinde düzenleyici ve denetleyici rolünü üstlenen bir birim haline dönüşmesi sağlanmaya çalışılmıştır (Çavmak ve Çavmak, 2017). Ancak 2011 yılında çıkarılan “694 sayılı Kanun Hükmünde Kararname” ile “663 sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”de değişiklik yapılarak KHB’ler yürürlükten kaldırılmış ve Halk Sağlığı ve Kamu Hastaneleri Kurumu Başkanlıkları genel müdürlük olarak yeniden yapılandırılmıştır. KHB’lerin görevleri İl Sağlık Müdürlükleri’ne devredilmiştir (Resmi Gazete, 2017).

3.2.4. Sağlık İnsan Gücü

SDP’nin önemli bir diğer bileşeni de sağlıkta insan gücünün geliştirilmesi ile ilgilidir. Sağlıkta insan kaynakları geliştirme faaliyetleri kapsamında planlama, eğitim ve yönetim çalışmaları yapılmaktadır. Sağlıkta insan gücünün etkin bir şekilde planlanabilmesi ve yapılan planların etkili bir şekilde uygulanabilmesi için ulusal düzeyde politika geliştirmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Kamu ve özel sektör sağlık hizmetlerinde toplam işgücü sayısı 563.852 idi. Bu sayının 2023 yılında 1.067.572 kişiye ulaşması öngörülmektedir. Bu öngörü belirtilen yıllar arasında nüfusun da %18 artacağı hesaba katıldığında kamu sektörü için %95, tüm sağlık sektörü için ise %89,34’lük bir artış olacağı anlamı taşımaktadır. Bu öngörü ayrıca sağlık hizmetlerinde işgücünün uzmanlaşmış olması gerektiğinden sağlık işgücüne katılım sağlayacak grupların eğitim ihtiyacında da artış anlamı taşımaktadır. Be çerçevede 2007 yılında Sağlık Bakanlığı Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü vasıtasıyla Sağlıkta İnsan

gücü 2023 Vizyonu’na yönelik çalışma başlatılmıştır (Akdağ vd., 2011b). Sağlık Bakanlığı tarafından sağlık insan gücü planlaması kapsamındaki çalışmaların bir bölümüne ait sonuçları içeren “2023 Yılı Sağlık İş Gücü Hedefleri ve Sağlık Eğitimi” raporu yayınlanmıştır. Bu rapor ilk rapor olup 2012 yılında yayımlanmıştır. Bu raporda 17 farklı sağlık mesleği için mevcut eğitim durumu ile devam edildiğinde 2023 yılında oluşacak işgücü arzı karşılaştırılmıştır. 2013 yılında raporun ikinci versiyonu ve 2014 yılında da raporun üçüncü versiyonu yayımlanmıştır. Raporda mevcut eğitimin devamı halinde oluşacak işgücü arzı ile 2023 yılında sağlık hizmetleri ihtiyacı projeksiyonları yapılmış arz-ihtiyaç karşılaştırmaları yapılmıştır. Sonuç olarak hangi meslekler için ne kadar eğitim gereksinimi olduğu noktasında önerilerde bulunulmuştur. Yapılan çalışmalara göre, aynı şekilde ve kontenjanlarla eğitime devam edilmesi halinde bazı mesleklerde ihtiyacın üzerinde arzın olacağı, bazı mesleklerde denge olacağı, bazı mesleklerde ise ihtiyacın altında arzın olacağı tahmin edilmektedir (Ünal vd., 2015).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sağlık, insanoğlunun hayatında vazgeçilmez olan öğelerden biridir. Sağlıksız bir hayat sürdürülemeyeceğinden sağlık faaliyetleri dünyanın hemen her yerinde en önemli yaşamsal faaliyetlerin başında gelmektedir. Sağlık hizmetlerinin etkili ve nitelikli bir şekilde verilebilmesi için hizmetler farklı biçimlerde organize edilmiştir. Özellikle sanayileşme sonrasında tüm dünyada kentsel alanlara doğru yaşanan göç hareketleri, kentsel alanlarda yeni sayılabilecek pek çok sorun yaratmıştır. Çevresel olanakların kısıtlılığına karşın insan sayısının kısa sürede artması pek çok faaliyetin aksamasına neden olmuştur. Özellikle salgın hastalıklar, çevresel imkanlara bağlı hijyen eksikliği sonucu oluşan hastalıklar, iş kazaları gibi pek çok sorun sağlık hizmetlerinin sektörel olarak kurumsallaşmasını da sağlamıştır.

Sağlık hizmetleri kurumsallaşmaya başladıkça halk sağlığı hizmetleri, önleyici ve koruyucu sağlık hizmetleri, tedavi edici sağlık hizmetleri ve rehabilite edici sağlık hizmetleri olarak sınıflara ayrılmıştır.

Özellikle refah devletlerinde sağlık hizmetleri vatandaşlar için evrensel bir hak anlayışına uygun olarak yapılandırılmış, kapitalist sistemlerde ise prime dayalı sistemler öne çıkarılmıştır. Refah devletlerinden kapitalist devletlere doğru gidişte dünya üzerindeki pek çok ülkede sağlık sistemlerinin kapsamı tartışılmıştır ve tartışılmaya devam etmektedir. Özellikle dünyadaki nüfusun hızla yaşlandığı, önceki yüzyılda tedavi edilemeyen pek çok hastalığın tedavi edilebilir hale geldiği, kimi tedavilerin büyük maliyetli olduğu bilinmektedir. Bu süreç içinde artan sağlık harcamalarının bir biçimde kontrol edilmesi için çeşitli reform çalışmaları yapılmaktadır. Sağlık reform çalışmalarında temelde iki öge vardır. Birincisi harcamaların azaltılması, ikincisi hizmetlerin etkinliğinin artırılmasıdır. Aslında bakıldığında sağlık reformu düşük maliyetle en üst düzey hizmet sunumu gibi kimilerine göre imkânsız istemek olarak lanse edilebilecek bir çalışmadır. Ancak gelinen noktada ülkelerin sağlık harcamalarına ayırdığı kaynakların hızla yükseldiği ve sağlık sigortalarının yükünün hızla ağırlaştığı durumlarda tek kuratıcı olarak reform çalışmaları ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda Türkiye’de de kısmen benzer bir sürecin yaşandığı söylenebilir. Öncelikle ülkenin kuruluşunda sağlık hizmetlerini kurumsal hale getirme amacı ile çalışmaların yapıldığı, özellikle sağlık personeli yetiştirilmeye başlandığı, 50’li yıllara kadar özellikle halk sağlığı politikalarına öncelik verilerek sağlık hizmetlere herkesin bir biçimde ulaşmasının hedeflendiği, 50’li yıllardan itibaren sağlık sisteminde bazı liberalleşme çalışmalarının yapıldığı, yeni sistemlerin denendiği görülmektedir. 60’lı yıllardan sonra yaşanan askeri darbeler, siyasi değişimler, diğer ülkeler tarafından dayatılan politikalar sebebi ile sağlık sisteminde birbirinden çok farklı planlar devreye sokulmuş ancak bu planların hiçbiri sağlık sisteminin daha iyi hale gelmesini sağlamamıştır.

Türkiye’de sağlıkta reform düşüncesi dünya üzerindeki pek çok ülkede olduğu gibi 80’lerde tartışılmaya başlanmış ve reformun alt yapısı yavaş yavaş oluşturulmuştur. Ancak farklı sigorta türlerinin oluşması, bu sigorta fonlarına ait hastanelerin oluşması, kırsal alan ve kentlerdeki sağlık personelinin dengesiz dağılımı gibi pek çok konu sağlık sisteminde

ciddi sorunlar oluşmasına neden olmuştur. Bu sorunların ortadan kaldırılması için “reform” bir kurtarıcı olarak görülmüş, kimi reform unsurları bazı kanunlara eklenmiş ancak tam olarak yürürlüğe girememiştir.

Türkiye’de 2003 yılında başlatılan Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında çok önemli düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Özellikle, genel sağlık sigortası, diğer kamu kurum ve kuruluşlarına ait hastanelerin Sağlık Bakanlığı’na bağlanması, ilaç alımı konusunda kurum anlaşmalı eczane uygulamasına son verilmesi, özel sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmaya çalışılması, sağlık ocaklarının kapatılarak yerlerine aile hekimliği uygulamasına geçilmesi gibi olaylar sağlık hizmetlerindeki dönüşümü anlayabilme adına çok önemli gelişmelerdir. Nitekim OECD’nin 2010 yılında yayımladığı “Making Reform Happen Lessons from OECD Countries” raporunda, DSÖ’nün 2009 yılında yayımladığı “European Health Report” ve 2012 yılında yayımladığı “Born Too Soon: The Global Action Report on Preterm Birth” başlıklı raporlarında SDP kapsamında yapılan reformlar neticesinde Türkiye’de anne ve bebek ölümlerinin azaldığı ve hasta memnuniyetinde ve sağlık hizmetleri kalitesinde artış olduğu belirtilmiştir (Akdağ, 2012). Diğer taraftan Bahçe vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada sağlık reformunun temel mantığını oluşturan sağlık harcamalarının kontrol altına alınması, gereksiz tetkik ve tedavinin önlenmesi ve bu yolla yapay talebin azaltılması, hizmet sunumuna erişimde adaletin sağlanması, sosyal güvenlik sistemi açıklarının azaltılarak bütçe üzerindeki baskıların hafifletilmesi ile sosyal güvenlik sisteminin mali sürdürülebilirliğinin garanti altına alınması gibi hedeflenen bir çok unsurun gerçekleşmediği belirtilmiştir. Bu bağlamda sağlık harcamalarının kontrol altına alınması ve sürdürülebilirliğin sağlanması için ayrıca önlemlerin alınmasının yararlı olacağı söylenebilir.

Reformların başarıya ulaşmasının önemli koşullarından biri de nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesidir. Ancak 2023 Yılı Sağlık İş Gücü Hedefleri ve Sağlık Eğitimi” raporunda da belirtildiği üzere eğitim alanında mevcut plansız durumun devam etmesi halinde bazı meslek grupları için ihtiyacın üzerinde kişi yetiştirilirken bazı meslek grupları için

ise ihtiyaç karşılanamayacak ve istenilen reformların uygulanması noktasında ciddi sıkıntılar yaşanabilecektir. Bu yüzden personel ihtiyacının net olarak belirlenmesi ve ihtiyaç görülen alanlarda eğitim alacak kişi sayısının artırılması gelecekte yaşanması muhtemel problemlerin önlenmesi açısından yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AĞARTAN, T. (2011). *Sağlıkta reform salgını. Avrupa'da ve Türkiye'de sağlık politikaları. İstanbul: İletişim Yayınları.*
- AKDAĞ, R., Tosun, N., & Cinal, A. (2011a). *Türkiye'de özellikli planlama gerektiren sağlık hizmetleri 2011-2023. Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı yayın, (836), 212-240.*
- AKDAĞ, R. (2012). *Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011). Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları.*
- AKDAĞ, R., Aydın, S., & Demirel, H. (2008). *Türkiye sağlıkta dönüşüm programı ilerleme raporu. Ankara, TC. Sağlık Bakanlığı Yayın, (749), 22-24.*
- AKDAĞ, R., Nazlıoğlu, s., Mollahaliloğlu, S., & Kosdak, M. (2011b). *Sağlıkta İnsan Kaynakları 2023 vizyonu. Ankara: Sağlık Bakanlığı yayınları.*
- AKDUR, R. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Türkiye'de sağlık politikaları. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayını.*
- AKDUR, R. (2006). *Sağlık sektörü: Temel kavramlar Türkiye ve Avrupa Birliği'nde durum ve Türkiye'nin birliğe uyumu. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi*
- AKDUR, R.(2008). *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Sağlık. 12.Ulusal Halk Sağlığı Kongresi (21-25 Ekim 2008). Ankara.*
- ALTUNAKAR MERCAN, S.Ş. & Geyik, O. (2019). *Yeni sağlık reformunun sağlık harcamaları üzerine etkisi. III. International symposium on Economics, Politics and Administration. 10-12 Ekim, Diyarbakır.*

- ATAAY, F. (2008). Sağlık reformu ve yurttaşlık hakları. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(3), 169-184.
- BAHÇE, S., Köktaş, A.M., Abukan, D. (2013). *Healthcare Reform and Household Welfare: Health Transformation Programme in Turkey (Sağlık Hizmetleri Reformu ve Hanehalkı Refahı: Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programı*. International Conference on Eurasian Economies, 17-18 September, St. Petersburg, RUSSIA
- BOSTAN, S., & Çiftçi, F. (2016). Sağlıkta dönüşüm programı uygulamalarının hastane hizmetleri üzerindeki değişim etkisi: Sağlık çalışanlarının görüşleri. *SDÜ Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(2), 1-8.
- ÇAVMAK, Ş., & Çavmak, D. (2017). Türkiye’de sağlık hizmetlerinin tarihsel gelişimi ve sağlıkta dönüşüm programı. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(1), 48-57.
- İLERİ, H., Seçer, B., & Ertaş, H. (2016). Sağlık politikası kavramı ve Türkiye’de sağlık politikalarının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (12), 176-186.
- KASAPOĞLU, A. (2016). Türkiye’de sağlık hizmetlerinin dönüşümü. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 131-174.
- KEYDER, Ç., Üstündağ, N., Ağartan, T. & Yoltar, Ç. (2011). Avrupa’da ve Türkiye’de sağlık politikaları. İstanbul: İletişim Yayınları
- LİSTER, J. (2008). *Sağlık politikası reformu: Yanlış yolda mı gidiyoruz?* Çev.: Melis İnan, Alaz Kılıçaslan, Nilay Erten, Deniz İlhan & Halil Can Kurban. İstanbul: İnsev Yayınları
- METİNDAS, M.Y., Elçioğlu Ö. (2007). Cumhuriyetin ilk on beş yılında sağlık hizmetleri, (1923-1938). *Osmangazi Tıp Dergisi*. 29(3), 162-170
- RESMİ GAZETE. (2017). Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. Karar Sayısı: KHK/694.
- SAĞLIK BAKANLIĞI. (2003). Sağlıkta Dönüşüm. 16 Kasım 2017, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11415/saglikta-donusum-programi.html> adresinden alınmıştır.

- SAĞLIK BAKANLIĞI. (2017). Türkiye’de Aile Hekimliği. 14 Kasım 2017 tarihinde <http://ailehekimligi.gov.tr/aile-hekimlii/tuerkiyede-ki-aile-hekimlii.html> adresinden alınmıştır.
- SAĞLIK BAKANLIĞI. (2015). *Tarihçe – Sağlık Bakanlığının Tarihçesi*. 11 Mart 2020 tarihinde <https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html> adresinden alınmıştır.
- SOSYAL GÜVENLİK KURUMU. (2017). Genel Sağlık Sigortası Kavramı neyi ifade etmektedir? 14 Kasım 2017 tarihinde http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/gss_tescil_sureci/gsskavrami adresinden alınmıştır.
- TENGİLİMOĞLU, D., Işık, O., & Akbolat, M. (2012). *Sağlık işletmeleri yönetimi*. Ankara: Nobel.
- ÜNAL, D., Eğin, E., Kosdak, M., Zaku, A., Avcı, D., ... & Çipil, Z. (2015). *2023 yılı sağlık işgücü hedefleri ve sağlık eğitimi*. E- Bülten, 15(1), 1-5.
- WORLD HEALTH ORGANİZATİON (2020). Definition of Health.18 Nisan 2020 tarihinde <https://www.who.int/about/who-we-are/frequently-asked-questions> adresinden alınmıştır.
- WORLD HEALTH ORGANİZATİON. (2014). Not Merely the Absence of Disease. Twelfth General Programme of Work. Geneva. 21 Mayıs 2020 tarihinde https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/112792/GPW_2014-2019_eng.pdf adresinden alınmıştır.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2020
Yıl 10, Sayı 1, ss.185-205.

Journal of Individual & Society
June 2020
Year 10, Issue 1, pp.185-205.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.712410>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 01.04.2020
Kabul Tarihi: 07.05.2020

Article Type: Research article
Submitted:01.04.2020
Accepted: 07.05.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Demir, S. T. (2020). Tüketimcilik Karşıtı Küresel İnsiyatif ve Manifestolar: Gereklere, Gereççeler, Gerçeklikler. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), 185-205.

TÜKETİMCİLİK KARŞITI KÜRESEL İNSİYATİF VE MANİFESTOLAR: GEREKLER, GEREKÇELER, GERÇEKLİKLER

GLOBAL ANTI-CONSUMERIST INITIATIVES AND MANIFESTOES: NECESSITIES, REASONS, REALITIES

Sertaç Timur DEMİR

Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü

stdemir@gumushane.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9420-9416

Öz

Her radikal yönelim, doygunluğun rahatsızlık verici noktasına eriştiğinde kendi karşıtını üretmiş olur. Bir zamanlar özgürlükle ilişkilendirilen sınırsız tüketimcilik ve alışveriş serbestiyeti de bugün itibariyle modern bireyin aynı anda hem kendisine yöneldiği hem de kendisinden kaçtığı bir paradoksa dönüşmüştür. Mutluluk ve haz formüllerinin gölgesinde alışveriş-merkezli yaşam biçimi, bu paradoksun çıktısı olarak bir yandan yağmacılığı, diğer yandan yığımacılığı, yani istifçiliği beslemektedir. Bu çalışmada söz konusu tüketimcilik karşıtı manifestolar kültür bozumu, karşı-gelenek oluşturma, doğaya ve doğala dönüş, sadeliğe dönüş, ikinci ele yöneliş ve maneviyata dönüş şeklinde sınıflandırılarak analiz edilmektedir. Bu bağlamda

Reklam Avcıları, Hiçbir Şey Satın Almama Günü, Moda Devrimi, Noel Komplosu Hareketi, Festivus, Eko-Köy, Kendin Yap, Yavaşlama Hareketi, Dijital Detoks, TV Kapama Haftası, Minimalizm, Hiçbir Şey Satın Almama Projesi, Ücretsiz Dönüşüm Ağı ve friganizm gibi girişimlere eleştirel olarak değinilmektedir.

Anahtar Kelime: Tüketimcilik, Modern Kültür, Tüketimcilik-karşıtlığı, Karşıt-insiyatifler

Abstract

Each radical orientation generates its own opposition at the moment when it comes nettlesome point of repletion. Limitless consumerism and liberty of shopping that were once associated with freedom and freewill today turn into a paradox in which the modern individual both approaches to and escapes from it. The shopping-centred life style in the shade of happiness and indulgence feeds , on the one hand, pillage and ,on the other hand, stowage, that is, storage as an output of this paradox. In this paper, the counter-manifestoes against consumerism are analysed by classifying as culture jamming, constructing counter-tradition, return to nature and natural, return to simplicity, orientation to the second hand and return to spirituality. In this context, it touches critically on some initiatives such as Abusters, Buy Nothing Day, Fashion Revolution. Advent Conspiracy, Festivus, Eco-Village, Do It Yourself, Slow Movement, Digital Detox, TV Turn-off Week, Minimalism, Buy Nothing Project, Freecycle Network and freeganism.

Keywords: Consumerism, Modern Culture, Anti-Consumerism, Counter-Initiatives.

1. GİRİŞ

“Artık birçoğumuz rahata, düşkünlüğe ve tüketime tapma yolundayız. İnsanlık kimliğimiz, artık ne yaptığımızla değil; neye sahip olduğumuzla ölçülüyor. Ama şunu keşfettik ki, bu eşyalar, bu tüketim malları hayatın anlamına ulaşmamıza yardımcı olmayacak. Biriktirdiğimiz eşyaların, hayatımızdaki o amaçsız boşluğu doldurmadığını öğrendik. Bu bir mutluluk ya da rahatlatma mesajı değil, bu bir hakikattir, bu

bir uyarıdır”.¹ Bu sözler, dönemin Amerikan başkanı Jimmy Carter’ın 1979’da yaptığı “güven krizi” başlıklı konuşmasından alınmıştır. Güçlü bir ikaz olmasının ötesinde; derin bir ön görüşü de barındıran bu konuşmanın izdüşümü, bugün içinde yaşadığımız zaman itibariyle çok daha belirgindir. Hiç şüphesiz, böyle bir söylemin tüketici kültürün anavatanı olan Amerika toprakları üzerinde geliştirilmesi tesadüf olmadığı gibi gereksiz de değildir. Mary Schmich de benzer bir eleştiriyi (1986), Amerikalıları birer *alışverişkolik* olarak tanımladıktan sonra hayatlarını alışveriş sepetleri üzerinden ölçmekle ve ruhsal rahatsızlıklarını tüketimle çözmeye çalışmakla eleştirmiş ve bu trendi *perakende terapisi* [retail therapy] ifadesi ile kavramsallaştırmıştır.

Aynı çerçevede, tüketimcilik eleştirisi yapan Joshua Becker’in derlediği bilgilere göre (2017),² ABD’de her evde ortalama 300.000 adet eşya bulunmaktadır. Ayrıca son kırk yılda Amerikan evlerinin büyüklüğü yaklaşık üç kat artmasına rağmen, her on Amerikalıdan biri ekstra bir depo kiralama gereği duymaktadır. Yine, dünyadaki çocukların yüzde 3,1’i Amerika’da yaşasa da küresel oyuncak tüketiminin yüzde 40’ı burada gerçekleşmektedir. Ortalama bir Amerikalı kadının otuz kıyafet kombini bulunmaktadır. Bu sayı 1930’da dokuzdu. Amerika’da evlerdeki televizyon sayısı o evlerde oturan insanlardan daha fazladır ve televizyonlar günün sekiz saatinden fazla açık tutulmaktadır. Dünya nüfusunun yüzde 12’sini barındıran Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri hususi tüketim harcamalarının yüzde 60’ına sahipken; bu oran Güney Asya ve Sahra altı Afrika’da yüzde 3,2’dir. Amerikalılar gerekli olmayan ürünler için 1,2 trilyon dolar harcamaktadırlar. Genç kızların yüzde 93’ü alışveriş yapmayı en gözde hobileri olarak açıklamaktadır. Zira alışveriş merkezlerinin sayısı lise düzeyi okulların sayısından fazladır.

National Geographic’te “Tüketimcilik Yaygınlaştığı kadar Yeryüzü Acı Çekiyor” başlıklı yazısında Hillary Mayel (2004), bugün daha geniş

1 Konuşmayı okumak veya izlemek için bkz.

<https://www.americanrhetoric.com/speeches/jimmycartercrisisofconfidence.htm>

2 Becker bu derlemeyi Los Angeles Times, New York Times, The Telegraph, Forbes, Business Insider, USA Today, National Geography ve The Wall Street Journal gibi saygın haber kaynaklarından oluşturmuştur. Bkz. <https://www.becomingminimalist.com/clutter-stats/>

evlere, daha çok ve daha büyük arabalara sahip olmayı arzulayan ve yüksek borçlarına rağmen elzem olmayan gıdaları yığmaya adanmış dünya genelinde yaklaşık 1,7 milyar insanı “tüketimci sınıf” olarak işaretlemektedir. Bu sayı, alışveriş merkezli yaşamın bir istisna değil; gittikçe büyüyen bir mesele olduğunu gözler önüne sermektedir. Tüketimci kültürde bir taraftan kutsallar bile ölçülerden kopuk metalar sistemine entegre edilirken (Pişkin, 2016, s. 152); diğer taraftan alışveriş eyleminin kendisi sanki aşkın bir duygu gibi yaşanmaktadır. Söz konusu sosyolojik durum, George Ritzer’in “tüketim mabetleri” anlatısında karşılık bulmaktadır (2011, s. 26). Bu mabetler altında yetiştirilecek halkların yerine baştan çıkarılmayı bekleyen müşteriler vardır (Bauman 2011, s. 80). Goodman’e göre (2016, s. 68) tüketimci kültürün üyeleri birer müşteri bile değil, olsa olsa üründür. Sadakat insanlara değil, artık ürünlere yöneliktir.³

Tüketimcilik kültürü bakımından sembol olan Amerika, aynı zamanda bu eğilimler karşısındaki en sesli karşı(t)-duruşların da coğrafyasıdır. Tüketimcilik gibi anti-tüketimcilik manifestoları da önce ve en etkili şekilde burada yükselmekte (Oey, 2012, s. 12), daha sonra *fiber hızla* dünyanın dört bir köşesine yayılmaktadır. Bu akış, kimi zaman AVM gibi davetkâr vitrinlerle çevirili *tüketim mekânlarında* gözlemlenmekte (Demir, 2017, s. 327), kimi zaman da gittikçe dijitalleşen doğasıyla ekranlarda izlenmektedir.

1.1. Yöntem ve Yaklaşım

Tüketimcilik özü itibariyle bir istatistik ya da nicelik sorunsalı değildir. Aksine o, bu çalışmada ele alındığı gibi insani eğilimlerden toplumsal trendlere, mekânsal tasarımlardan zaman yönetimine, metafizik algıdan eşyanın tanımlanışına kadar geliştiği çağın tanıklığıdır. Her çağ kendi özelliklerine uyumlu alışkanlıklar üretmektedir. Bu çağın metaforu insanın kendisiyle ve eşya ile ilişkisinin katastrofik bir hal

3 Örneğin pazarlama iletişim sahasının en önemli başlıklarından biri de “ürün sadakati” meselesidir.

aldığı tüketimciliktir. Dolayısıyla tüketimcilik, Bauman'ın tespit ettiği gibi (2012, s. 73), biyolojik değil, toplumsal meseledir. Tüketimciliğin, bu çalışma özelinde yürütüldüğü gibi, sosyolojik yöntem ve anlayışla incelenmesinin nedeni budur.

Benzer şekilde tüketimcilik ilişkileri de salt ekonominin konusu değildir. Nitekim bu ilişkinin en derininde sonsuz toplumsal etkileşimler ağı bulunmaktadır. Durning tespitinde haklıdır (1997, s. 24): “İnsanların arzuları sonsuza kadar artabildiği sürece, tüketim tatmin sağlamaktan acizdir ki bu da, ekonomi kuramının ihmal ettiği bir sonuçtur”. Buna bağlı olarak bu makalede şu soruların yanıtları aranmaktadır: Verili olan ve tüm detaylarıyla yetkin-yapılandırılmış bir tüketimciler dünyası alternatifsiz midir? Bu alternatif dünya ne derece kendinden menkuldür? Yoksa o da hâkim işleyişin içinde rol alan ama son tahlilde yine de hâkim olanı besleyen bir tür yan sanayi midir? Kendisi dışında neredeyse hiçbir boşluğun kalmadığı tüketimciler dünyasında ne tür karşıt-manifestolar ve inisiyatifler gelişmektedir? Bu manifestoların gerek ve gerekçeleriyle birlikte önerileri ne oranda gerçekçi ve geçerlidir?

Bu makalede bu sorulara yanıt aramak amacıyla, tüketimcilik kültürü etrafında yaşanan sorunlarla uygulanan çözümlerin ne oranda tutarlı ve isabetli olduğu, esasında oldukça dağınık olan bu manifestoların sınıflandırılması suretiyle sorgulanmaktadır. Bu çalışma, temel ihtiyaçların karşılanmasına dönük tüketimi değil, satın alma eylemini bir bağımlılık duruma dönüştüren tüketimcilik kültürünü analiz etmektedir. Nitekim bu makalede ele alınan anti-tüketimci hareketler de tek başına tüketime karşı değildir, daha ziyade ölçsüz kapitalist döngünün neden olduğu yıkıcı alışkanlık ve formlara çözümsel alternatifler aramaktadır (Binkley ve Littler, 2008, s. 521). Bu işleyişi ve karşı duruşu sistematik olarak tartışmaya açmak amacıyla, makalede mercek altına alınan yaygın manifestolar, önerdikleri çözüm üretimleri bağlamında sınıflandırılmış ve ideal yaşam önermelerine paralel başlıklandırılmıştır. Buna göre çalışmada değinilen kültür bozumu, karşı-gelenek oluşturma, doğaya ve doğala dönüş, sadeliğe dönüş, ikinci ele yöneliş ve maneviyata dönüş şeklinde alt-başlıklar öne çıkmaktadır.

2. Tüketimcilik Karşıtı İnisiyatif ve Manifestolar

Anti-tüketimci hareketler temel eleştirilerini kaynakların hesap-sız tüketilmesi, çevrenin tahrihi, borçlanma, varlığın eşitsiz dağılımı ve küresel yoksulluk gibi kavramların etrafına örmektedir (Fairley, 2014). Elbette bu karşı çıkış ekonomik büyümenin kendisine değil, bu isten-cin doyumsuz ve bozguncu işleyişine karşıdır. Bunlar özelde, üretilen şeylerin kutsandığı bu kültürde (Baudrillard, 2012, s. 37), söz konusu döngünün insanlığa, insanlık erdemlerine ve doğaya uzun vadeli hasar-lar verdiğini öne sürmektedirler. Nitekim ihtiyaç dışı tüketim, kaynak-ların ölçsüz kullanımına ve dolayısıyla israfına neden olmaktadır. Bu bağlamda tüketimcilik karşıtı manifestoların, yalnızca bireyin kurtulu-şunu değil, sürdürülebilir değer ve kaynaklarıyla evrenin ve değerlerin devamlılığını öncelikledikleri söylenebilir. Öte yandan, bu önermelerin tü-müyle karşıt olup olmadıkları, yani tüketim sirkülasyonunun karşısında mı yoksa içinde mi oldukları sorunu bir soru işareti olarak belirmekte ve makalenin ilerleyen bölümlerinde eleştirel tarzda sorgulanmaktadır.

Anti-tüketimci manifestolar kültür bozumu, karşı-gelenek oluş-turma, doğaya dönüş, gerçeğe dönüş, sadeliğe dönüş, ikinci el ve çöp-lere dönüş ve maneviyata dönüş şeklinde sınıflandırılmaktadır. Tüm bunlar, bir tür “zincir kırma” girişimi (Millburn ve Nicodemus, 2016, s. 30-31) ya da *gerçeğe uyanma çağrısı* olarak okunabilir. Gerçekten de şimdi üzerinde geleceği inşa etmeye başlamanın en güç tarafı, geçmiş içinde oluşmuş bağımlılıklardan kurtulmaktır. Zinciri kırmak için atı-lan adımın ardında genellikle öncelikle bir fark ediş, onun da ardında yüzleşme cesareti yatmaktadır. Alışveriş bağımlılığının ardındaki tü-ketimci kültüre karşı kolektif direniş geliştirme çabası büyük ölçekli işbirliklerini ve daha nitelikli bir manifestoyu hem gerekli hem de ka-çınılmaz kılmaktadır. Anti-tüketimci inisiyatifler elbette bu makalede ele alınanlarla sınırlı değildir. Ancak makaleye konu edilenler hem yay-gınlık ve hem de temsiliyet bakımından daha fazla öne çıkmaktadır.

2.1. Kültür Bozumu

Baskın trendin dağıtımını yapan ve tüketim motivasyonlarını canlı tutan reklam ve pazarlama kültürüne karşı bir başkaldırı formu olan kültür bozumu [culture jamming], kendi söylemini aynı araç ve mecralar üzerinden üretmektedir. Bir tür yeraltı reklamları olarak tanımlanabilecek kültür bozumu, klişe ve alışkanlıkların bir tür kırma uğratılmasıdır. Verili kültürün, ironinin ellerinde algısal dönüşümüdür. Bu amaçla yapılan karşı reklamlar kendinden menkul değildir, aksine iyi bilinen kalıp-fikirlere ince göndermelerle yüklüdür. Özü itibariyle bir yapı bozumu çabasıdır. Daha çok reaksiyonel olduğu için, önceden tayin edilen sistemli bir plan ve yönetime tabi değildir. Dahası iyi-yapılandırılmış markalara da karşılardır. Kurumsal medyayı değil; gündelik yaşamın sıradan mekânlarını kullanarak; informal jargon ve ifadeyle kendisini inşa ve ifşa etmektedir. Dijitalleşen dünyaya paralel olarak, günümüzde yeni medyaya olabildiğince entegredir. Birçok farklı meslekten insanın hem kullanımına hem de erişimine açıktır.

Bu bağlamda en dikkat çekici sosyal hareketlerden biri *Adbusters*'tır.⁴ *Adbusters* Medya Vakfı tarafından 1989 yılında kurulan aktivist hareket, eylemlerini esas itibariyle dergi yayıncılığı etrafında organize etmektedir. İsmi *Adbusters* olan ve reklam almayan dergi, kar amacı gütmeyeceği gibi, kar-odaklı küresel teşebbüslerin çevreye ve ekonomiye verdikleri zararları eleştirmektedir. Yayıncılık faaliyetlerinin bir uzantısı olarak birçok sansasyonel girişime öncülük eden kuruluş, Buy Nothing Day [Hiçbir Şey Satın Almama Günü], TV Turnoff Week [TV Kapatma Haftası] ve Occupy Wall Street [Wall Street'i İşgal Et] gibi çok kapsamlı eylem ve kampanyalar yürütmüştür. *Adbusters*, tüketim kültürünü yeniden üretmesi nedeniyle reklamları, tüketimci kültürün en çarpıcı araçlarından biri olarak değerlendirmektedir. *RTMark* da, tıpkı *Adbusters* gibi, tüketim karşıtı girişimleri destekleyen bir tür şemsiye kuruluş olarak, bağımlılık yaratıcı reklamları hedef almaktadır. Kuruluşun en ilginç bağlantılarından olan *Barbie Liberation Organization* [Barbie Kurtuluş Örgütü], örneğin Barbie bebeğin ağzından oyuncakların çocukların akıl

4 *Adbusters*'ın kelime anlamı "reklam avcılarıdır". Girişimin ismiyle müsemma olduğu söylenebilir.

ve beden sağlıklarını nasıl bozduklarını anlatmakta ve bu eksen de *kültür bozumu* çalışmaları yürütmektedir.

Kültür bozumu girişimlerinin kullandığı araçlardan biri de ilan panolarıdır. Bu mecra, istisnasız herkesin görüş alanı içinde olduğundan geniş bir hedef-kitleye seslenmektedir. Bilindik reklamların anlatı ve kurgularını kullanarak yeni ve eleştirel mesajlar vermeyi hedefleyen bu hareketin öncülerinden biri *Billboard Liberation Front*'tur.⁵ Örgütün manifestosu, "Başlangıçta reklam vardı"⁶ şeklindedir. Devamında, arzunun, özsaygının, hırs ve umudun tümüyle reklam yaratımları olduğu vurgulanmaktadır. Onlara göre, sanat kadar maneviyat bile tıpkı bir yeni bir araba satın almak gibi üretilen, paketlenen ve tüketilen modalardır. Benzer eleştirileri filmler üzerinden yapan bir diğer kültür bozumu örneği *The Yes Men*'dir.⁷ Bir tür farkındalık oluşturmaya çalışan bu aktivistler bu amaçla üç film üretmişlerdir: *The Yes Men* (2003), *The Yes Men Fix the World* (Yes Men Dünyayı Kurtarıyor, 2009) ve *The Yes Men Are Revolting* (Yes Men İsyanında, 2014). Hiç şüphesiz, tüketimci kültürde *evet* veya *hayır* demek arasındaki fark, bir kişinin tüm yaşamını değiştirebilecek kadar büyüktür. Tüm bu hareketler, her türlü reklama onay veren ve evet diyen kitleleri bir biçimde ayılmaya ve içinde buldukları dünyaya karşı tavır almaya davet etmektedir. Nitekim onlara göre her değişim, öncelikle "hayır" demekle başlar ve ancak bunun sonrasında kendi anlayışını ikame edebilir.

2.2. Karşı-Gelenek Oluşturma

Karşı-gelenek oluşturan hareketler, her şeyden önce, tüketim temalı yerleşikleşmiş ritüellere karşı çıkmaktadır. Her biri yılın özel bir gün veya haftasına rezerve edilmiş olan bu ritüeller, alışveriş çılgınlığını teşvik eden büyük indirim kampanyalarıyla doludur. Şükran günü ve Noel indirimleri, mart sonu paskalya indirimleri veya mayıs sonu tatil indirimlerinin dışında örneğin Boxing Day [Hediyeleşme günü], Black

5 Billboard Kurtuluş Cephesi olarak tercüme edilebilir.

6 Bu ifade, dinsel tartışmalara gönderme yapmaktadır. Ayrıca manifestonun metnine ulaşmak için bkz. <http://www.billboardliberation.com/manifesto.html>

7 Film serisinde The Yes Men "Evet Efendim" şeklinde tercüme edilmiştir. Bu çeviri, hareketin sosyolojik analizi için de uygundur.

Friday [Muhteşem Cuma] ve Cyber Monday [Siber Pazartesi] de tüketimin tavan yaptığı dönemleri ifade etmektedir. Sevgililer, anneler, babalar veya öğretmenler günleri gibi özelleştirilmiş etkinlikler de eklennince, yılın tamamına yakınının farklı isimler altında da olsa, bir şekilde tüketimcilik döngüsüne eklemendiği söylenebilir. Bu günler içerisinde son birkaç yıldır Türkiye’de de popüler olan Muhteşem Cuma oldukça güncel ve etkili bir kampanya olarak diğerlerinden ayrırt edilebilir.

Bu ekseninde, karşı-gelenek hareketleri içinde en güçlü manifestolardan olan *Buy Nothing Day* [Satın Almama Günü] de her yılın kasım ayı sonuna denk düşen Muhteşem Cuma gününü yirmi dört saat boyunca her türlü alışverişten arındırmayı önermektedir. Büyük indirimler karşısında büyük bir irade sergileyerek, hem tüketimci kültürün parçası olmamak hem de ihtiyaç olmayan şeylerle israfa gitmemek hedeflenmektedir. Daha önce bahsedilen Adbusters da, hazırladığı afişlerle bugünü tüketim yerine daha gerçekçi ve faydalı aktivitelerle geçirmeye davet etmektedir: “Bir şeyler çiz. Bir şeyler dik. Bir şeyler pişir. Bir şeyler söyle. Bir şeyler inşa et. Bir şeyler yap. Ama hiçbir şey satın alma”⁸. Özellikle ekoloji merkezli eylemlerle bilinen *Greenpeace* de, tıpkı Adbusters gibi aşırı tüketimciliğin hem parasal hem de sembolik değerinin yüceldiği bu günleri “alışverişi bırak, yaşamaya başla, bir şeyler yap”⁹ sloganıyla tenkit etmektedir (Reid, 2017). Neticede tüketimci kültürün neden olduğu olumsuzluklardan biri de, kontrolsüz istif ve israfla büyüyen çevresel yıkımlardır.

Greenpeace dışında *Fashion Revolution* ve *Shareable* gibi örgütlerin dâhil olduğu tüketim-karşıtı hareketlerden biri olan *Make Something Week*¹⁰ [Bir şeyler Yap Haftası] kampanyası yine Muhteşem Cuma’nın üreticisine kar, tüketicisine haz sunan hazır-yapım kültürüne karşı, az tüketmeyi, onarmayı ve tekrar kullanmayı salık vermektedir. Altı kıtadaki otuz iki ülkede yürütülen bir haftalık kampanya ile elde olanın değerini bilmenin, yenisini almaktan sakınmanın, insanın kendi yaptığı

8 “Draw something. Sew something. Cook something. Sing something. Build something. Make something. Buy nothing”.

9 “Stop shopping, start living, make somethng!”

10 Daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.makesmthng.org/>

araçların kullanımının ve en önemlisi paylaşmanın önemi vurgulanmaktadır. Geridönüşüm kültürüyle de yakından ilgili olan bu haftada, insanlardan bozuk ya da yıpranmış ürünlerini tamir etmeleri, kullanmadıkları malzemeleri ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaları ve hepsinin üstünde evreni tüketim kaynaklı atıkların neden olabileceği sorunlardan korumaları istenmektedir.

Bu etkinliğin paydaşlarından olan Fashion Revolution da, sorgulanmayan ve üstünkörü tüketilen ürünler üzerinde bir karşı-gelenek oluşturmaya çalışmaktadır.¹¹ 2013 yılında Bangladeş'te çöken Rana Plaza'nın yaşamını yitiren binden fazla tekstil işçisinin trajedisine tepki olarak doğan bu hareket, özelde hızlı üretim ve tüketimin neden olduğu ihmallere ilgilenebilir. Kendilerini moda endüstrisinin hem üreticisi hem de tüketicisi olarak tanımlayan hareket, özellikle giydiğimiz kıyafetlerin nerede, kimler tarafından ve nasıl üretildiğinin izini sürmektedir. Sosyal medya üzerinden "giysilerimi kim yaptı" sorusunu yönelten gönüllüler, şirketlerden "kıyafetini biz yaptık" yanıtını aramaktadır. Tabiatı ve insanı önceleyen bir moda endüstri öngören hareket, aynı zamanda düzenli olarak yayınladıkları Şeffaflık İndeksi ile şirketleri mercek altına almakta ve puanlamaktadır.

Karşı-gelenek oluşturan hareketlerin bir bölümü, özellikle kutsal denilecek günlerin tüketiciliğe indirgenmesine de eleştiri getirmektedir. Bu girişimlerden biri olan *Advent Conspiracy*¹² hareketi, kurulduğu 2006 yılından beri kiliseleri organize ederek Noel'i bir tüketim günü olmaktan çıkarıp; aslına, yani dini anlamına yeniden kazandırmaya çalışmaktadır. Bu günü tatil, hediye ve bol alışveriş günü olarak kurgulayan modern kültürün aksine, tümüyle ibadet ve paylaşım öne çıkarılmaktadır. Noel özelinde geliştirilen karşı-geleneklerden olan *Festivus*, biraz da *Advent Conspiracy*'nin aksine, bu günü dinsel dokusundan ayırıştırarak, ona seküler bir tavır kazandırmaktadır.¹³ *Festivus*, ticari ağın parçasına dönüşen dinsel kökenli Noel yerine, biraz da Noel ritüellerini bozarak

11 Daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.fashionrevolution.org/>

12 "Noel Komplosu Hareketi" olarak tercüme edilebilir. Daha detaylı bilgi için bkz. <https://adventconspiracy.org/>

13 Daha detaylı bilgi için bkz. <http://festivusweb.com/index.php>

bir karşı-gelenek oluşturmaktadır. Örneğin Festivus'ta geleneksel ağaç yerine alüminyum direk kullanılmakta ve Festivus yemeğinde insanlar, geride kalan yılda yaşadıkları hayal kırıklıklarını biraz da itiraf ve yüzleşme formunda birbirlerine anlatmaktadırlar.

2.3. Doğaya ve Doğala Dönüş

Tüketimci kültürün mental olarak yorgun düşürdüğü çok sayıdaki birey için son yılların en moda yönelimlerinden biri *doğaya ve doğala dönüş*'tür. Günümüzde kentsel modern yaşamın gündelik kargaşasından, sentetik besinlerden veya ilişkilerden kaçmak için köy-yaşamının temsil ettiği *varsayılan*, görece bakir bir coğrafyaya yönelik söz konusudur. Köyler, çalışmanın ve üretmenin boğucu kısır döngüsüyle çevrili ve alışveriş müptelası kitleleri cezbetmektedir. Çünkü burada ihtiyaç dışı olan şeylerin elden çıkarılması ve elde edilecek yeni şeylerin doğallığı vaadi vardır. Bu vaade göre, burada yapılacak tarım ve hayvancılık, insanın özü olan ve daima özlemini duyduğu yalın ve doğal yaşamla doludur.

Ekolojik köylere karşılık gelen bu yönelim, her ne kadar başka bir tür tüketim sahasına dönüşmüşse de, esas itibarıyla alışveriş eylemine hapsolmuş modern birey için, bir şekilde iyi-yapılandırılmış bir alternatif olarak belirmektedir. Bu köylerde kaynaklar sürdürülebilir şekilde kullanılmakta ve gerek bireyin gerekse bölgenin kendisi için –yapay ve belki geçici de olsa- ideal yaşam modeli sunmaktadır. Kentleşmenin orta ve uzun ölçekli etkilerinin yeni yeni izlenebildiği ülkemizde de özellikle son on yıldır, eko-turizme büyük ilgi olduğu gözlemlenmektedir. Yalnızca ekolojik değil, toplumsal vurgular da yapan Global Ecovillage Network¹⁴ [Küresel Eko-Köy Ağı], bu yönelişin ülkeler üstü bir boyut kazandığını göstermektedir.

Doğala dönüş akımlarından bir diğeri *Do It Yourself*'tir [Kendin Yap]. Bu, örgütlü bir hareket olmaktan çok bir yaklaşım biçimidir. Tüketime konu olan hemen her sahada, bireyin kendi irade ve emeğini yücelten bu akım, arzulanan huzurun alışverişten değil; üretkenlikten geçtiğini

14 Daha detaylı bilgi için bkz. <https://ecovillage.org/>

ima etmektedir. Burada yapay, hazır ve hızlı bir yaşamın verili kurallarının kırılarak; gerçek, özgün ve yavaş olanın yüceltilmesi söz konusudur. Yavaşlık, her ne kadar modern kültürde bir tür akılsızlık göstergesi olarak yorumlansa da (Sen, 2000, s. 607), aslında doğayı ve doğal olanı duyumsamanın en iyi yollarından biri olarak tanımlanmaktadır. Yavaşlamayı, hız tarafından silikleşen güzelliklerin fark etme tavrı olarak yorumlayan The Slow Movement [Yavaşlama Hareketi] gibi tüketim-karşıtı girişimler de bulunmaktadır. Bunlar “yavaş yemek”, “yavaş seyahat”, “yavaş tüketim”, “yavaş şehir”, “yavaş okul”, “yavaş kitaplar”, “yavaş yaşam” ve “yavaş para” hareketlerini de içermektedir. Örneğin “fast food” kültürüne karşı geliştirilen Slow Food Movement¹⁵ [Yavaş Yeme Hareketi], yalnızca eylemsel yavaşlığı değil; bununla birlikte iyi, temiz, adil ve erişilebilir yeme kültürünü teşvik etmektedir.

Yavaşlama felsefesi, hızı temsil eden ve kışkırtan medya ve iletişim teknolojileriyle de yeni bir ilişki biçimi geliştirmeyi gerektirmektedir. 1995 yılından beri Nisan ayının son haftasına tekabül eden TV Turnoff Week [Televizyon Kapatma Haftası], insanlardan bir haftalığına *televizyonun düğmesini kapatıp; hayatın düğmesini açmayı* tavsiye etmektedir. Gerek evlerde ve gerekse okullarda hayata geçirilen bu etkinlik, Digital Detox Week [Dijital Detoks Haftası] olarak genişletilmiş ve televizyon kapatmanın yanında birçok elektronik cihazın bir haftalığına terk edilmesini önermiştir. Birçok sağlık sorununa neden olan aşırı cep telefonu ve bilgisayar kullanımını, detoks kültürü içinde yok etmeyi hedefleyen bu anlayış, ekransız, radyasyonsuz ve reklamsız bir yaşamın kalitesini arttırmaya çalışmaktadır. Zaman katili de olan aşırı sosyal medya kullanımının azaltılmasıyla oluşan geniş vakitlerde ise insanlara sevdikleri kişiler ve işlerle meşgul olmaları önerilmektedir.

2.4. Sadeliğe Dönüş: Minimalizm

Günümüzün meşgul bireyi, belki de tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar yetki ve sorumluluklarla çevrilidir. Öyle ki, olması ve yapması gerekenlerin bir sınırı yok gibidir. Bu nedenle çok sayıda yüzeysel aidiyet

15 Daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.slowfood.com/>

ve görünüm sahibi olan modern bireyin bağımlılık ilişkisi içinde taşıdığı bu yükleri üzerinden atması, kendi öz benliğini keşfetmesi için hayatidir. Bu dünya görüşünü tüketim karşıtlığıyla birleştirmiş en yaygın akımlardan biri de minimalizmdir. Minimalizm ev tasarımından kişisel bakıma, insan ilişkilerinden sanatsal faaliyetlere kadar yaşamın hemen her köşesinde uygulamaları olan kadim bir akımdır. Buna göre, önce ihtiyaç dışı fazlalıklar tanımlanmakta, daha sonra bunlar kademe kademe elden çıkartılmaktadır. Çokluğu azda bulmaya çalışan bu akım, hayatı tıka basa dolduran yığınlardan arınmayı ve ortada yalnızca gereklileri bırakmayı hedeflemektedir.

Tüketimci kültürde minimalizm bir tür yoksunluk ya da yoksulluk formu olarak görülebilir. Ancak bir minimalist için bu algının bir değeri yoktur. O, ergonomik ve işlevsel eşyalarla, hayatına değer katan insanlar ve eylemlerle varlığını inşa etmeyi hedeflemektedir. Niceliğin değil; niteliğin peşindedir. Minimalizmde sevgi temelli kaliteli yaşam, lüks yaşamdan daha anlamlı görülmektedir. Bu, yaşam alanı kadar hayat tarzının da köklü restorasyonu demektir (Jay, 2010). Elbette bu girişimin ilk adımı, tüketmeyi bırakmaktır. Çünkü sahip olunan hayatın kendisi, yeni yığıntılara ihtiyaç duymayacağımız yeterliliklerle zaten yüklüdür. Önemli olan, bunları o kalabalıklar arasından ayırmaktır. Bu, aynı zamanda bir *küçülme* girişimidir. Küçülme yalnızca bireyin kendi dünyasıyla sınırlı bir yaklaşım değildir. Sosyo-ekonomik bir hareket olarak da küçülme (degrowth), tüketim-karşıtı perspektiften küresel düzeyde yaşanan kontrolsüz büyümenin paradokslarını ortaya koymaya çalışarak; emeği ve zamanı tüketme yerine doğayı, insanlığı, kültürü ve sanatı korumaya odaklayarak geçirmenin değerini vurgulamaktadır. Yani küçülme dediğimiz şey, sınırsız hırsı temsil eden büyümenin karşısında sadeleşme istencine karşılık gelmektedir.

Minimalizm belgesinde (2015) konuşan mimar Frank Mascia'ya göre "hayatımıza uygun alanlar yaratmak yerine, hayatımızı alanlara göre yaşıyoruz. Hiçbir şey, yaşayabileceğiniz en küçük alanda yaşamak kadar sağduyulu değildir". Minimalizm hareketinde Uzak Doğu, özellikle de Japon kültürünün esintileri oldukça hâkimdir (Sasaki, 2017).

Japoncada “Ne israf ama!” anlamına gelen ve çevreciler tarafından ortak bir slogan olarak *Mottainai* de, tüketimi azaltmayı, eldekileri yeniden kullanmayı ve geri dönüştürmeyi salık vermektedir (Taylor, 2017). Bu açıdan minimalizm, Batı’daki materyal kültür karşısında sergilenen mistik yönelimlerin tüketim alışkanlıkları üzerindeki yansıması olarak gösterilebilir.

Minimalizm gibi sadeleşme ve küçülme hareketlerinden bir diğeri The Voluntary Simplicity Movement [Gönüllü Sadelik Hareketi]’dir. Duane Elgin’e göre (1993) bu hareket, dışsal olarak sade, içsel olarak zengin yaşama çabasıdır. Para ekonomisinin verili modern yaşam biçimine karşı, iradenin yeniden ele geçirilme gayesini içeren bu hareket, paranın ve zamanın kullanımını konusunda keskin reformlar önermektedir. Buna göre zamanı tümüyle iş, kazancı ise tümüyle borçlanma anlayışına göre kurgulayan sistemin tüm güç, zenginlik ve statü ilişkilerinden gönüllü olarak çekilmek gerekmektedir. Esasında bu önceliklerin radikal bir şekilde yer değiştirmesidir. Alexander ve Ussher (2012) bu çetin kararın ardındaki itici motivasyonları şu şekilde sıralamaktadır: Aileyle daha fazla vakit geçirme isteği, kendine daha çok vakit ayırma isteği, daha sağlıklı olma isteği, çevresel ve toplumsal adaletle ilgili kaygılar, tasarruf etme isteği, daha manevi ve dikkat yaşama isteği, yaşamı düzenleme isteği ve kendine yetme isteği.

2.5. İkinci Ele Yöneliş

İkinci el kültürünün iki boyutu vardır. Bunlardan ilki, tamamen karşılıksız verme üzerine kuruludur. Buy Nothing Project [Bir Şey Satın Alma Projesi] ve The Freecycle Network [Ücretsiz Dönüşüm Ağı] buna örnek olabilir. İnsanların tanımadıkları kişilere bir ağ üzerinden atıl eşya veya kıyafetleri ücretsiz olarak paylaşmasına tekabül eden bu *hediye ekonomisinde*, belirgin bir ön-fiyatlandırma da sistemi yoktur. Burada karşılıklıktan ziyade bir tür ortaklık ya da birbirini destekleme tercihi söz konusudur. Yeni tüketimler gerçekleştirmek yerine, elde olanın hedeflenen çevreyle paylaşımı fikri geçerlidir. Bu bağlamda özellikle fazla ya da atıl durumda olan eşyalar ihtiyaç sahiplerine bir tür imece mantığı

içinde ulaştırılmaktadır. Yaşamı sürdürülebilir çevreye, insanı ise paylaşmanın mutluluğuna ulaştırmak ve para ekonomisinin yıkıcı etkilerinden korumak isteyen bu model, daha güçlü toplum yapısı inşa etmenin yollarını kurmaya çalışır.

Tümüyle anti-tüketimci olmamakla birlikte, zarar verici alışveriş kültürünün önünü almak isteyen hareketlerden biri olan *Buy Nothing Project*'in¹⁶ sloganı “hiçbir şey satın alma, bedava ver, yaratıcı bir şekilde paylaş”tır.¹⁷ Burada temel hedef, yeni ürünler almak yerine, paylaşımcı bir topluluk kültürü etrafında bir tür imece usulü paylaşım geliştirmektir. Buna göre kişiler etraflarındaki bölge halkıyla gruplar oluşturarak, kendi ellerinde bulunan ve artık ihtiyaç duymadıkları şeyleri paylaşımaya açarlar. Bir tür genişletilmiş komşuluk kültürü içinde yapılan bu paylaşımlarla hem para tasarrufu ve geri dönüşüm sağlanmış olmakta hem de hediyeleşme üzerinden güçlü bağlarla örülü bir toplum yapısı hedeflenmektedir. Çevrimiçi ilan ve haberleşmenin de mümkün olduğu sistemde kişiler ve evler bir tür sadeleştirme sürecinden geçmektedir. Ocak 2020 itibariyle, bu projeye en az yirmi beş ülkeden altı bin gönüllü ve bir milyondan fazla katılımcı dâhil olmuştur.

Benzer ve oldukça da yaygın bir diğer ağ *Freecycle Network*'tür¹⁸. Dünyanın birçok noktasında yaklaşık on milyon üyesiyle, insanları sahip oldukları eşyaları kar amacı gütmeksizin yakın çevreleriyle paylaşmaya teşvik etmektedir. İnternet üzerinden üyelik dahil tüm süreçlerin ücretsiz işlediği sistemin Türkiye ayağı incelendiğinde ise bu mecraanın gerçek bağlamından kopartılarak, bir tür ücretli ikinci el sitesi gibi kullanıldığı gözlenmiştir. Tam bu noktada, karşılıksız paylaşımaya dayananları hariç, ikinci el kültürünün tüketimciliği minimize etmek bir yana, arttırabilecek kolaylık ve ucuzluklarla dolu olduğunu eklemek gerekmektedir.¹⁹ Gerek Türkiye’de, gerekse dünyanın geri kalanında, sı-

16 Hiçbir Şey Almama Projesi. Projenin internet sayfası için bkz. <https://buynothingproject.org/>

17 Buy Nothing. Give Freely. Share Creatively.

18 Daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.freecycle.org/>

19 Tamir edilen ürünlerin tekrar piyasaya sokulmasıyla ilgili olarak Patagonia adlı girişimin çalışmalarına bakılabilir. Bu konuda video haber için bkz. <https://www.>

fır tüketimine yer açan ikinci el satışı oldukça yaygındır ve bu noktada sayısız girişim bulunmaktadır. Kurumsal şirketler dışında sosyal medya bile ikinci el ürün satışında aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

Tüketim karşıtlığı konusunda çok popüler olmamakla birlikte karakteristik değere sahip hareketlerden biri de Freeganism [Friganizm]'dir.²⁰ Elde olanların yeterli olduğunu ifade eden hareket, tüketimin olabildiğince sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Takipçilerine freegan [frigan] denen bu anlayışta çöpler sembolik bir değere sahiptir. Friganlar evsiz veya eğitimsiz olmasalar da; çöpleri karıştırmayı, orada bulduklarını kullanmayı ve ücretsiz dağıtmayı yaşam biçimi olarak görürler. Bu tavrıda iki mesaj ima edilmektedir: Birincisi, insanlar çöplerden tüm ihtiyaçların karşılanabileceği kadar fazlasını israf etmektedir. İkincisi, çöpler bile bir insanın hayatını idame etmeye yetebilir. Frigan yaşam biçimi, tüketim ve konfor merkezli kapitalizmin suç ortağı olmayı bir tür reddediş biçimidir de. Çünkü friganlar için gündelik yaşam, kapitalizmin ahlaki değer ve hassasiyetlerden uzak dünyasının bir yansımasıdır.

2.6. Maneviyata Dönüş

Burch'a göre (2011) tüketimcilik kültürü, insan doğasını tümüyle açgözlü, çıkarıcı ve zevk-düşkünü gören hedonistik materyalizmin uyduruk felsefesinden doğmuştur (Burch, 2011). Oysa geldiğimiz noktada, hedonist ve materyalist yaşamın kısa vadeli konfor, kolaylık ve hesapsızlıkları tükenmiştir. Baudrillard'ın altını çizdiği gibi (2012, s. 179), bugün arzudan geriye, arzunun da tüketilmişliği kalmıştır. Belki de bunun bir sonucu olarak özellikle Amerika toplumunda maneviyatçı yönelimler, maddileşme temayüllerine bağlı olarak artmaktadır. Alışveriş kültürünün, aranan mutluluğu vermediğini düşünen milyonlarca insan, benliğini tatmin edecek terapi, ibadet veya meditasyonlara yönelmektedir. Böylece birçok din ve öğretilerde yüceltilen manevi hasletler, kimi zaman format değiştirerek de olsa, yeniden gündeme gelmektedir. Örneğin

[youtube.com/watch?v=QidRJZ7yrPI](https://www.youtube.com/watch?v=QidRJZ7yrPI)

20 "Freeganism" hakkında kısa belgesel için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=K5q_FAxDuWs

özünde bedeni değil; ruhu ikmal etmeyi formüle eden riyazet anlayışı, kimi zaman minimalizm kimi zaman diyet formunda seküler gündelik yaşama nüfuz etmektedir.

Bu konuda hem tüm dini ve mistik öğretilerin temel kaidelerinden biri de tüketim ilişkilerinin yeniden inşasına dayanmaktadır. Dahası, hemen her birinde insanı bir şekilde merkeze konumlandıran ekonomik bir model de söz konusudur. Başka bir ifadeyle, ruhun imarı sürecinde ahlaki mesajlar, maddeyle bağlantı noktasında açıkça yönlendirici tavsiyeler sunmaktadır. Bunların belki de tamamı, bireyi ve toplumu maddeyle etkileşimi noktasında kısıtlamakta ve çokluğun esasında azlıkta olduğunu vaaz etmektedir (VandenBroeck, 1991). Fakat bu kısıtlama, özü itibarıyla maddi olanın *fani* olmasıyla yakından ilgilidir ki bu da bir şekilde terbiye etme veya kalıcı olanla aradaki bağı tümüyle yitirmeme ereğini taşımaktadır. Örneğin İslam dinindeki Cuma namazı vakti gibi,²¹ hemen tüm kadim dinlerde ticarete ara verip; onun yerine ibadete sevk eden emir ve nasihatler vardır. Elbette ibadetler dışında sabır, rıza, şükür, kanaat, dünyanın geçiciliği, israfın yasak oluşu ve her mülkiyetin bir gün hesabının verileceği düşüncesi, özellikle İslam dini ekseninde fazlasıyla öne çıkmaktadır.²²

3. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu makalede ele alınan anti-tüketimci manifestolar bir araya getirildiğinde, karşıtlığın sunduğu bir kısım çözümün kendi başına ikilemler taşıdığı tespit edilmiştir. Öncelikle gerek kültür bozumu gerekse karşı-gelenek oluşturma teşebbüslerinde, farkında olmadan ya yeni bir

21 “Ey inananlar! Cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman, Allah’ı anmaya koşun, alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır” [Cuma Suresi, 9].

22 Elbette bu öğretilerin bir kısmı, Amerikan kültür potasından geçerken tuhaf, biraz da komik dönüşümlere uğrayabilmektedir. Örneğin, New York’ta Rahip Billy öncülüğünde Alışverişi Durdurma Kilisesi (Reverend Billy and the Church of Stop Shopping) bulunmaktadır. Gösteri dünyasının popüler fenomenleri gibi performans sergileyen topluluk, insanlığın sonunu getireceklerine inandıkları bu kültürü Alışverişi Durdurma Korosu (Stop Shopping Choir) ile komik bir şekilde ama kıyasıyla eleştirmektedir.

tüketim formunun belirlediği ya da karşıtı olduğu şeyi yeniden ürettiği gözlemlenmektedir. Çünkü karşıt tepki göstermek, tepki gösterilen şeyin gündemde kalmasına da hizmet etmektedir. Bunun yerine, her tepki kendinden menkul olmalıdır. Değer yargılarını, karşıtı değil, kendi paradigmasının etrafına örmelidir. Doğaya ve doğala dönüş girişimleri de, özünde sıcak bir davet barındırsa da, benzer bir paradoks barındırır. Nitekim bugün doğanın kendisi de, bir tüketim ufkuna evrilmiştir. Öyle ki, şeyler organik ve doğal olmalarına göre ilgi ve popülerlik kazanmaktadır. Başka bir ifadeyle, kent tabanlı büyüyen para ekonomisi, bugün itibariyle bakir olduğu varsayılan doğayı da bir şekilde sermayeleştirmiş ve reklam metana dönüştürmüştür. Örneğin benzer bir korunma iddiası taşıyan *vegan kültürü*, taşıdığı sağlık risklerine rağmen,²³ bugün başlı başına devasa bir endüstridir.²⁴

Benzer trend ve tuzak, birçok maneviyat girişimi için de geçerlidir. Bugün saat başı hesaplanan seanslara indirgenen meditasyonlar ve ince hesaplanmış kür ve terapiler, metadan yorulmuş modern bireyi, tam da kendinden kaçtığı şeyin kucacağına itmektedir. Öyle ki, bugün bir *maneviyat endüstrisinden* bahsedilebilmektedir. Gerçekten de, tüketim kültürü, kendi dışındaki şeyleri kendine uyarlamakta mahirdir. Nitekim tüketim kültürü, *ötekisiz* bir dünya tasavvurudur, çünkü tüketim kültüründe herkes bir şekilde müşteri ve ürün olarak tahvil edilebilmektedir.²⁵ Bu açıdan ikinci el kültürü de tüketim döngüsünün dışında ya da karşısında görülmemelidir. Nitekim ikinci el kültürü ya da tüketici kooperatifi tipi sektör, esasında tüketimciliği azaltmaktan çok, kullanılan ürünlerin elden çıkarılmasına, dolayısıyla daha yeni, daha güncel, daha çekici ve daha trend olana yer açılmasına hizmet etmektedir. Ayrıca, kullanılmamışına göre ucuz olan ikinci el ürün, normalde alım gücüne sahip olmayanların da tüketebileceği bir yakınlığa kavuşmaktadır. Bunun

23 2019 yılında British Medical Journal’de yayımlanan ve 18 yaş üstü 48000 kişi üzerinde yapılan araştırma sonucunda, vegan veya vejeteryanlarda kalp krizi olasılığı diğer insanlara göre düşük olsa da felç geçirme riski yüksek olduğu ortaya konmuştur (Tong, Appleby ve diğerleri, 2019).

24 Vegan pazarının 50 milyar dolardan fazla olduğu tahmin edilmektedir (Maynard, 2019).

25 Belki yalnızca hasta ve bakımsız ihtiyarlar birer istisna olarak gösterilebilir.

dışında sadeleşme manifestoları tümüyle masum ve bağımsız değildir. Burada da yine minimalist olmanın yollarını pazarlayan; süslü sloganlarla kuşatılmış popüler pazar ve kültür söz konusudur. Tüketimci modern kültürde kaçmak, bireyin tam da kaçtığı şeye yakalanması demektir. Bunun yerine, kaçmayı değil; kendini inşa etmeye yönelen ve kar amacı gütmeyen eylemler benimsenmelidir. Dahası bu eylemler, bireyin yaşamına eşyadan ziyade gerekçeleri güçlü anlamlar katmalıdır.

Tüketim toplumu, küresel bir strateji olarak, tüketmememe yönetimlerinin bile alışveriş alışkanlıklarına hizmet edebildiği “çıkışsız” bir evreni ifade etmektedir. Bu girdaptan kalıcı olarak kaçınılabilmenin tek yolu, istendik revizyonu ya da köklü değişimi, varlığın dışına değil; içine dönük gerçekleştirmektir. Varlığın dışı dekoratif, yani alınıp satılabilir nesnelere ve alışkanlıklarla çevrilidir. Dolayısıyla bunlar eninde sonunda tüketimciliğin başka bir formunda yenilenecektir. Oysa mental gerekçeler güçlendirildiğinde ve temel ahlak ve erdem kaideleriyle akıl ve ruh ikna edildiğinde, yaşam biçimi bir bütün olarak evrilmekte; en önemlisi mutlu ve özgür olmak vaadini taşıyan söz konusu tüketimci temayül boşa çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALEXANDER, S. ve Ussher, S. (2012). The voluntary simplicity movement: a multi-national survey analysis in theoretical context. *Journal of Consumer Culture*, 12(1), 66–86.
- BAUDRİLLARD, J. (2012). *Tüketim toplumu* (H. Deliceçaylı, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2011). *Yaşam sanatı* (A. Sarı, Çev.). İstanbul: Versus Kitap.
- BAUMAN, Z. (2012). *Akışkan modern dünyadan 44 mektup* (P. Sıral, Çev.). İstanbul: Habitus Kitap.
- BECKER, J. (2017). 21 Surprising statistics that reveal how much stuff we actually own. *Becoming Minimalist*. Erişim adresi: <https://www.becomingminimalist.com/clutter-stats/>

- BURCH, M. A. (2011). Enough is enough: finding a graceful balance in life, *InnerSelf*, Erişim adresi: <https://innerself.com/content/personal/happiness-and-self-help/life-changes/3941-enough-is-enough.html>
- DEMİR, S. T. (2017). Günümüz Kültüründe Farklı Temsil Mekanları Üzerine Bir İrdeleme. *Mavi Atlas*. 5 (2), 322-336.
- DURNİNG, A. (1997). *Ne kadar yeterli: tüketim toplumu ve dünyanın geleceği* (S. Çağlayan, Çev.). Ankara: TÜBİTAK ve TEMA Vakfı Yayınları.
- ELGİN, D. (1993). *Voluntary simplicity: toward a way of life that is outwardly simple, inwardly rich*. New York: William Morrow and Company.
- FAİRLEY, C. (2014). Anti-consumerism movement. *Encyclopædia Britannica*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/anti-consumerism-movement> Erişim Tarihi 3 Şubat 2020
- GOODMAN, M. (2016). *Geleceğin suçları: dijital dünyanın karanlık iki yüzü* (C. Özdemir, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- JAY, F. (2010). *The joy of less, a minimalist living guide: how to declutter, organize, and simplify your life*. Medford, NJ: Anja Press.
- LİTTLER, J. and Binkley, S. (2008). Cultural studies and anti-consumerism: a critical encounter. *Cultural Studies*. 22(5), 519-530. doi: 10.1080/09502380802245795
- MAYEL, H. (2004). As consumerism spreads, earth suffers, study says. *The National Geographic*. Erişim adresi: <https://www.nationalgeographic.com/environment/2004/01/consumerism-earth-suffers/>
- MAYNARD, M. (2019). Happy veganuary: vegans and vegetarians are in the 2019 dining spotlight. *Forbes*. Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/michelinemaynard/2019/01/16/happy-veganuary-vegans-and-vegetarians-are-in-the-2019-dining-spotlight/#292f965a3bc3>
- MİLLBURN, J. F. ve Nicodemus R. (2016). *Minimalizm: anlamlı bir yaşam* (H. Key, Çev.). İstanbul: Eksik Parça Yayınları.

- OEY, C. (2012). *Anti-consumerism and American identity: The Adbusters Media Foundation and Reverend Billy's Church of Stop Shopping in the late twentieth century*. MA Thesis, Utrecht University.
- PİŞKİN, M. (2016). Tüketim toplumu'nda din ve dini değerler: lüks hac ve umre örnek olayı. *İnsan ve Toplum Dergisi*. 6 (2), 131-154, dx. doi.org/10.12658/human.society.6.12.M0195
- REİD, L. (2017). How can we resist rampant consumerism? *Greenpeace*. 22 Kasım 2017. Erişim adresi: <https://www.greenpeace.org/usa/how-can-we-resist-rampant-consumerism/>
- RİTZER, G. (2011). *Büyüsü bozulmuş dünyayı büyülemek* (Ş. S. Kaya, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SASAKİ, F. (2017). *Goodbye, things: the new japanese minimalism*. New York: W. W. Norton & Company.
- SEN, J. (2000). On slowness in philosophy. *The Monist*. 83 (4), 607-615. <https://doi.org/10.5840/monist200083426>
- TAYLOR, K. (2017). Mottainai: Can we save the planet with ancient Japanese philosophy?, *ABC News*. Erişim adresi: <https://www.abc.net.au/news/2017-05-30/mottainai-can-we-reduce-waste-with-ancient-japanese-philosophy/8553928>
- TONG, T., Appleby, P. N., Bradbury, K. E., Perez-Cornago, A., Travis, R. C., Clarke, R., & Key, T. J. (2019). Risks of ischaemic heart disease and stroke in meat eaters, fish eaters, and vegetarians over 18 years of follow-up: results from the prospective EPIC-Oxford study. *BMJ (Clinical research ed.)*, 366, l4897. <https://doi.org/10.1136/bmj.l4897>
- VandenBroeck, G. (1991). *Less is more: an anthology of ancient & modern voices raised in praise of simplicity*, Rochester, Vt.: Inner Traditions.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2020
Yıl 10, Sayı 1, ss.207-229.

Journal of Individual & Society
June 2020
Year 10, Issue 1, pp.207-229.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.750079>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 09.06.2020
Kabul Tarihi: 17.06.2020

Article Type: Research article
Submitted:09.06.2020
Accepted: 17.06.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Akın, E., & Özenç, E. (2020). Yabancılara Türkçe Öğretim Kitaplarında Kültür Aktarımı İle Metin ve Görsel Bütünlüğünün İncelenmesi (ABC Çocuklar İçin Türkçe Öğretim Seti A1-A2). *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 207-229.

**YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİM KİTAPLARINDA KÜLTÜR
AKTARIMI İLE METİN VE GÖRSEL BÜTÜNLÜĞÜNÜN
İNCELENMESİ (ABC ÇOCUKLAR İÇİN TÜRKÇE ÖĞRETİM
SETİ A1-A2)**

**EXAMINATION OF TEXT AND VISUAL INTEGRITY WITH
CULTURAL TRANSFER IN TURKISH TEACHING BOOKS TO
FOREIGNERS**

Erhan AKIN

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, 56100, Siirt/Türkiye,
erhanakin49@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2372-9331

Ezra ÖZENÇ

Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi,
ezra8260@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1283-5614

Öz

Bu çalışmanın amacı yabancı çocuklara (7-14 yaş grubu) Türkçe öğretmek amacıyla hazırlanan ABC Çocuklar için Türkçe Öğretim seti ders kitaplarındaki okuma metinlerinin görselleri ile bütünlüğünün ve bu metinlerdeki kültür aktarımının incelenmesidir. Çalışmada nitel

araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Toplanan veriler Avrupa Ortak Başvuru Metni ve Dil Portföyü incelenerek yabancı dil öğretiminde kullanılan ders kitaplarında olması gereken özellikler dikkate alınarak çalışmanın kazanım ve becerileri belirlenmiştir. Görseller ise Talim Terbiye Kurulu'nun yönetmeliğine göre analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda görsellerle metinlerin bütünlüklerinin uygun olduğu ve metinlerdeki kültür aktarımının yeterli olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çocuklarda Yabancı Dil Öğrenimi, ABC Çocuklar İçin Öğretim Seti, Okuma Metinleri, Görsel Bütünlük, Kültür Aktarımı.

Abstract

The aim of this study is to examine the visuality, integrity and cultural transfer of the reading texts in ABC Turkish Teaching Set, prepared for teaching Turkish to foreign children (7-14 ages). In the study, a qualitative research method the document review, was used. The acquisitions and skills of the study were determined by examining the collected data according to the European Common Framework of Reference and the Language Portfolio by considering the characteristics of the textbooks used in foreign language teaching. The visuals were analyzed according to the regulations of the board of education. As a result of the study, it has been seen that the integrity of the images and texts are appropriate and that the cultural transfer in the text is sufficient.

Keywords: Foreign language learning in children, ABC Teaching kit for children, reading texts, visual integrity, cultural transmission.

GİRİŞ

Son zamanlarda Yabancı Dil Olarak Türkçe öğretimin önemi hız kazanmıştır. Sürekli gelişen dil öğrenme yöntemleri, stratejileri doğrultusunda yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında büyük bir yol alınmıştır. Yabancı dil öğretiminde kullanılan materyaller Avrupa'nın belirlediği dil öğrenme yöntemlerine göre hazırlanmaya çalışılmıştır.

Yabancı dil öğretiminde o ülkenin kültür olgusu önemli bir yere sahiptir. Öğrenilecek dilin kültürünü bilmek o dilin öğrenimini kolaylaştırdığı görüşünü savunan görüşler vardır. Bundan dolayı yabancı dil öğretiminde kullanılan kitaplardaki metinlerin o kültürü aktaracak şekilde hazırlanmalıdır. Bu araştırmada yabancı çocuklara Türkçe öğretiminde kullanılan ders kitaplarındaki kültürel öğeleri tespit etmek ve metinlerin görselleriyle bütünlüğünü incelemek hedeflenmiştir.

1.1. Dil, Kültür ve Kültürlerarasılık İlişkileri

Dil, toplumu oluşturan, kişiler arasındaki iletişimi sağlayan sözlü ve yazılı araçtır. Dillin tanımı birçok kişi tarafından yapılmıştır. Bunlardan bazıları:

- *Spair(1921) dilin; düşünceleri, duygu ve isteklerin gönüllü olarak üretilen semboller yardımıyla, tamamen insana özgü ve içgüdüsel olmayan bir yolla iletme aracı olduğunu söyler.*
- *Blok ve Trager (1942)'e göre dil; bir toplumun kullanarak işbirliği sağladığı, rastgele belirlenmiş ses sembollerinin oluşturduğu bir sistemdir.*
- *Robin (1979)'e göre ise dil, neredeyse tamamen rastgele belirlenmiş uzlaşımlara dayalı sembol sistemidir ve onu kullanan kişilerin değişen gereksinimlerine bağlı olarak zamanla değişir (Akt.Savaş, 2018:29).*

Dünyada ortalama 3000- 3500 dil olduğu düşünülüyor. Gülensoy (2010) bu diller içinde Türkçenin dünyanın en eski ve en çok konuşulan dillerden biri olduğunu belirtiyor. Sarıkaya (2019) da benzer düşüncüyü ifade etmekte ve Türkçenin en eski ve en köklü dillerden biri olduğunu belirtmektedir. Bir dili evrensel yapan özelliklerin başında o toplumun kültürü, bilimde yaptığı buluşlar, sanatta ve edebiyatta verdiği özgün ürünlerin geldiği belirtilir. Bu özellikler o dilin yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Türkçe çok köklü ve zengin bir dil olarak kabul edilir. Türk dili geçmişten günümüze birçok önemli yazılı kaynakları (Orhun Abideleri, Divanu Lügati't Türk...) ile kültür birikimini bütün dünyaya kanıtlamıştır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi Karahanlılar dönemine dayanmaktadır. Ama kurumsallaşarak öğretilmesi 1970'li yılların

ortalarında başlamıştır. Bu kurumsallaşma beraberinde kültür aktarımını da ön plana çıkarmıştır.

Kültür bir toplumun inançlarını, geçmiş yaşantısını, örf ve adetlerini, değer yargılarının birleşimiyle, birikimiyle oluşabilir. Kültür ile dil birbirini tamamlayan iki ögedir. Birbirlerinden ayrı düşünülmesi zordur (Erdem, Doğan ve Altunkaya 2019: 226-227). Teknolojinin gelişmesiyle globalleşen dünyada farklı kültürleri tanımak kolaylaşmıştır. Farklı iki kültür kendisine ortak bir nokta bularak anlaşmaya başlamış ve bu şekilde “kültürlerarasılık” kavramı ortaya çıkmıştır. Kültürlerarasılık kavramı ile ön yargılar ortadan kalkarak yerini iletişime bırakmaya başlamıştır.

Kültürlerarasılık kavramı sonucu Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan materyallerden ders kitaplarındaki metinler kültür aktarımında öğrenme gerçekleştirebilir. Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde kullanılan kitaplarda Türk kültürünün yanında değişik kültürlerden de bahsedilmelidir. Türkçeyi öğrenmeye çalışan kişiler farklı bir dil öğrenirken kendi kültürünün öğelerini de sınıf ortamında öğrenme sürecine katacaktır (Onural, Özkaya ve Dağlıoğlu, 2015). Gelişmiş toplumlar dil öğretiminde kullandıkları ders kitaplarında öğrenciye dilin kullanımı, ses bilgisi, dil bilgisi, kelime bilgisinin yanında iletişim sırasında kullanacağı o toplumun kültürünü ve değerlerini de göstermektedir. Dil ve kültür kavramı ayrılmaz bir ikili oldukları söylenebilir. O yüzden yabancı dil kitaplarındaki metinlerde kültürel özelliklere dikkat edilmelidir.

1.2. Yabancı Dil Öğretiminde Avrupa Başvuru Metnine Göre Kültürel Öğeler

Materyaller, öğrencinin dikkatini çekmede, kalıcılıkta, somutlaştırmada ve aktif öğrenmede çok etkilidir (Yalın, 2003). Materyal kullanımı öğrenmede birçok duyu organını aktifleştirdiğinden soyut kavramların somut, anlaşılır hale getirebilir. İnsanların bilgiyi hatırlama oranlarına bakıldığında; okuduklarının %10'unu, duyduklarının %20'sini, gördüklerinin %30'unu, gördüklerinin ve duyduklarının %50'sini, söylediklerinin %70'ini, yapıp söylediklerinin %90'ını hatırlamakta (Kıldan ve Ünver, 2007:336) oldukları tespit edilmiştir. Bu verilenlerden yola çıkıldığında

öğrenmede kalıcılığın sağlanmasında, ilgi ve istek uyandırmada, motivasyon sağlamada materyaller önemli bir yere sahiptir diye biliriz.

Ders kitapları yabancı dil öğretimindeki en önemli materyallerdendir. Ders kitapları tek bilgi değil o dilin kültürünü de aktarmalıdır ve öğrencinin ihtiyacına cevap verebilmelidir. Ders kitaplarındaki kültürel özellikleri bazı ölçütlere göre incelemek gerekir. Bayraktar (2015)'a göre bu ölçütler; sosyal kimlik ve gruplar, sosyal etkileşimler, toplumun inanç ve davranışları, sosyo politik kurumlar, toplumsallaşma ve yaşam şekli, o ulusun tarihi, coğrafyası, kültürel mirası ve kimliğidir. Yabancı dil öğretimi için hazırlanan ders kitaplarına Avrupa Birliği de belli bir standardı yakalamak için ölçüt geliştirmiştir.

Avrupa Birliği üye ülkeleri yabancı dil öğretiminde dil birliğini sağlayabilmek için iki kaynak hazırlamışlardır. Bunlar Avrupa Ortak Başvuru Metni, AOBM(Common European Frame work of Reference for Languages, CEFR) ve Avrupa Dil Portföyü, ADP (European Language Portfolio, ELP). Avrupa Ortak Başvuru metnine göre bir dilin konuşulduğu toplum ya da toplumların bilgisi ve kültürü dünya bilgisinin bir parçasıdır. Bu nedenle dil öğrenen kişilerin öğrendiği dilin sosyokültürel özelliklerini öğrenmesi beklenir. Bu metinlere göre sosyokültürel özellikler şöyledir.

1. Günlük yaşamı içine alan özellikler
2. Yaşam şartlarını içine alan özellikler
3. Kişiler arası ilişkileri içine alan özellikler
4. Toplumun Değerleri, inanışları ve tutumlarını içine alan özellikler
5. Beden Dili
6. Toplumun örf ve adetleri
7. Törenselle davranışlar (CEF, 2000, 97-98)

Avrupa Birliği kültürel değerleri de dikkate alarak Avrupa Ortak Başvuru metnine göre yabancı dil öğretiminde kullanılan ders kitapları altı düzeyde hazırlanmasını planlamıştır. Bunlar; giriş düzeyi, temel düzey, eşik düzey, ileri düzey, özerk düzey ve ustalık düzeyidir. Bu altı düzey incelendiğinde A, B ve C olarak adlandırılır. A temel düzeyi

yani ilkokulları, ortaokulları veya en düşük seviyedeki yetişkinleri kapsar. B ara düzeyi yani eşit /bağımsız düzeyi, C ise ileri düzeyi, özerk/ustalık düzeyini temsil eder.

1.3. Okuma Metinlerinde Kullanılan Görseller

Bir metinde geçen olay, olgu ya da düşüncelerin çeşitli görseller yardımı ile dile getirilmesine görselleştirme denir. Eğitim-öğretim araçlarında bu görseller kullanılmaktadır (Batur: 2010:184). “ *Yazılı ve görsel metnin bir arada kullanıldığı iletilerde, sözün imlenin gösterilenlerini tanımlamada önemli bir işlev üstlendiği bilinir*” (Öztokat, 1999: 140 Akt. Oymak 2018:335). Yabancı dil öğretiminde, kavram öğretiminde, derslerde görseller sıkça kullanılır. Görseller soyut kavramların somutlaştırılmasında önemli bir yere sahiptir. Metinlerde görsellerden gerektiği gibi faydalanmak için metin ile görsel uyum içinde olmalıdır.

Öğrencilerin ilgi ve dikkati öğrenilen konuya çekilirse kalıcılığında artacağı düşünülür. Öğrenci çok uyaranın olduğu bir ortamda daha iyi öğrenme gerçekleştirebilir. Bundan dolayı görseller bilgiyi anlamlandırmada etkilidir. Sarıkaya (2017: 786) görsel unsurların öğrenme sürecinde en etkili olan faktörlerin başında yer aldığını belirtmektedir. Duchastel'e, (1980 Akt. Sanalan, Sülün ve Çoban 2007: 39) göre görsel öğeler yedi farklı işlevde kullanılabilir:

1. Gerçekte nesnenin nasıl görüldüğünü gösteren görseller yani tanımlayıcı görseller.
2. Öğrenen üzerinde açıklayıcı bir etki yaratan görsel öğeler.
3. Bir bütünü parça ve ilişki üzerine eğilen, yapılandırmacı görseller.
4. Bir sistemin ya da sürecin nasıl çalıştığını gösteren görseller yani işlevsel görsel.
5. Matematikte kullanılan şema, diyagram, çizim gibi mantıksal-matematiksel görseller.
6. Belli bir şeyi anlatmak için kullanılan yönerge görseller.
7. Verilerin gösteriminde kullanılan grafikler gibi görseller (Gün,M., Ünal, A. 2019).

Kitap hazırlanılırken içeriği, sayfa düzeni, kapağı, tasarımı, görselleri gibi dikkat edilmesi gereken şeyler vardır. Dikkat edilmesi gereken hususları belli bir standarda oturtmak için Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı bir yönetmelik hazırlamıştır. Bu yönetmelik incelenerek ders kitaplarında kullanılan görsellerin özellikleri tespit edilmiştir. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'na göre görselleri ders kitaplarında kullanırken kısaca şunlara dikkat edilmelidir.

Görseller içerikle uyumlu, aslına uygun olmalı, öğrenmeyi kolaylaştırmalı ve kazanımları desteklemelidir. Görseller sayfaya öğrencilerin görseli kolay anlayacağı şekilde ve kitaplar tasarım ilkelerine (sayfa düzeni, yazı karakteri, kenar boşlukları...) uygun olmalıdır. Görseller kitabın bütününde tutarlı ve devamlılık ilişkisinde olmalıdır. Görseller öğrencilerin seviyelerine, psikolojisine, gelişimlerine, yaşlarına ve yapılarına uygun olmalıdır. Görseller anlaşılır, net, tartışmaya yol açmayacak şekilde mesajı açık olmalı, gerçek durumu yansıtmalı, benzer resimlerin tekrarından kaçınılmalı ve metinle bütünlük içinde olup amaca hizmet etmelidir. Görsellerde canlıların vücut oran ölçüleri uygun olarak çizilmeli, karakterlerin kıyafetleri zamana uygun olmalıdır. (ttk.meb.gov.tr).

AMAÇ ve ÖNEM

Bu çalışmanın amacı Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde ders kitaplarındaki okuma metinlerinin görselleri ile bütünlüğünün ve bu metinlerin kültür aktarımındaki yerinin incelenmesidir. Bu amaçla Türkçe Öğretiminde kullanılan ABC Çocuklar İçin Türkçe Öğretim setinin düzeyi ders kitapları incelenerek okuma metinlerinin görselleri ile bütünlüğü olup olmadığı ve kültürel aktarımda kültürel öğelerin dilin iletişimsel ve bilişsel anlamda edinilmesindeki katkısının belirlenmesi için değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın önemi ise literatür taramasında yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan ders kitaplarından çocuklar için hazırlanan kitaplar üzerinde daha önce bir değerlendirme ve çalışma yapılmadığı görülmüştür. Bu alanda yapılan yeni bir çalışmadır.

YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde ders kitaplarında okuma metinlerinin görselleri ile bütünlüğünün ve kültür aktarımının ABC Çocuklar İçin Türkçe Öğretim seti A1.1, A1.2, A2.1 ve A2.2 düzeyi ders kitapları esas alınarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman inceleme yöntemi; araştırılması amaçlanan hedeflerin, olayların veya olguların, bilgi veren yazılı materyallerin analiz edilmesidir. Bu yöntemi tarihçiler, antropologlar, dil bilimcilerin yanında sosyologlar ve psikologlarda da çoğunlukla kullanarak kuram geliştirmeye katkı sağlamaktadırlar (Şimşek, 2009). Çalışmada öncelikle veri kaynağı olan orijinal ders kitabına ulaşılmıştır. Ulaşılan ABC Çocuklar İçin Türkçe Öğretim seti A1.1, A1.2, A2.1 ve A2.2 düzeyi ders kitapları metinlerin görselleri ile bütünlüğü ve kültür aktarımı tarama tekniği ile incelenmeye çalışılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini; yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için okutulan ders kitapları, örneklemini Çocuklar İçin Türkçe Öğretimi üzerine hazırlanmış ABC Çocuklar için Türkçe Öğretim seti oluşturmaktadır. Çalışmada A1.1, A1.2, A2.1 ve A2.2 düzeyi ders kitaplarındaki okuma metinlerinin görselleri ile bütünlüğü ve ders kitaplarındaki metinlerin kültürel aktarımı olarak ele alınmıştır.

3.3. Veri Toplaması ve Analizi

Çalışma için bu bölümde veri toplama yöntemleri ve veri toplamada kullanılan araçlar açıklanmalıdır. Çalışmada önce dil ile dilin kültürel bağlantısı, materyallerin çocuklar üzerinde etkileri, yabancı dil öğretiminde Avrupa Ortak Başvuru metnine göre metinlerdeki sosyokültürel özellikler, ders kitaplarının seviyelere göre kategorileştirilmesi gibi konularda araştırma yapıldı. Daha sonra incelenen setin ders kitaplarındaki

metinler üzerinde verilen ölçütlere göre değerlendirmesi yapılmaya çalışıldı. Yapılan değerlendirmede;

- Avrupa Ortak Başvuru Metni ve Avrupa Dil Portföyü incelenerek yabancı dil öğretiminde kullanılan ders kitaplarında olması gereken özellikler dikkate alınmıştır.
- Avrupa Ortak Başvuru Metni ve Avrupa Dil Portföyü'ne göre kazanım ve beceriler belirlenmiştir.
- Avrupa Ortak Başvuru Metni ve Avrupa Dil Portföyü incelenerek yabancı dil öğretiminde kullanılan ders kitaplarındaki düzeylere göre hazırlanan kitaplar ele alınmıştır.
- Yabancılar için hazırlanan ders kitaplarındaki ünitelerin içeriklerinin kültürel olarak yeterliliğine bakılmıştır.
- Talim Terbiye Kurulu Başkanlığının görseller için kullanılan yönetmelik dikkate alınmıştır.
- Bu yönetmeliğe göre görsellerin metin ile bütünlüğü için verilen ölçütler dikkate alınarak analiz yapılmıştır.

BULGULAR

Bulgular ABC Çocuklar için Türkçe Öğretim Setinin ders kitaplarında yer alan metinlerdeki kültürel öğeler ve görsellerin bütünlük ilişkisi incelenerek yapılmıştır. ABC Çocuklar için Türkçe Öğretim Setinin her ders kitabında beş ünite ve üç alt başlık (kelimeler, dil bilgisi, beceriler/kazanımlar) olarak ele alınmıştır. Bu araştırmada kelimeler ve kazanımlar ele alınmıştır. ABC Çocuklar için Türkçe Öğretim Seti Avrupa Ortak Başvuru Metninin belirlemiş olduğu temel düzeyi dört alt dala ayırarak (A1.1, A1.2, A2.2 ve A2.2) ele almıştır. Temel düzeyi kendi içinde temel seviye (A1.1 ve A1.2) ve orta seviye (A2.1 ve A2.2) olarak değerlendirmiştir.

ABC Çocuklar için Türkçe Öğretim Setinin ders kitaplarında (A1.1, A1.2, A2.2 ve A2.2) konu başlıklarına göre öğreneceği kelime ve beceriler tablo halinde verilmiştir.

Tablo 1: A1.1 Kitabı Ünite Başlıkları ve Beceriler/ Kazanımlar

		1	2	3	4	5
Ünite Adı	Alfabe (9-26)	Merhaba (27-40)	Sınıfımız (41-52)	Evim (53-66)	Nerede? (67-78)	Yemek Saati (79-92)
Kelimeler	Günlük Hayattaki Temel Kelimeler	Tanışma ifadeleri. Sayılar (1-10 arası). Ülke İsimleri	Sınıf eşyaları	Renkler Eşyalar	Yerler	Yiyecek/ İçecek İsimleri
Beceri/ Kazanım	Harfleri okuyup yazabilme. Harfleri Türkçenin ses özelliklerine uygun olarak söyleyebilme.	Adını söyleme Yaşını söyleme Ülkesini ve uyruğunu söyleme	Sınıf ile ilgili nesnelerin adını söyleme, tanımlama	Ev ile ilgili nesnelerin adını ve bir nesnenin yerini söyleme	Yakın çevredeki yerlerin adını söyleme	Yiyecek ve içecek isimlerini söyleme. Alışveriş yapma

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi A1.1. Ders kitabında beş ünite yer almaktadır. Bu ünitelerdeki kazanımlar belirtilmiştir. Yabancı dil öğrenen hedef kitle ilkökul çocukları olduğu için öncelikli kazanım/ beceriler onların günlük yaşamda kullanacakları kelimeler olarak belirlenmiştir. Başlangıç ders kitabı olduğu için metin olarak diyaloglara yer verilmiş. Metinler görsellerle desteklenmiş. Görseller genel olarak açık, anlaşılır ve Türk toplumunu yansıtan şekilde hazırlanmış. Türk toplumu Müslüman bir toplum olduğu için gerekli yerlerde başı kapalı bayan görselleri çizilerek kültürel yapının özellikleri hissettirilmeye çalışılmıştır. Ama A1.1 Ders kitabının bazı sayfalarındaki çocuk resimlerinin kafalarının vücuda göre büyük çizilmesi görsellerde orantısızlık yaratmıştır ve gerçeği yanlış yansıtmaya açısından da uygun olması düşünülmüştür. Her ünitenin sonunda gerçek görseller kullanılmıştır. Bu görsellerde ünitenin konusuna göre diyaloglar yer almıştır.

Tablo 2: A1.2 Kitabı Ünite Başlıkları ve Beceriler/ Kazanımlar

	1	2	3	4	5	
Ünite Adı	Başlangıç (9-12)	Ailem (21-32)	Vücudum (33-44)	Elbise dolabım (45-56)	Ne yapıyorsun? (57-68)	Mevsimler (69-80)
Kelimeler	A1.1. Kitabındaki kelimelerin tekrarı	Aile İsimleri Meslek İsimleri	Organ adları	Kıyafet isimleri	Günlük hayat ile ilgili fiiller	Günler/ Aylar/ Mevsimler. Hava durumu Sayılar (10-1000)
Beceri/ Kazanım	A1.1. Kitabındaki becerilerin tekrarı	Ailemi tanıma. Aile isimlerini söyleme	Organ isimlerini söyleme. Kendi vücudunu tanıma	Sahip olduğu eşyaları söyleyebilme ve karşıdaki kişiye nelere sahip olduğunu sorabilme	Günlük hayatta sıklıkla yaptığı eylemleri söyleyebilme	Sayıları söyleme, doğum tarihini söyleme, Mevsimlerin Özelliklerini söyleyebilme, Hava durumu hakkında bilgi verebilme

Yukarıdaki tabloda ünitelere baktığımızda yine beş ünite ve kazanılması gereken kazanımları verilmiştir. A1.1 Ders kitabındaki günlük yaşantıda gerekli kelimelerin devamı niteliğindedir. A1.2. Ders kitabının ilk başında bir önceki kitapta öğrenilen kazanımlar tekrar edilip, pekiştirilmeye çalışılmış daha sonra yeni konular ele alınmıştır. Seviye artıkça metinlerdeki kelime ve cümle sayısı da artıyor. A1.1 ders kitabında örneğin bir diyalogda bir iki cümle kurulurken A1.2 ders kitabında cümlelerle metinler oluşturulmaya başlanılıyor. Metinde yer alan konular resimlerle desteklenerek kalıcılık arttırılıyor. İlkokul çocuklarında görsellerin kalıcılığa etkisinin çok büyük olduğu yapılan araştırmalarla kanıtlanmıştır. Kayak (2018) yaptığı çalışmada nitelikli görsellerin kalıcılıkta, kazanımların ve içeriğin kavranmasında etkisinin olduğunu, Yaşaroğlu(2018) ise görsellerin çocuklar üzerinde olumlu- olumsuz öğeler çağrıştırabileceği gibi konuyu anlamayı, anlamlandırmayı ve öğrenmeyi

kolaylaştırıcı etkisinin olduğunu çalışmalarında tespit etmiştir. Işık ve Altınışdört (2010)'ün çalışması yabancı dil öğretiminde içerik, sayfa düzeni, metinlerin yanında görsellerinde öğrenmede etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yabancı dil öğretiminde görseller küçük yaş grubu için önemli bir yere sahiptir. Çünkü çocuklar somut dönemde olduklarından öğrenmenin görsellerle pekiştirildiği ve öğrenmeyi kolaylaştırdığı düşünülmektedir. Yabancı dil öğretiminde bu nedenle temel seviye kitaplarının görsel ağırlıklı olmasını buna bağlayabiliriz.

Tablo 3: A2.1 Kitabı Ünite Başlıkları ve Becerileri/ Kazanımları

Ünite Adı	Başlangıç	1	2	3	4	5
		Tatilde	Kurallara Uyalım	Bir Günüm	Neler Yaptın?	Ulaşım Araçları
Kelimeler	A1.2. Kitabındaki Kelimelerin tekrarı	Tatil ve Boş zaman etkinlikleriyle ilgili kelimeler	Sınıfta, okulda ve yakın çevresinde en çok karşılaştığı uyarı ifadeleriyle ilgili kelimeler	Zaman bildiren sözcükler, günlük etkinliklerde kullanılan sözcükler	Anıları ve geçmişte yaşanan olayların ifade eden kelimeler	Ulaşım araçları, yol tarifi, adres sormayla ilgili kelimeler
Beceri/ Kazanım	A1.2. Kitabındaki Becerilerin tekrarı	Sevdiği ve sevmediği şeyleri söyleyebilme, duygularını anlatma	Bir isteği, bir emiri söyleme. Adres sorma ve söyleme. Yaygın olarak kullanılan talimatları anlama	Saati söyleme. Yaptıkları işleri zaman sırasına göre söyleme. Olaylar arasında öncelik, sonralık ilişkisi kurma	Geçmişte yaşanan olayları ve karşılaşılan durumları anlama, anlatma	Bir isteği anlatma. Yol tarif edebilme, adres sorma, söyleme

Yukarıdaki tablo incelendiğinde A2.1 ders kitabı beş üniteden oluşmaktadır. ABC Çocuklar için Türkçe öğretim seti bu kitaptan itibaren kitabı orta seviye olarak düşünmüştür. Ders kitabı üniteye A1.2. ders kitabının konularını genel bir tekrar yaparak başlamıştır. Yakın çevresini öğrenen çocuğun etrafında olan bitenden, farklı kültürdeki yaşamlardan

ve insanlardan, Türkiye'nin özellikleri hakkında bilgi sahibi olacağı bilgiler verilerek devam edilmiştir. Her ünite bitimine Türkiye'nin tarih ve kültür yönünden önemli bir şehri kısaca tanıtılmıştır. Bu tanıtımlar görsellerle desteklenmiştir. Bu görseller çocukların bu yerler hakkında ön bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Görseller çocukların merak duygusunu harekete geçirerek Türk kültürünü öğrenmelerini, araştırmalarını sağlayabilir. Metinlerin içeriğinde yer alan konu görsellerle desteklenmeye çalışılmış. Görseller, anlatılanın ne olduğunu anlaşılacağı kadar verilmiş, detaya girilmemiştir. Bazı görsellerde biraz daha detay verseydi konunun içinde geçen birkaç kelime hakkında daha doğru bilgi sahibi olunabilirdi. A2.1 ders kitabında da diğer kitaplarda olduğu gibi bazı çocuk görsellerinde orantı ayarlaması yapılmamış ve başları vücutlarına göre büyük çizilmiştir. Türk kültürüne ait görsellere yer verilmiştir.

Tablo 4: A2.2 Kitabı Ünite Başlıkları ve Becerileri/ Kazanımları

		1	2	3	4	5
Ünite Adı	Başlangıç	Ülkemizi tanıyalım	Hayallerim	Dünyamız ve Biz	Sağlık	Bir varmış bir yokmuş
Kelimeler	A2.1. Kitabındaki Kelimelerin tekrarı	Sıfatlar, yer adları, bir yerin coğrafi ve iklim özellikleriyle ilgili kelimeler	Gelecekteki hayati, evi, işi, yaşayacağı yer ile ilgili kelimeler	İklim, doğa olayları, hava durumu, hayvanlar alemi, bitkiler ile ilgili kelimeler	Sağlık, beslenme, hastalıklar, sağlıklı yaşamla ilgili kelimeler	Günlük hayatta yaygın olarak kullanılan fiiller
Beceri/ Kazanım	A2.1. Kitabındaki Becerilerin tekrarı	Karşılaştırma yapma. Bir yeri coğrafi ve iklim özellikleriyle tanıtmak.	Gelecekteki hayallerini ve planlarını söyleme. Gelecekte olacak bir olayı, durumu, tasarımı anlatma.	Geniş zaman kullanarak doğal gerçekleri söyleme. Alışkanlıklarını söyleme.	Yapabildiği, yapamadığı şeyleri söyleme. Yeteneklerini söyleme, izin isteme, rica etme.	Öğrenilen, başkasından duyulan bir haberi, bilgiyi aktarma. Masal, fıkra anlatma.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde A2.2. Ders kitabı beş üniteden oluşmaktadır. Ders kitabına A2.1. Ders kitabının işlenen konuların genel bir tekrarı yapılarak başlanmıştır. A2.2 ders kitabında kültürel aktarım diğer kitaplara göre daha yoğunluktadır. Türk kültürüne ait dini bayramları, örf adetleri, ünlü kişileri, ünlü bilginleri, yiyecek içecekleri gibi özellikler bu ders kitabında yer almıştır. Metinlerdeki görseller metinlere uygun çizilmeye çalışılmıştır. Ama görsellerde detaya girmeden yapılan çizimler görselin ne olduğu konusunda fikir vermeyebiliyor. Bazen de görselle bakınca ne olduğunu anlamayacağımız ama metni okuduğumuzda ne olduğunu öğrendiğimiz çizimlere yer verilmiştir. Örneğin sayfa 9’da masada gösterilen yemeklerin neler olduğunu anlamak zor. Çünkü görseller açık ve net çizilmemiştir. Görseller çocuklara uygun renk ve canlılıkta ama bazı kavramların çocukların zihninde daha iyi oturması için detay verilerek çizilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Yabancı dil öğreniminde ders kitaplarının hangi kültürel özelliklere sahip olması gerektiği Brooks (1986) tarafından aşağıdaki tabloda yer aldığı şekilde tespit edilmiş. Bu kültürel özelliklerin ABC Çocuklar için Türkçe Öğretimi ders kitaplarında olan özellikler için “+” olmayan özellikler için “-“ şeklinde aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5: Brooks’un 1986 Kültürel Öğeler Sınıflandırması

AKTARILACAK KÜLTÜREL ÖGELER	TEMEL SEVİYE (A1.1- A1.2)	ORTA SEVİYE (A2.1- A2.2)
1.Selamlaşma, ayrılma, arkadaşlar arası ayaküstü konuşmalar	+	+
2.Kişilerarası konuşmada yaş, yakınlık derecesi, sosyal statüye resmi durumlara göre kullanılan sözler	+	+
3.Hedef dili öğrenirken yapılan hatalar ve bu hataların hedef kültürde yaratacağı etkiler	-	-
4.Söylenmemesi gereken kelimeler ve sorulmaması gereken sorular	-	-
5.Kelime ve yapı açısından yazım dili ve konuşma dili arasındaki farklar	+	+
6. Gelenekler, efsaneler, hikâyeler	+	+

7. Evde, okulda, halka açık alanlarda, törenlerde vb. yerlerdeki kurallar	+	+
8. Festival tarihleri, sebepleri, kutlama şekilleri	+	+
9.Tatil zamanı, süreleri, tatilde gidilen yerler, yapılanlar	-	+
10.Oyunlar	+	+
11.Müzik	+	+
12.Ev hayvanları	+	+
13.Telefon konuşmaları	+	+
14.Arkadaşlık ilişkileri, kulüpler	+	+
15.Bir kişinin odasında bulunan kişisel eşyalar veya evdeki elektronik eşyalar	+	+
16.İklim şartları	+	+
17.Sigara içme konusunda yaklaşımlar	-	-
18.Sağlık sistemi	+	+
19.Edebiyat, okunan kitaplar, çocuk edebiyatı, çocuk şarkıları	+	+
20.Yarışmalar, sporlar, hobiler	-	+
21.Randevu verilmesi ve randevuya geliş saatleri	-	+
22.Birini bir yere davet etme, çıkma teklifi etme, flört	-	+
23.Trafik	-	-
24.Radyo ve televizyon programları	-	-
25.Mektup yazma, postane sistemi	-	+
26.Evde yenen yemekler, masadaki oturma düzeni, yemekteki konuşmalar	+	+
27.Dışarıda yenen yemekler ve yendiği yerler	+	+
28.İçecek ve alkol kullanımı	+	+
29.Yemek arası yiyip içme	-	-
30.Tiyatro, sinema	-	+
31.Oyun alanları	+	+
32.Gece hayatı	-	-
33.Müzeler, sergiler, hayvanat bahçesi	-	+
34.Ulaşım	-	+
35.Şehir ve kırsal kesim arasındaki farklar	-	+
36.Para biriktirme, tasarruf yöntemleri	-	-
37.Meslek çeşitleri, gözde meslekler, iş olanakları	-	+

ABC Çocuklar için Türkçe Öğretimi Seti Brooks'un (1986) Kültürel Öğeler sınıflandırmasına göre incelendiğinde yukarıdaki tabloya göre kültürel öğelere sahip olduğu görülmektedir. Ancak kitaplarda bazı kültürel öğeler ele alınmamıştır. Örneğin; hedef dili öğrenirken yapılan hatalar ve bu hataların hedef kültürde yaratacağı etkiler, söylenmemesi gereken kelimeler ve sorulmaması gereken sorular, trafik, sigara içme konusundaki yaklaşımlar, yemek arası yiyip içme, para biriktirme, tasarruf yöntemleri. Bütün kültürel öğeleri içine alacak metinlere yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu şekilde öğrencilerin değişik kültür öğelerini anlamaları daha kolaylaşabilir.

Yukarıdaki tabloya göre Türk kültürünü yansıtan belli başlı özelliklere (çay, simit, Türk kahvesi, ayran, baklava, bayramlar, tarihi yerler...) değinilmeye çalışılmıştır. Ama bu özellikler eksik verilmiştir. Örneğin Milli Bayramlardan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ile 29 Ekim Cumhuriyet Bayramına değinilirken, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı ve 30 Ağustos Zafer Bayramına değinilmemiştir. Dini bayramlarımızdan Ramazan Bayramı hakkında geniş bilgi verilirken Kurban Bayramından hiç bahsedilmemiştir. Ülkemizin tarihi ve turistik yerlerini A2.1 ve A2.2 ders kitabının başında Türkiye haritasında gösterilmiş ve her ünitenin sonunda bir şehir birçok kültürel özellikleriyle tanıtılmıştır.

ABC Çocuklar için Türkçe Öğretim Setinin (A1.1, A1.2, A2.1, A2.2) görselleri incelendiğinde kâğıt seçimi olarak kuşe kâğıt kullanılmış. Renkler canlı ve dikkat çekicidir. Görseller çocukların seviyelerine uygun, öğrenmeyi kolaylaştırıcı, kazanımları destekler nitelikte seçilmiştir. Ama bazı görsellerin arka fonlarında yer alan detayların geçiştirilmesi görseli basitleştirmiş ve gerçeği tam yansıtmamıştır. Görseller gerçeğe daha uygun resmedilerek, görselin zemini renklendirilerek, görselin geçtiği ortam daha ayrıntılı resmedilerek anlatılmak istenen kavram daha net bir şekilde verilebilirdi. Bu haliyle görseller tartışmaya açıktır. Örneğin A2.1 ders kitabı sayfa 77'deki görselde kadının dudakları normalden çok büyük çizilmiş, A1.1 ders kitabı sayfa 45'deki görselin kulağı ağzı ile nerdeyse yan yana çizilmiştir. Şekil itibarıyla bakıldığında

genişlik ve derinlik özellikleri açısından perspektif hataları göze çarpmaktadır. Örneğin A2.1 ders kitabında sayfa 34'deki görselde kadının aynadaki yansıması görseldeki halinden farklıdır. Sayfa 53'teki TV izleyen çocuğun izlediği şeyin ne olduğu belli değildir. Görsellerin özelliklerinden anlatılan konu ile görsel uyumlu olmalıdır. Bazı metinlerde görsellerin yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Örneğin; A2.2 ders kitabında Dünyamız ve Biz ünitesinde sayfa 48'deki "Murat'ın Annesi Neler Yapar?" adlı metinde görsel olarak sadece uzun elbiseli, başı kapalı bir bayan görseli kullanılmış. Bu görsele bakınca metinde neler anlatılacağı tahmin edilemiyor. Görseller metinle uyum içinde olmalı ve metnin içeriğini tahmin edebilecek şekilde çizilmelidir. Metnin içinde ne olduğunu metni okuyunca anlayabiliyoruz. Kitapların bütününde görseller birbirleriyle tutarlıdır ve birbirlerini tamamlayacak şekildedir. Her milletin kendine özgü karakteristik özellikleri vardır. Örneğin Çinlilerin gözleri çekiktir. Türkler ise esmer, buğday tenli, karakaşlı gibi karakteristik özellikleri vardır. Görsellerdeki çocuk ve yetişkinlerin dış görünüşleri Türk toplumunu temsil eder niteliktedir. Görseller ırkçılık, siyasi görüşler gibi öğeleri barındırmamaktadır. Görsellerin sayfaya yerleştirilmesi açısından bakıldığında sayfada çok yer kaplamadığı görülüyor. Sayfa düzenine uygun olarak görseller yerleştirilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma ABC Çocuklar için Türkçe Öğretim Setindeki ders kitaplarının okuma metinlerinin görselleri ile bütünlüğünün incelenmesi ve kültürel aktarımı belirli ölçütler çerçevesinde incelenerek değerlendirilmiştir.

Yabancı çocuklara Türkçe öğretimi için hazırlanmış olan ABC Çocuklar için Türkçe Öğretim seti 7-14 yaş grubuna uygun görsel ve metinlerle hazırlanmıştır. Avrupa Ortak Başvuru Metnine uygun şekilde içerik düzenlemesi yapılmaya çalışılmıştır. Türk kültür ve unsurları ilkokul seviyesindeki çocuklar için yeterli düzeyde verildiği görülmüştür. ABC Çocuklar için Türkçe öğretim setinin ders kitaplarına kültürel öğeler eşit şekilde dağıtılmamıştır. A2.1 ve A2.2 ders kitaplarında daha

fazla kültürel öğeye değinilmiştir. Bu ders kitaplarında çocukların seviyelerine uygun kültürel öğeler yer almıştır. Türk Milli Eğitim İlkokul Müfredatında yer alan birçok konu ve kültürel öğeler ABC Çocuklar için Türkçe Öğretim setinde de ele alınmıştır. ABC Çocuklar için Türkçe Öğretim seti incelendiğinde Türk kültür öğeleri yeterli seviyede kullanılmıştır. Görseller metinlerle uyumludur. Çünkü görseller metni anlama ve anlamlandırmada katkı sağlamaktadır. Görseller dil öğrenen kişiye bilgi verdiği için çözünürlüğü yüksek görseller kullanılmalıdır, bu sette de bu kurala uyulmuştur.

İstanbul Yabancılar İçin Türkçe temel düzey A1 ve A2 ders kitaplarının görsellerinin incelendiği tez çalışmasında ders kitaplarının görsel öğelerin okuma akışına engel olmadığı, sayfa düzenine uygun yerleştirildiği, yeterli sayıda kullanıldığı, kolay anlaşılır ve yaş grubuna uygun olduğu, öğrenmeyi destekler nitelikte olduğu tespit edilmiş ama güncel resimlere yer verilmemiş, metinlerde hedeflenen konuyla ilgili öğelere vurgu yapılmadığı için dikkat çekmede yetersiz kalmıştır. (Telçeker, 2019) Yapılan çalışma (ABC Çocuklar için Türkçe öğretimi ders kitapları) ile bu çalışma birçok açıdan benzerler ama görseller açısından farklılık taşıyorlar. Yapılan çalışmada güncel resimlere yer verilmiştir.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde kullanılan ders kitaplarındaki görsel öğelerin değerlendirilmesi tezinde görsellerin metinlerle uyumu birçok metinde gereken nitelikte olmadığını, görsellerin az olduğunu, görsellerin metinle uyumsuz olduğu ve Türk kültürünü yansıtan görsellerin kullanıldığı tespit edildi.(Ersoy,2019). ABC Çocuklar için Türkçe öğretimi ders kitaplarında görseller çocuklar için yeterli sayıdadır yalnız bazı görsellerde arka fondaki detaylar geçiştirilmiştir. Görsellerin geçiştirilmesi görselleri nitelik olarak yetersiz bırakmıştır. Görsellerde Türk kültürünü yansıtan görseller yer almıştır. Ama bazı metinlerin görselleri yetersiz kalmıştır.

Yedi İklim Öğretim setinin B1, B2, C2 seviyesindeki ders kitaplarındaki metinlerin yabancılar Türkçe öğretiminde kültürel aktarımı tezi incelenmiştir. Yedi İklim Öğretim Setinin ders kitapları kültür aktarımı açısından çok zengindir. Bu zenginlik çocuklara kültür açısından rehber

olabilir, doğrudan ve dolaylı bilgi verebilir niteliktedir. Ama ünitelere ve içeriklere dengeli dağılmadığı, kültürel öğeler için materyal kullanılması gerektiği ve öğretmenlerin kültürel öğeler hakkında bilgi sahibi olması gerektiği tespit edilmiş. (Gülce, 2016) ABC Çocuklar için Türkçe öğretimi ders kitaplarında da kültür dağılımı kitaplara eşit dağıtılmamıştır. Kültürün özellikleri daha çok A2.1 ve A2.2 ders kitabında yer almıştır. Bu ders kitabını işleyen öğretmenler 7-14 yaş grubu öğrencinin anlayıp öğrenebileceği kültür seviyesine sahip olduğu düşünülmektedir.

Yabancılara Türkçe öğretiminde faydalanılan kitapların (İstanbul Yabancılar için Türkçe ders kitabı seti, TİKA Türkçe öğreniyoruz ders kitabı seti, Yeni Hitit yabancılar için Türkçe öğreniyoruz ders kitabı seti ve Gazi yabancılar için Türkçe öğreniyoruz ders kitabı seti) kültürel unsurlarının aktarımı açısından değerlendirilen tezde; bu setlerin kültürel aktarım olarak günlük yaşantı, din, ahlak, kültürel değer ve davranışları, gelenek göreneklere az yer verildiği tespit edilmiştir. Aralarında konu türü ve bilgi açısından tutarlılığın olmadığı belirtilmiştir. Konuları bir çerçeve plan dâhilinde temel ve alt gruba ayırarak ele alınırsa kültür aktarımı her ders kitabında düzenli, doğru ve yeterli sayıda verileceği öngörüldü. (Bayraktar, 2015). ABC Çocuklar için Türkçe öğretimi ders kitapları o yaş grubuna hitap eden kültürlere değinmiştir ama bir çerçeve plan dâhilinde ele alınmış olsaydı daha fazla kültürel öğelere değinilebilirdi.

Çalışma alanı ile ilgili şu önerilerde bulunulabilir:

- Yabancı çocuklara Türkçe öğretiminde temel kaynak olan Türkçe öğretim setindeki kültürel öğeler ile metin ve görsel bütünlüğünü inceleme çalışmalarının az olması sebebiyle bu alanda çalışma yapılabilir.
- Yabancı çocuklara Türkçe öğretim setlerinin çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Bu alanda çok az kaynak set bulunmaktadır.
- ABC çocuklar için Türkçe öğretim setinin yeni basımları hazırlanırken verilen görseller tekrar gözden geçirilmeli ve gerçeğe uygun çizimler yer almalıdır.

- ABC çocuklar için Türkçe öğretim setlerinde kültürel özellikler verilirken bütün ders kitaplarına eşit dağılım yapılarak daha fazla kültürel özelliklere yer verilmiş olur.
- Bu araştırmada ABC çocuklar için Türkçe öğretim ders kitapları incelenmiştir. Bunun yanında diğer yayınevlerinin hazırlamış olduğu çocuklar için Türkçe öğretimi ders kitaplarının da incelenip karşılaştırılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- BATUR, Z. (2010). Ana Dili Öğretiminde Gösterge Biliminin Yeri: Ana Dili Ders Kitaplarındaki Sözel Metinlerle Görsel Metinleri Bütünselliğinin Analizi. *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literatureand History of Turkishor Turkic*, 5(4), 174-200
- BAYRAKTAR, F. B. (2015). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Faydanılan KitaplarınKültürel Unsurların Aktarımı Açısından değerlendirilmesi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı.
- BROOKS, N.(1986) *Culture In The Clasroom, Culture Bound*, (Ed.J.M.Valdes). Combridge. Cambridge University Press.
- DOĞAN, G. (2016). Yedi İklim Öğretim Seti B1, B2 ve C2 seviyesi Ders Kitaplarındaki Metinlerin Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı Açısından İncelenmesi. Başkent Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı.
- Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni. (2000)
- ERDEM, İ., Doğan, B. ve Altunkaya, H. (2019). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi. Ankara: Pegem Yayıncılık
- ERSOY, İ. (2019). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarındaki Görsel Öğelerin Değerlendirilmesi. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Bilim Dalı.
- GÜLENSOY, T. (2010). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları
- GÜN, M. ve Ünal, A. (2019). Yedi İklim B1 ve B2 Türkçe Öğretim Setlerindeki Serbest Okuma Metinlerinin Görseller ile Bütünlüğünün İncelenmesi *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*. 3(2), 1-28
- IŞIK, A. ve Altmışdört, G. (2010). Yabancı Dil Öğretiminde Malzeme değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 23 (1), 221-238.

- İŞCAN, A. Ve Yassıtış T. (2018). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti Örneği (B1- B2 Düzeyi). *Aydın Tömer Dil Dergisi*. 3 (1), 47-66
- KAYAK, Selda. (2018) Ders Kitaplarında Kullanılan Görsellerin Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımına Göre Öğrenmeye katkısına Yönelik Öğretmen Görüşleri. Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, BÖTE Bölümü. *Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi*. 4(1), 57-69.
- KILDAN, A.O. ve Ünver, N (2007). Öğretim Araçları. (Ed. A.Doğanay). Öğretim İlke ve Yöntemleri. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- OKUR, A., Keskin, F. (2013). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültürel öğelerin aktarımı: İstanbul yabancılar için Türkçe öğretim seti örneği, *International Journal of Social Science Volume 6 Issue 2*, p. 1619-1640
- ONURAL, S., Özkaya, N. ve Dağlıoğlu, M.(2015), Kültürel Farklılıkların Yabancı Dil Öğretimine etkisi: Akdeniz Üniversitesi Örneği. *International Journal of Languages Education and Teaching Issn:2198-4999, Mannheim- Germany UDES 2015p, 2525- 2534*
- OYMAK, R.(2018). Türkçe Öğretiminde Göstergibilim Dayanaklı Görsel Anlama ve Anlatma Becerisi Eğitimi. *International Journal Of Languages Educationand Teaching*. 6(2), 326- 342.
- SANALALAN, V., Sülün, A. ve Çoban, T.A. (2007). Görsel Okur yazarlık. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 33-47.
- SARIKAYA, B. (2017). Türkçe öğretiminde görsel okuma. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 779-796.
- SARIKAYA, B. (2019). Türk dilinin tarihsel gelişimi ve yayılma alanı. C. Epçaçan&E.Akın (Ed). *Dil Bilgisi Öğretimi (içinde)* s. 11-28. Ankara: Anı Yayıncılık
- SAVAŞ, Bekir. (2018). Okuma Eğitimi ve çocuklarda Dil Gelişimi. İstanbul: Papatyabilim Yayınevi.
- ŞİMŞEK, H. (2009). Methodical Problem In The Researches of Educational History. *Journal of Faculty of Educational Sciences*, (42), 1, 33-51.

(Çevrimiçi:<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/1147/13450.pdf>,
Erişim tarihi: 08.04.2020)

TELÇEKER SERTOĞLU, Pelin. (2019). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Kapsamında “İstanbul Yabancılar için Türkçe” Setinin Görsel Düzen Açısından İncelenmesi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yabancı Dil Olarak Türkçe Anabilim Dalı.

TÜM, G. (2012). Yabancı Dil Türkçe Ders Kitaplarında Kültürel Öğelerin Yeri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 43: 448- 459

YALIN, H. İ.(2003). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme. Ankara: Nobel yayınları.

YAŞAROĞLU, Cihat. (2018). Ders Kitapları Ne Söyler Öğrenciler Ne Anlar: Ders Kitapları Görselleri Hakkında Bir Değerlendirme. *Katre Uluslar arası İnsan Araştırmaları Dergisi*. 5, 167- 180.

Yararlanılan İnternet Kaynakları

- www.dilbilimi.net Erişim: 12.12.2019.
- https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_08/26172658_Kitap_Ynceleme_deg_kriter.pdf Erişim: 17.12.2019

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2020
Yıl 10, Sayı 1, ss.231-251.

Journal of Individual & Society
June 2020
Year 10, Issue 1, pp.231-251.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.735183>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 10.05.2020
Kabul Tarihi: 21.06.2020

Article Type: Research article
Submitted: 10.05.2020
Accepted: 21.06.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Necefova, M. (2020). Bağımsızlık Döneminde Yaqub'un Şiirlerinde "Karabağ" Teması.
Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), 231-251.

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE ZALIMHAN YAQUB'UN ŞİİRLERİNDE "KARABAĞ" TEMASI

THE THEME OF "KARABAKH" IN THE POETRY OF ZALIMKHAN YAQUB DURING THE INDEPENDENCE PERIOD

Merziyye NECEFOVA

Prof. Dr. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

necefova.merziyye@mail.ru

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9502-3392

Öz

Yirminci yüzyıl şiirimizin en unutulmaz ve parlak figürlerinden biri olan Azerbaycan halkının en büyük oğlu Zalimhan Yaqub, zengin ve eşsiz yaratıcılığı, kamusal faaliyeti ve gerçek bir vatansever milliyetçi, Azerbaycanlı sevgilisi, vatandaş-entelektüel imgesi ile insanlarımızın ve edebiyatının ebedi anısına kazanmış. O, özel bir tonlamaya sahip bir şair, şair, hatip, belki de hayatında Azerbaycan'ın en ünlü ve önde gelen kişiliklerinden değerli övgü alan tek şairdir. Onun hakkında yüzlerce makale yazıldı ve eserleri Türk dünyası tarafından defalarca takdir edildi. Yüzlerce bilge insanın "Bu bir hakikat vergisi, doğuştan gelen bir yetenek, Tanrı'nın bir vergisi" dediğine tanık olduk. Sesinin tonu bakımından diğer tüm şairlerden farklıdır. Sadece şiiri için değil, felsefi düşünceleri için de hatırlandı.

Zalimhan Yaqub, kelimelerin müzikle birliğini yarattı, müziğe olan sevgisi ve kelimeler en yüksek zirveleri fethetmesine yardımcı oldu. Zalimhan Yaqub, halkla bağlantılı bir şairdi, folklor üzerine çalışmasını temel aldı ve sözlü edebiyatımızın inceliklerinden bahsetti.

Anahtar kelime: şair, şiir, Karabağ, Zalimhan Yaqub.

Abstract

The eldest son of the Azerbaijani people ,and one of the most memorable and brilliant figures of our twentieth century poetry, Zalimkhan Yaqub is engraved in the eternal memory of our people and the Azerbaijani literature with his rich and unique creativity, public activity and the image of a true patriotic nationalist, Azerbaijani lover, citizen-intellectual. He is a poet and , orator with a special intonation, perhaps the only poet who, received valuable praise from the most famous and prominent personalities of Azerbaijan when living. Hundreds of articles were written about him, and his work was repeatedly appreciated by the Turkic world.. He was remembered not only for his poetry, but also for his philosophical thoughts, and was not only accepted, but also was loved. Zalimkhan Yaqub created the unity of words with music, his love for music and words helped him to conquer the highest peaks. Zalimkhan Yaqub was a poet connected with the people, based his work on folklore, and spoke about the subtleties of our oral literature.

Keywords: Poet, Poem, Karabagh, Zalimkhan Yaqub.

GİRİŞ

Azərbaycan xalqının böyük oğlu XX. əsr şeirimizin yadda qalan, parlaq simalarından biri, Zəlimxan Yaqub zəngin və özünəməxsus yaradıcılığı, ictimai fəaliyyəti və əsl vətənpərvər millətçi, Azərbaycan sevdalı, vətəndaş-ziyalı obrazı ilə xalqın və ədəbiyyatımızın əbədi yaddaşına həkk olunmuşdur. O, Türk dünyasının əvəzsiz nəğməkar şairi, ozanı, xüsusi intonasiyaya malik natiqi, sağlığında Azərbaycanın ən tanınmış, görkəmli şəxsiyyətlərindən dəyərli qiymət alan bəlkə də yeganə şairidir. Haqqında yüzlərcə məqalələr yazılmış, yaradıcılığı Türk dünyası tərəfindən dəfələrlə dəyərləndirilmişdi. Yüzlərcə müdrük şəxsiyyətlərin "O, haqq vergisidir, fitri istedaddır, tanrı vergisidir" dediyinin şahidi olmuşuq. O, səsinin tonuna görə bütün şairlərdən fərqlənmiş, üzünü görmədən, imzasını bilmədən çox asan və qürurla hər zaman "Bu Zəlimxan Yaqub'dur" deyə bildiyimiz şairdir. Yalnız şairliyi ilə deyil fəlsəfi fikri ilə də yadda qalıb, seçilib, sağlığında nəyinki qəbul olunub, həm də sevilib. Zəlimxan Yaqub sazla sözün vəhdətini yaradıb, saza, sözə olan sevgisi ona ən uca zirvələri fəth etməyə yardımçı olub. Zəlimxan Yaqub xalqla bağlı olan, yaradıcılığını folklorla kökləyən, şifahi ədəbiyyatımızın incəliklərindən bəhs edən şair idi.

Zəlimxan Yaqub 1950-ci il yanvarın 21-də Gürcüstanın Bolnisi rayonunun Kəpənəkçi (indiki Kvemo-Bolnisi) kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi həmin kənddə bitirmiş, sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinin kitabxanaçılıq fakültəsində ali təhsil almışdır. O, 1973-cü ildən 1978-ci ilə qədər "Azərkitab" sistemində, "Kitab-pasajı" adlı kitab dükanında satıcı, baş satıcı, şöbə müdiri, 1975-ci ildən 1985-ci ilə qədər Azərbaycan könüllü kitabsevərlər cəmiyyətində təbliğat şöbəsində redaktor, şöbə müdürü vəzifələrində fəaliyyət göstərmişdir. Zəlimxan Yaqub 1987-ci ildən 1994-cü ilə qədər "Yazıçı" nəşriyyatında poeziya şöbəsində redaktor, şöbə müdürü vəzifəsində çalışmışdır. Zəlimxan Yaqub, 1995-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatı olmuşdur. Zəlimxan Yaqub, yaradıcılığı ilə paralel olaraq dövlət işlərində də yaxından iştirak etmişdir. O, Respublika prezidenti yanında əfv və bağışlama komissiyasının üzvü, Azərbaycan-Türkiyə və

Azərbaycan-Gürcüstan parlamentlərarası komissiyasının üzvü olmuşdur. Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibində Çin, Səudiyyə Ərəbistanı, Almanya, İran, İraq, Türkiyə ölkələrində Məhəmməd Füzulinin andan olmasının 500 illiyi münasibəti ilə İraqda-Kərbəladə, “Manas” dastanının 1000 illiyi münasibəti ilə Qırğızıstan-Bişkekdə olmuşdur.

Yaradıcılığında aşiq poeziyasından bəhrələnən Zəlimxan Yaqub 2008-c il avqust ayının 29-da Azərbaycan aşıqlarının V qurultayında Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin sədri seçilib.

Zəlimxan Yaqub sağ ikən sayılıb-seçilən şairlərdən biri olub. Və çoxsaylı əsərləri ona mükafatlar qazandırmışdır. O, 1995-ci ildə “Məmməd Araz” ədəbi mükafatını, ”Şair harayl”, “Vətən yaraları”, “Sizi qınamıram” və “Ziyarətin qəbul olsun” kitabına görə “H.Z.Tağıyev” adına mükafatına (1995) layiq görülmüşdür. Şair eyni zamanda “Şöhrət” ordeni və Gürcüstan Respublikasının “Şərəf” ordeni ilə təltif edilmişdir. (1995). 2005-ci ildə isə “Azərbaycan xalq şairi” adına layiq görülmüşdür.

Zəlimxan Yaqub yalnız Türkdilli xalqlar arasında deyil, avropa ölkələrində də uğurlar əldə etmişdir. 5 oktyabr 2012-ci ildə xalq şairi Zəlimxan Yaqub qazandığı mükafatlar sırasına birini də əlavə etdi. Amerika Birləşmiş Ştatlarında fəaliyyət göstərən Azərbaycan Nyu-York Assosiasiyası xalq şairini fəxri diplom və medalla təltif edib.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, iki ildə bir dəfə Türk dünyası yazarları arasında bir nəfərin təltif olunduğu mükafatada Azərbaycanda da ilk dəfə layiq görülən Zəlimxan Yaqub olmuşdur. Bu mükafat Ankaradakı Türk Dünyası araşdırmaları Beynəlxalq Elmlər Akademiyasının beynəlxalq ödəül komitəsinin 7 fevral 2014-cü il tarixli qərarıyla Azərbaycan xalq şairi Zəlimxan Yaqub Türk ədəbiyyatına yüksək xidmətlərinə görə Beynəlxalq Nazim Hikmət şeir mükafatı idi.

Zəlimxan Yaqub, dəfələrlə fəxri üzvüklərə də layiq olunmuşdur. Onun Türk dünyasına sevgisi qiymətləndirilmişdir. Belə ki, şair 2005-ci il iyunun 6-da Türk Dünyası Araşdırmaları Uluslararası Elmlər Akademiyasının “Türk dünyasına xidmət” mükafatına layiq görülərək, həmin Akademiyanın fəxri doktoru seçilib.

2010-cu ildə Zəlimxan Yaqub'a Gürcüstan-Azərbaycan dostluğu mövzusunun poetik işıqlandırılmasında xüsusi xidmətlərinə görə Heydər Əliyev adına Gürcüstan-Azərbaycan Tədris Universiteti'nin fəxri doktoru adı verilmişdir. Zəlimxan Yaqub 1977-ci ildə Kəpənəkçidə Sahibə adlı bir qızı sevmiş və elə o illə də ailə həyatı qurmuşdur. Zəlimxan Yaqub'un iki oğlu (Bəhlul və Şəhriyar) və iki qız övladı (Günay və Aygün) dünyaya gəlmişdir.

Yaradıcılığı-Zəlimxan Yaqub'un yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının ən yadda qalan inciləridir.

"...Zəlimxan Yaqub'un çağlayan lirikası ana vətənin, müstəqil Azərbaycan'ın yeni dövrünün mənalı və düşünülmüş poetik tərcümeyi-halından ibarətdir. Zəlimxan yaqub müstəqillik uğrunda mübarizənin kəsməkeşli hadisələrini sadəcə müşahidə etmir, o, daim irəli baxır, işığa doğru yol gedir, oxucularını da var gücü ilə bu günə və sabaha inam duyğuları üstündə kökləməyə çalışır. "Dur ayağa məmləkətim", "Qələbə", "kəlbəcərdən gələn qarı", "Əsgər qardaşıma məktub"-deyə haray salan şairin böyük qələbəyə inamı da böyükdür; "Layla, Xocalım layla", Bu gecə yuxuma girmişdi Şuşa", "Şəhid qanı" və s. şeirlərində müstəqilliyin çətin və şərəfli yollarını bacarıqla əks etdirmişdir" (Həbibbəyli, 2007: s.394).

Zəlimxan Yaqub "şeirlərində müstəqilliyin çətin və şərəfli yollarının poetik tarixini, bədii salnaməsini yaratmışdır. "Qalmaz" rədifli şeirində Azərbaycan xalqına qarşı törədilən qanlı cinayətlərə, haqsızlığa, ədalətsizliyə, məşəqqətə və müsibətə sərt münasibət bildirmiş, haqqın zəfər çalacağına, "nahaq qan yerdə qalmaz" düşüncəsinə sarsılmaz inamını ifadə etmişdir:

Sınar dağların beli, bu qədər ah götürməz,
Adı insan olan kəs belə günah götürməz,
Yerdə bəndə götürsə, göydə Allah götürməz,
Qəm yemə dəli könlüm, nahaq qan yerdə qalmaz.

Zəlimxan Yaqub'un "Qoruya bilmədik məzarınızı" şeiri dərin yangı, peşmanlıq, günah hissi ilə qələmə alınmışdır. Şeir ricətlə başlayır: "Molla Pənah Vaqifin, Xan qızı Natəvanın, Aşıq Ələsgərin, Dədə Şəmşirin, Sarı Aşığın müqəddəs ruhları! Sizin qarşınızda günahkarıq. Siz günahımızdan keçsəniz də, Allah bizi bağışlamayacaq. Qoruya bilmədik məzarınızı". Şeirdə şairin "hər şeyi qoruduq" ifadəsi öz antitezalarını yaradır. Əgər ismət və namus qorunmursa, hərraca qoyulursa, o zaman nəyin qoruyucusu sayılırıq? Şairə görə, bir insan, bir xalq, bir millət şərfini, qeyrətini, namusunu qoruya bilmirsə, heç nəyini qoruya bilməz. Əlacsız qalan şair Vaqifi, Sarı Aşığı, Xan qızı Natəvanı, Ələsgəri, Dədə Şəmşiri haraylayır:

Haraya uçdunuz əllərimizdən,
Hayana saldınız güzarınızı?
Qoruya bilmədik məzarınızı!!!

Ümumiyyətlə Z.Yaqub'un şeirlərində qəhrəmanlıq ovqatı, düşməyə meydan oxuyaraq onu təhdid edən qəhrəman obrazı hər zaman aktuallıq kəsb edir. Yalnız şəhidlik və Qarabağ probleminə həsr olunmuş şeirlərdə deyil, ümumiyyətlə onun bütün poeziyasında çılğın poetik ruh, müsbət enerji, emosional xarakterin ifadəsi aparıcı mövqedə olub. Bu şeirlərdə isə şair Vətənin dar günündə köməyi kənar qüvvələrdə axtarmır. Onun azadlığını, torpaqlarımızın bütövlüyünü millətin aqlında, mərdliyində, qəhrəmanlığında arayır, onun özündə görür:

Sən baxma ki, bəxtinə şər dalınca şər çıxır,
Bir ölən yerinə meydana min ər çıxır,
Böyük xalqın yoluna böyük ölümlər çıxır!
Bu ölməz həqiqəti düşün bircə anlığa,
Ana Vətən, hazırlaş böyük qəhrəmanlığa (2, 65)

Z. Yaqub, yaradıcılığının poetikasını şərtləndirən cəhətlərdən biri də onun yaratdığı və bütün yaradıcılığı üçün xarakterik olan sevgili vətən obrazı, problemlərə optimist münasibət, həyatın hər anında və hər məqamında məna və gözəllik görmək bacarığıdır. Şairin yaradıcılığında demək olar ki, çox az hallarda qəmli notlara rast gəlirik. Onun bütün şeirlərində vətən övladlarına aşılanan mübarizlik ovqatı qəhrəmanlığa, igidliyə çağırış əzmi var. Onun əsas qənaəti budur: Şəhidlərin ruhu Azərbaycanın sabahına açılan işıq pəncərəsidir. Z.Yaqub'un qəhrəmanlıq poeziyası şəhid ruhuna birbaşa müraciətlərlə zəngindir. Bu xüsusiyyətin özü də onun yaradıcılığının xarakterik naxışı, çaları olmaqla bərabər ruhların ölməzliyi inancını bir daha təsdiqləmiş olur:

Şəhid ruhu! Sən bizi əsgər elə, ər elə.
Ovlarla duyğumuzu, təzə saxla, tər elə.
Çağır müqəddəsliyə, xalqı səfərbər elə,
Dalğalan başım üstə haqqın bayrağı kimi! (Yaqub, 1999: 67)

Bəşəriyyət tarixində həmişə işıqla qaranlıq, xeyirlə şər çarpışmada, dialektik ziddiyyətdə olmuşdur. Şəhidlər haqq-ədalət, tərəqqi, vətənsevərlik cəbhəsində vuruşduqlarına görə tarix və xalqın yaddaşında əbədilik həkk olunurlar. Əbədiliyin yeganə yolu mərdanəlik, qəhrəmanlıq, əqidə, inam cəbhəsində vuruşmalardan, mübarizələrdən keçir. Şəhidlər müqəddəs mənəvi dəyərlər uğrunda həlak olduqları üçün məzarları ziyarətgaha, and yerinə çevrilir, özləri isə xalq arasında əfsanələşirlər, müqəddəsləşirlər. Bu fikirlər Z.Yaqub poeziyasının ideya-məzmun qatının əsas xəttini təşkil edir. Şair "Səslərin görüşü" poemasında şəhid anasına müraciətlə:

Şəhidin son qisməti
Gülləyə hədəf olmaq!
Şəhidin xoşbəxtliyi
Tarixə şərəf olmaq! (Yaqub, 1999: 88)

deyərək bütün sualların cavabının “Şəhidin yaratdığı Qanla yazılan kitab!” da olduğu qənaətini bölüşür.

Xalq şairi Z.Yaqub’un şeirlərində şəhidlik, qəhrəmanlıq problemi həm də siyasi çalar qazanır, daha qlobal müstəviyə adlandıraraq təhlilə cəlb edilir. Bu şeirlərdə qəddar düşmənin yırtıcı xislətinə qarşı nifrətin ifadəsi ilə yanaşı, şəhidlərin torpağa bağlılığı, onların ləyaqətinin uca tutulması və qəhrəmanlığından doğan güclü pafos aparıcı mövqeyə malikdir. Şəhid oğlunun yasında şair ata Xəlil Rzan’ın çıxışı Z.Yaqub’un qəlbini rıqqətə gətirir. Bu dəfə də onun poetik qəhrəmanı şəhid atasının mənəvi əzmkarlığını göylərə qaldırır:

Oğlun öl, sən kədərin ayağına enməyəsən,
Çırağını söndürələr, sən yenə də sönməyəsən,
İlqarından, imanından, məsləkindən dönməyəsən,
Bu qüdrətə qıyanlara Allah özü versin cəza,
Çıxış edir Xəlil Rza! (Yaqub, 1999: 57).

Ümumiyyətlə, Z.Yaqub’un şeirlərində qəhrəmanlıq ovqatı, düşməne meydan oxuyaraq onu təhdid edən qəhrəman obrazı hər zaman aktuallıq kəsb edir. Yalnız şəhidlik və Qarabağ probleminə həsr olunmuş şeirlərdə deyil, ümumiyyətlə onun bütün poeziyasında çılğın poetik ruh, müsbət enerji, emosional xarakterin ifadəsi aparıcı mövqedə olub. Bu şeirlərdə isə şair vətənin dar günündə köməyi kənar qüvvələrdə axtarmır. Onun azadlığını, torpaqlarımızın bütövlüyünü millətin ağılında, mərdliyində, qəhrəmanlığında arayır, onun özündə görür:

Ağıl - düşmən qəlbinə sərrast dəyən güllədir,
Mərdlik - düşmən üzünə tərs açılan şillədir,
Milləti qaldırmağa hər tabut bir pillədir!
Sən baxma ki, bəxtinə şər dalınca şər çıxır,
Bir ölənin yerinə meydana min ər çıxır,
Böyük xalqın yoluna böyük ölümlər çıxır!

Bu ölməz həqiqəti düşün bircə anlığa,
Ana Vətən, hazırlaş böyük qəhrəmanlığa (Yaqub, 1999: 65)

Onun əsas qənaəti budur: Şəhidlərin ruhu Azərbaycan'ın sabahına açılan işıq pəncərəsidir. Z.Yaqub'un qəhrəmanlıq poeziyası şəhid ruhuna birbaşa müraciətlərlə zəngindir. Bu xüsusiyyətin özü də onun yaradıcılığının xarakterik naxışı, çaları olmaqla bərabər ruhların ölməzliyi inancını bir daha təsdiqləmiş olur:

Şəhid ruhu! Sən bizi əsgər elə, ər elə.
Ovlarla duyğumuzu, təzə saxla, tər elə.
Çağır müqəddəsliyə, xalqı səfərbər elə,
Dalğalan başım üstə haqqın bayrağı kimi! (Yaqub, 1999: 67)

Ömrü boyu dünyaya sözün gözü ilə baxan Zəlimxan Yaqub'un "Bir əli torpaqda, bir əli haqda" şeirlər toplusuna şarın 7 poeması daxil edilmişdir. Bu poemalardan altısı – "Zəlimxan qarğışı", "Rəsul Həmzətova məktub", "Allah'ım, mənə bir ağsaqqal yetir", "Azərbaycan oxusun", "Ey vətən oğulları", "Sizi qınamıram" epik poemaları Qarabağ mövzusunda. Sözün görünən gözü, eşidən qulağı, yeriyən ayağı olduğunu deyən şair özünün poemaları haqqında belə yazır: "Hamı kimi mənim də ömrümün son illərində şeirlərim, poemalarım "Qana bələndi", sözlərimdən qan iyi gəldi. Yadlar gəldi, yağmaladı torpağımızı. Ulularımızın məzarı kafir tapdağında inlədi. Azərbaycan adlı bir məmləkət başdan-başa şəhidlər qəbiristanına çevrildi. Qoşmalar, təcislər, lirik şeirlər yazan Zəlimxan'ı zaman birdən-birə odun-alovun içinə atdı: "Sizi qınamıram", "Şair harayı", "Ey vətən oğulları!", "Dur ayağa məmləkətim", "Bu gecə yuxuma girmişdi Şuşa" kimi əsərlər şair qəlbinin iniltisindən, zamanın diqtəsindən yarandı.

Bu gün qarşımızda acı bir həqiqət dayanıb. Əgər tezliklə millətin Qarabağ dərdinə, Şuşa və Laçın ağrısına, Xocalı göynəyinə dərman tapa bilməsək, sözün gücü, qələmin qüdrətiylə xalqı ayağa qaldırmasaq,

intiqam hissiylə alışıb “qana-qan” deməsək, min belə kitab yazsaq da, xalqın və zamanın qarşısında gözükölgəli qalacağıq. Yazılan hər əsər, nəşr olunan hər kitab bizə dostumuzu və düşmənimizi aydın və sərəst tanıtmalıdır. Haqqımızı almaq, istiqlalımızı qorumaq üçün qolumuzdan tutulmalı, bizə düzgün istiqamət, aydın yol göstərilməlidir. Zəngəzurda, Göyçədə, Təbrizdə, Dərbənddə, Borçalıda başımıza gələnlər bizə böyük dərd olmaqla yanaşı, həm də ciddi ibrət dərsi olmalıdır” (Yaqub, 1999: 6-7).

Qarabağ problemlərini diqqət mərkəzində saxlayan Zəlimxan Yaqub’un istedadı keçən əsrin 90-cı illərindən sonra daha da yetkinləşir. Gərgin və məhsuldar yaradıcılıqla məşğul olan şairin poemalarında onu düşündürən, doğma xalqının başına gətirilən faciələr böyük həyəcanla qələmə alınmışdır. Müasir dövrün hadisələri və xalqımızın Qarabağ müharibəsində məğlubiyyəti, ermənilərin arxasında duran qüvvələr şairin irihəcmli, geniş məzmunlu epik poemalarının əsas təsvir predmetləridir. Məsələn, şairin “Ey vətən oğulları” poeması nə üçün səciyyəvidir? Epik-lirik təəssüratlamı, yaxud şairin coşğun hiss və həyəcanları iləmi? Şübhəsiz ki, bunlar yerli-yerindədir. Lakin şairin lirik dərkətmə dairəsi epik hədudlar çərçivəsindədir. Poemanın hər beytində onun fikir və hissləri sıx vəhdət təşkil edir. Bu vəhdətin qırılmaz birliyindən ibarət olan poetik obraz poemanın dinamik və emosional epik təhkiyəsinə daha da genişləndirir. Əsər ilk misralarından şairin vətən oğullarına müraciəti ilə başlayır:

Ey vətən oğulları!
Çalın zəfər zəngini,
Bu torpağın səsinə, sorağına çevrilin!
Yandırın işıqları yurdun kəhkəşanında,
Gözümüzün nuruna, çırağına çevrilin!

Son nöqtəsi qoyulsun kədərində, yasında,
Analar saç yolmasın oğulların yasında.
Eşqiniz rəngə dönsün rəssamın fırçasında,
Şairin qələminə, varacağına çevrilsin! (Yaqub, 1999: 441)

Sona qədər Vətən oğullarına müraciət davam edir. Şair poetik təsvirə cəlb etdiyi Vətən oğullarını qələbəyə səsləməklə bərabər, onlara cəsurluq, qəhrəmanlıq hissləri aşılayır. Z.Yaqub'un yaratdığı bu obraz – Vətən oğulları Qarabağ uğrunda canını fəda etməyə hazır qəhrəman kimi oxucuya təqdim olunur. Əsərin hər bəndində fikir və hisslər aləmi, onların bir-biri ilə çulğalaşması o qədər güclüdür ki, şair poemanın sonuna kimi bu gücü, pafosu qoruyub saxlayır. Şair poemada yeri gəldikcə tarixi yaddaşı silkələyir, doğma soydaşlarına Qarabağ üçün bu qədər səbr, dözümlük göstərmələrinə təəssüflənir:

Dözümlük çox yaxşı şeydi, onun da bir həddi var,
Səbir çox yaxşı şeydi, onun da sərhəddi var.
Bu xalqın yaddaşında
Bir görün nəçə-nəçə qanlı 37-i var!
Bizi kimlər gətirdi göylərin qəzəbinə,
Dözməyin bir millətin bu qədər əzabına! (Yaqub, 1999: 443).

Poemada vətən oğullarını Qarabağsız, Laçınsız, Şuşasız qalmamağa və bu torpaqları düşməndən geri almaq üçün polad, dəmir, daş kimi möhkəm olmağa, milləti daha sıx birləşməyə səsləyir:

Qılınc ol, polad ol, dəmir ol, daş ol,
Ağlama, sızlama, kövrəlmə, millət!
Yaxınlaş, doğmalaş, sıxlaş, dəmirleş,
Dağılma, sökülmə, seyrəlmə millət!
Təbrizsiz qalmağa öyrəndin, millət!
Dərbəndsiz qalmağa öyrəndin, yetər,
Göyçəsiz qalmağı öyrəndin, yetər,
Şuşasız qalmağa öyrənmə, millət!
Laçınsız qalmağa öyrənmə, millət!
Vətənsiz qalmağa öyrənmə, millət! (Yaqub, 1999: 34)

deyərək haray salır, yatanları oyatmağa çalışır.

Son yüzillikdə xalqımıza qarşı törədilən kütləvi qırğınların hər biri Erməni daşnaklarının əli ilə edilib. Prof.Yaşar Qarayev yazır: "... əslində məhz erməni ekspansionizminə haqq qazandırmaq ilə uydu-rulmuş daşnaq atributu olan, lakin "islam və Türk faktoru" adlanan mifin adı ortaya gələndə, istinasız bütün sinfi və sosial qüvvələrin mübarizə və ideya platformasında Erməni ekstremizmi ilə sövdələşmə, sazişi, ittifaq üçün zəif nöqtələr, məqamlar, hallar tapılıb. Daha doğrusu, Azərbaycan'da Milli ideyanın hər hansı təzahürünə qarşı, milliyətin-dən asılı olmayaraq, bütün şovinist qüvvələr həllinə əlbir və müştərək hərəkət etmişlər (Qarayev, 1996: 367). Bu səbəbdən də şair oxucusunun yadına 1920-ci ilin aprelini salır, vətən oğullarına yaxın tarixdən ibrət dərsi almağı məsləhət bilir:

Səndən ayrı saldılar Atillanı, Meteni,
Taladılar torpağı, dağıtdılar vətəni!
Türk sözü deyən kimi kəsdilər nəfəsini,
Səndən ayrı saldılar Atatürk'ün səsini!

Zəlimxan Yaqub "Ey vətən oğulları!" poemasında bədii sözün bütün imkanlarından məharətlə istifadə etməyə çalışmışdır. Buna görə də şairin müraciətləri quru və ritorik çıxmır, əksinə, canlı, dərin mənalı çağırış xarakteri daşıyır. Şairə görə, Qarabağ probleminin mənbəyini hamımız bilməliyik. Qarabağ'dan ötrü yalvarış fəlsəfəsindən, təvəkkül etiqadından əl çəkib bütöv, məğrur, qalib, cəsur Azərbaycan olmalıyıq:

İyirminci əsr səni yaraladı.
Neçə yerdən tikələdi, paraladı.
İyirmi birin qarşısına ürəyində yara getmə!
Gələn günə, gələn əsrə bütöv yeri, para getmə!
Sən mənimçün canda nəfəs, nəfəsdə can olmalısən,
Təbrizin də, Dərbəndin də, Borçalının, Göyçənin də,
Qaynadığı, qovuşduğu,

Xatalardan, balalardan, zərbələrdən sovuşduğu,
Qırx milyonun yumruq kimi birləşdiyi,
Qırx milyonun bir ürəyə yerləşdiyi,
Bütöv, məğrur, qalib, cəsur,
Azərbaycan olmalısan!
Azərbaycan olmalısan! (Yaqub, 1999: 457)

Onu da qeyd etməliyik ki, bu poemaların hər biri yalnız müəllifinin epik poema janrının hüdudları çərçivəsində Qarabağ probleminə və müharibəyə münasibətini ifadə etmir, həm də cəmiyyətin və onun hər bir fərdinin ümumiləşdirilmiş düşüncələrini əks etdirir.

Şair poemalarının birini "Sizi qınamıram" adlandırır. Əslində qınaq, etiraf, tövbə və töhmət hisslərinin ifadəsindən ibarət olan bu poemanın leytmotivini milli birliyə çağırış təşkil edir.

Qəlbi vətən eşqi ilə döyünən şairə bu əsərini Xocalı dərdi, Şuşa əzabı, Laçın ağrıları yazdırıb. Poemada haray nə qədər güclüdürsə, giley, şikayət, ağı da bir o qədər effektivdir. Şair acı və dərdlərini Atilla'ya, Pənah Xan'a, Şəhriyar'a, Cavad Xan'a, Babək'ə, Qazan Xan'a söyləyir. Sanki bu yolla onların ruhlarından güc, qüvvə, dayaq almağa çalışır:

Vaxtında yumasaq günahımızı,
Goru çatlayacaq babalarımın,
Sultan bəy Laçından baş qaldıracaq!
Pənah xan Şuşanın qalası boyda.
Bizim başımıza yağdırmaq üçün
Qaya uçuracaq, daş qaldıracaq!
Yerin ağırlığı, göyün ləngəri,
Sıxıb xıncım-xıncım əzəcək bizi.
Çox əllər tutacaq çox yaxalardan,
Ruhlar addım-addım gəzəcək bizi! (Yaqub, 1999: 35)

Poemanın poetik qəhrəmanı əsasən tarixə üz tutur. Göyçənin, Zəngəzurun, Ağbabanın, Çəmbərkin, Qafanın, Mehrinin, Şuşada Vaqifin məqbərəsinin, Nəvvabın naxışlarının düşmənin tapdağına çevrildiyinə yanıb-yaxıldığını etiraf edir. Tarixi abidələr, tarixi şəxsiyyətlər müəllifin təhkiyəsində Qarabağ torpağının simvolu, möhtəşəmlik və müqəddəslik rəmzi kimi sərgilənir.

Gözünü yumanda Göyçə mahalı,
Gözünü açanda Zəngəzur gedir!
Ağbaba talanıb, Çəmbərək yanıb,
Qafanımız gedib, Mehrimiz gedib.
Nəcəfin belində qaynar samavar,
Sənətimiz gedib, sehrimiz gedib!
Vaqifə məqbərə tikib Qarabağ,
Məzarı düşmənin tapdağında!
Qan düşüb Nəvvabın naxışlarına,
Gözü xilaskarın sorağında! (Yaqub, 1999: 123).

Poema yalnız hisslər, duyğular, nidalar selinin bədii təşkilindən ibarət deyil. Baxmayaraq ki, bütün bunlar poemanı xüsusi pafosla, xüsusi patriotik ovqatla yükləyir. Amma şair daha çox oxucuya Vətənin düşdüyü ağır vəziyyəti xatırladır, onun tarixinin poetik dillə bir-bir vərəqləyir, xalqın övladlarını düşməndən qisas almağa çağırır. Epik tutuma malik lirika “Sizi qınamıram” poemasının da bədii forma xüsusiyyətlərini şərtləndirən amillərdən birinə çevrilir. Şairin epik qəhrəmanı zəmanənin həyat həqiqətlərinə ayna tutmuş, bunları olduğu kimi, müfəssəl şəkildə oxucuya təqdim etmişdir. Zəlimxan Yaqub’un yazdığı bu poema zamanın həqiqətlərinin idealizəsi baxımından da qiymətlidir:

Hər kəs öz yerini tanımalıdı,
Xalqın sözü birdi, fikri qətidi.
Qəbul etsəniz də, etməsəniz də,

Yazdığım zamanın həqiqətidi!
Eşidin səsimi aşağılardan,
Haqlı olduğumçün mənə haqq verin.
Gözucu baxmayın sətirlərimə
Dediyim zamanın həqiqətidi!
Şairin səsinə eşitməyən kəs
Xalqın səsinə də eşidə bilməz!!! (Yaqub, 1999: 466)

Şairin "Zəlimxan qarğışı" adlanan digər poema isə "Vətəndə - vətənsizlik, qarıblik" dərdirin, çadırlarda yaşayan həmvətənlərimizin ağrı-acılarının təcəssümü kimi xüsusi olaraq diqqəti çəkir. Əlbəttə, maraqlı cəhətlərdən biri budur ki, əsərdə konkret olaraq müharibə səhnələrinin təsviri yoxdur. Amma bununla belə, müharibə ovqatı və ruhu poemanın ilk cümlələrindən oxucunu öz ağışına ala bilər. Şair Qarabağ'dan qaçqın düşmüş soydaşlarının faciəli həyatının, onların dözülməz yaşayış tərzinin bədiimənzərəsini yarada bilmişdir: Çadırdan alaçaq, çubuqdan dəyə,

Hansına baxıram deşik-deşikdi.
Ən güclü dərmanı bu qaçqınların
Həyətdi, bacadı, evdi, eşikdi.
Taxtın üstündədi qocanın yeri,
Körpənin yuvası isti beşikdi (Yaqub, 1999: 425-426).

Əsərdə qaçqınların həyatda hər şeyi itirmələri ən kiçik bədii detallar vasitəsilə konkretləşdirilir. Əsər sona yaxınlaşdıqca şair qaçqınlığı törədən səbəbləri aydınlaşdırır. O belə bir qənaətə gəlir ki, Allahla hesablaşmayanlar, millətə qarşı biganələr, dollar selində üzənlər, harınlaşmış bəndələr, millət, xalq tanımayan nadanlar bu millətin evini yıxıb. Xalqın içində olduğundan və cəmiyyətdə baş verənlərin şahidinə və iştirakçısına çevrildiyindən şair xalqa və millətə düşmən kəsilmə kəsəlinin iç üzünü çox ustalıqla təsvir edə bilər:

Yer-göy dağılsa da, bir yol çəşmır o!
Bəndə onun üçün cibinə dönüb.
Allahın özüylə hesablaşmır o!
Nə gözü torpağın ağırlarında.
Nə qəlbi millətin əzabındadı.
Başının üstündə dollar yağışı,
Hər gün öz haqqında, hesabındadır!
Millətin evini biganəliklər,
Xalqın sarayını harınlar yıxıb (Yaqub, 1999: 429).

Zəlimxan Yaqub'un "Zəlimxan qarğışı" poeması da poetik sanbala malikdir. Şair bu əsərində düşməndən daha çox "sapı özümüzədən olan baltaları" qamçılıyır. Şairin ürəyini Qarabağ uğrunda son damla qanımıza qədər vuruşmamağımız göynədir. Qaçqınlığın, məcburi köçkünlüyün gətirdiyi sosial bəlalər və bu ağır vəziyyətdən istifadə edib öz şəxsi büdcələrini, biznesini quranlar, korrupsiyaya qurşananlar şairin nifrət hədəfləridirlər:

Qayğıdan kor qalan körpə gözündə.
Sevgilər azalır, nifrətlər artır.
Nazını çəkənlər tapılmayanda.
Görüşlər seyrəlik, həsrətlər artır.
Beləcə yaranır ayrı-seçkilik,
Qəzəblər qızıdır, hiddətlər artır.
Varlıyla yoxsulun arasındakı
Uçurumlar çoxalır, sərhədlər artır.
Görə bilmiriksə bu dəhşətləri,
Beyni küt, gözü kor, qəlbi kar bizik.
Düşməni günahkar tutmağa nə var,
Yüz dəfə, min dəfə günahkar bizik (Yaqub, 1999: 247).

Müasir epik-lirik əsərlər içərisində yaradılan düşmən obrazına görə xalq şairi Zəlimxan Yaqub'un "O qızın göz yaşları" poeması da xüsusi bədii-estetik dəyərə və dolğun məzmunə malikdir.

Xocalı faciəsinin dəhşətlərinə, ağrılarına həsr etdiyi bu poemada Z.Yaqub dərdin portretini yaradır, düşmənə qəzəb, nifrət hissi aşılır:

Sual da məndədi, cavab da məndə,
Xocalı ən böyük dərdimi?
Dərddi!
Tərsinə çəkilən düşmən şilləsi,
Dəli tufanlardan sərtimi?
Sərtdi! (Yaqub, 1999: 246)

Və bu "sərt şillə"lərin, Xocalı dərdinin, hələ də özünə gəlməyən, xəcalət hissindən pərt millətin qisasını almaq vaxtının çoxdan yetişdiyini şair aşağıdakı misralarla söyləyir:

Nə ölən dirilər, nə solan bitər,
Axdı göz yaşımız sellərdən betər.
Yetər seyrçilik, şahidlik yetər,
Şəhidə çevrilmək şərtimi?
Şərtdi! (Yaqub, 1999: 247)

Əsər boyu Ermənilərin Xocalı'da törətdikləri cəllad əməlləri, məkrli istəkləri oxucuya çatdırılır. Müəllif "Qarabağ tarixi açılsa qat-qat, Tarixə sığmayan kədər görərsən" (246, 247) - deyər, dünyaya, beynəlxalq təşkilatlara erməni vandalizminin dəhşətlərini çatdırır. Həmin dəhşətli anlardan bir epizoda diqqət edək:

O gün qan üstündə açıldı səhər.
O gün Xocalıda yer qırmızıydı.
Qırmızı-qırmızı üzümə durdu,
İblis görkəmində şər qırmızıydı (Yaqub, 1999: 247).

Xalqının gücünə, qüdrətinə, mərdliyinə, qeyrətinə, səbrinə, dö-
zümünə inanmayan şair heç vaxt o xalqın sevimli şairi ola bilməz!
Zəlimxan Yaqub da millətinin gec-tez “qəmi tapdalayıb keçəcəyinə”
əmindir. Şairə görə “andını torpağa içən” millətin düşməni məhv et-
məyə hər cür gücü və qüdrəti var:

Məni susdurammaz bu qan, bu qada,
Mələk qanadında uçar bu millət.
Ən gözəl dərdi də bir içim su tək.
Başına qaldırıb içər bu millət. (Yaqub, 1999: 248)

Əsərin əvvəlində şair Xocalı faciəsinin dəhşətlərindən, erməni iş-
ğalçılarının ağılasıgmaz terrorçuluğundan, eyni zamanda, Azərbaycan
xalqının bu dəhşətli dərdlərə mətanətlə sinə gərrib, tarixin bu amansız
imtahanından da məğrur, qürurla, üzüağ çıxacağına, öz gücü-qüdrə-
tiylə qisası düşməndə qoymayacağına inamından söhbət açırdısa, nə-
hayət, poemanın kulminasiya nöqtəsinə yaxınlaşdıqca real, konkret ha-
disələrin poetik əksini verir. Şairin qisas hissi ilə yanıb-qovrulan ürəyi
bu qisası almaq üçün güc, qüvvət mənbəyini poemanın əsas qəhrəmanı
olan qızın - hələ 8 yaşlı körpə ikən atası gözləri önündə diri-diri yandı-
rılan, indi 21 yaşında olan Xəzəngülün göz yaşlarında görür:

...Tək o qızın göz yaşları, bəsimdi,
O gözdəki yaşın gücü tükənməz (Yaqub, 1999: 249).

Şair bu qənaətə təsadüfən gəlmişdir. Dönüb tarixə qısaca nəzər salsaq, görürük ki, bir xalqın qisasını almaq bir imperiyanı süqut etdirmək, bir müstəmləkəçi dövləti yer üzündən silmək üçün bir qızın, bir qadının kini, qəzəbi, nifrəti, gözəlliyi və göz yaşlarının yaratdığı çəşqunluq dalğası kifayət edib. Qədim Troyanın, Atabəylərin, Roma imperiyasının (K.Mopatra), Makedoniyalı İsgəndərin (Nüşabə) taleləri buna sübutdur. Xəzəngülün düşməne kini, qəzəbi, gözəlliyi və göz yaşlarının yaratdığı tufan və iztirablar da gec-tez bütün Azərbaycan oğullarını ayağa qaldıracaq, qisas düşməndə qalmaqcaq. Hər halda Zəlimxan Yaqub qələmi buna inandırır.

İnsanlıqdan uzaqmış
 İnsan qanı tökənlər,
 Əldən dırnaq çıxarıb,
 Ağızdan diş sökənlər.
 Sınələrə dağ basıb,
 Ürəyə dağ çəkənlər,
 Necə qırıb qolları,
 Necə kəsib başları, —
 Bir-bir yada salırdı
 O qızın göz yaşları (Yaqub, 1999: 250).

Şair poemada göz yaşları ilə dərdləşir, o göz yaşlarının dilini, sirrini anlayır. Sənətkar öz xalqının təhqir olunmuş bir gözəlinin göz yaşlarına tərcümanlıq edir. O göz yaşlarının diqtə etdiklərini yüksək pafosla, publisistik bir dillə oxuculara çatdırır. Şair xalqını, millətini bir qızın göz yaşlarının diliylə düşməndən qisas almağa çağırır. Zəlimxan Yaqub'un "O qızın göz yaşları" poemasında yaratdığı düşmənin obrazı öz tamlığı, bitkinliyi, düşmənin bütün qəddar, məkrli, cinayətkar əzazilliklərini hərtərəfli özündə əks etdirməsi ilə bu mövzuda yazılmış əsərlərdən seçilir, desək, yanılmırıq. Əlbəttə, Qarabağ mövzusunda Bəxtiyar Vahabzadə'nin, Nəbi Xəzri'nin, Məmməd Araz'ın, Məmməd Aslan'ın,

Məmməd İsmayıl'ın, Famil Mehdi'nin, Rafiq Oday'ın və başqa müəlliflərin yaratlıqlarını inkar etmirik, onların üzərinə heç də kölgə salmaq fikrində deyilik. Onların hər birində düşmən obrazı kəskin psixoloji təsiri ilə seçilir. Lakin Zəlimxan Yaqub'un bu poemasında düşmən əməlləri, kini, küdurəti ən ekstaz səviyyəsi ilə təqdim olunur. Poemadan aşağıdakı parçaya diqqət yetirək:

Göz yaşları deyirdi ki,
Eheeyyy!!!
Alçaq qarı düşmən!
Qara itə qahmar çıxan
Ala düşmən, sarı düşmən!
Nə topum var, nə tüfəngim,
Nə qalxanım, nə qılıncım,
Doğra məni tikə-tikə,
Parça-parça, xıncım-xıncım,
Başımı əz!
Qolumu kəs!
Gözümü oy!
Dərimi soy!
Diri-diri odda yandır bədənim!
Oda qala torpağımı,
İşğal elə vətənim!
Şişlə dağla ürəyimi!
Süngüylə deş kürəyimi!
Ağı elə həyatımı,
Zəhər elə çörəyimi! (2. 255).

Bu poetik parça dəhşətli bir Xocalı səhnəsidir, əsirlikdə min cür işgəncələrə məruz qalan soydaşlarımızın qanlı fəryadı, işgəncələrlə yoğrulmuş həyatıdır. Bu səhnə sanki lentə köçürülmüş canlı videoyazıdır.

Şeirin misraları oxa bənzəyir. Silahsız, köməksiz, dayaqsız insanın, bəşər övladının nalələri, fəğanları "qarı düşmən" in üstünə dolu kimi yağır, öldürüm kimi çaxır. Bu hayqırtı dünya demokratiyasından dəm vuranların ünvanına etiraz notasıdır. Şair poemasında düşmənin qəddarlığını və qəviliyini vəhdətdə verir, dünyaya, bəşəriyyətə qarşı törənə biləcək fəlakətin anonsunu qabardır. (Mərziyyə, 2009: 360)

SONUÇ

Zəlimxan Yaqub'un "O qızın göz yaşları" poeması yaşından, dinindən və milliyyətindən asılı olmayaraq insanlığı dəyərləndirməyi bacaran, haqqı, ədaləti sevən vicdanlı olan hər kəsi bəşəriyyətə qarşı qatı cinayətlər törədən təhlükəli düşməne - Erməni neofaşizminə qarşı səfərbərliyə səsləyir. Əsər dünya dillərinə tərcümə olunarsa erməni vandalizmin dünyaya çatdırılmasında əhəmiyyət kəsb edər.

Müəllifin bu mövzuda yazdığı əsərlər Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus şəkildə yer tutur, 90- cı illər Azərbaycanda yaşanan Qarabağ faciəsinin, Xocalı soyqırımının tariximizə həkk olmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

KAYNAKÇA

- HƏBİBBƏYLİ, İ. (2007), *Ədəbi-Tarixi Yaddaş Və Müasirlik*, Bakı: Nurlan.
QARAYEV, Y. (1996), *Tarix Yaxından və Uzaqdan*, Bakı: Sabah.
MƏRZİYYƏ, N. (2009), *Poeziya və Qarabağ Problemi*, Minbirmahnı.
YAQUB, Z. (1999), *Bir Əli Torpaqda, Bir Əli Haqda*, Bakı: Azərbaycan.

DÜZELTME/ERRATUM

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2019’da yayımlanan 9. Cilt 2. Sayının “91-122” sayfa aralıklarında yer alan ve yazarları Osman KARACAN-Bülent YAŞAR olan “II. MEŞRUTİYET”TEN CUMHURİYET’E KUR’AN TERCÜMELERİNE OSMANLI AYDINLARININ YAKLAŞIMI” isimli makalenin 91. sayfasının Giriş Bölümünün ilk satırında yer alan “Genç bir keşiş olan Martin Luther King (1483-1546)” ifadesi yer almaktadır. Bu ifadede geçen “King” ifadesi sehven yazılmıştır. Söz konusu ifadenin “Genç bir keşiş olan Martin Luther (1483-1546)..” şeklinde olacağını düzeltir, saygılar sunarız.

